

Miskolczy Ambrus
FILOLÓGIA, NEMZET, VALLÁS

Europica Varietas

A sorozatot szerkeszti: Miskolczy Ambrus, Nagy Levente

Miskolczy Ambrus

Filológia, nemzet, vallás

Simeon Magyar munkássága: ismeretlen fejezetek
a román tankönyvirodalom történetéből

Budapest, 2018

A kötet kézírata az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék műhelyében,
a 111 871 sz. OTKA-pályázat keretében készült.

Lektorálta: Hergován Tibor és Nagy Levente

© Miskolczy Ambrus, 2018

ISBN 978-963-489-004-1
ISSN 1419-6832

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja
Projektvezető: Sándor Júlia
Kiadói szerkesztő: Kiss Ernő Csongor
Tipográfia: Bornemissza Ádám
Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
Simeon Magyar pályafutása és tankönyvei	9
Simeon Magyar iskolaszervező munkája	17
Simeon Magyar kis katekizmusa a katekizmusirodalomban	31
Simeon Magyar kis román nyelvtana és annak lektorálása	42
Simeon Magyar, a jozefinizmus pionírja vagy „áldozata”?	50
Iratok Simeon Magyar pályafutásának és tankönyveinek történetéhez (szöveghű átiratban)	58
1. Iacob Aron véleménye Simeon Magyar könyveiről	58
2. Simeon Magyar beadványa Moise Dragoş nagyváradi görögkatolikus püspökhöz	59
3. Athanasius Szekeres (Атанасије Димитревић Секереш) cenzor Simeon Magyar közepeskatekizmus-fordításáról	62
4. Simeon Magyar beadványa az uralkodóhoz	67
5. Simeon Magyar folyamodványa a nagyváradi tankerület királyi főigazgatójához	69
6. Simeon Magyar folyamodványa a Helytartótanácsához	70
7. A Magyar Udvari Kancellária előterjesztése és mellékletei	71
7a. Mojsije Putnik első jelentése a Helytartótanácsnak	72
7b. Mojsije Putnik második jelentése	74
7c. Gedeon Nichitici erdélyi görögkeleti ortodox püspök felirata M. Putnik karlócai érsekhez	75
7d. Dimitrie Eustatevici és Ioan Piuaru Molnar véleménye Simeon Magyar grammatikájáról (szöveghű átirat és fakszimile)	75
7e. Athanasius Szekeres lektori véleménye Simeon Magyar grammatikájáról	84
8. Simeon Magyar jelentése	86
Simeon Magyar kis katekizmusa (szöveghű átirat és fakszimile)	89
Simeon Magyar román nyelvtana (szöveghű átirat és fakszimile)	125
Simeon Magyar ábécés táblája (fakszimile)	177
Simeon Magyar szépírástáblája (fakszimile)	178
Simeon Magyar kalligráfiai tankönyve (fakszimile)	179
Néhány oldal Simeon Magyar aritmetikakönyvéből (fakszimile)	202
Jegyzetek	204

BEVEZETÉS

Immár több mint félévszázada, hogy Gáldi László – a román irodalomtörténet, valamint a romanisztika és a neolatin irodalmak történetének nemzetközileg is elismert szakértője – nagyszabású tanulmányban vizsgálta Simeon Magyarnek, a legtermékenyebb 18. századi román tankönyvfordítónak mint a jozefinizmus egyik úttörőjének tevékenységét és annak nyelvészeti vonatkozásait. Alapforrásként Magyarnek a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött román tankönyvfordításai szolgáltak.¹ Gáldi előtt csak olyanok írtak Simeon Magyarról, akik kézirateit nem ismerték.² Azóta többet tudunk megbízatásának körülményeiről,³ sikerült még néhány fontos forrást közzétenni,⁴ így Magyar az iskolatörténeti monográfiákban is – kisebb-nagyobb tévedések kíséretében – elfoglalta méltó helyét.⁵ (A román tankönyvirodalom 1913-i összefoglalója Simeon Magyarnek még a nevét sem említette, újabb kiadásának szerkesztői jegyzetei azonban a már meghonosodott tévedéseket is felsorolják.⁶ Közben az első nagyszabású erdélyi román iskolatörténet egyenesen „ragyogó férfinak” minősíti.⁷)

Munkái azonban továbbra is mind kéziratban maradtak: egyesek a Magyar Udvari Kancellária és a Helytartótanács levéltárában lapultak, mások elvesztek, elkallódtak. Akár még elő is kerülhet közülük, hiszen az egyiket az Országos Széchényi Könyvtár antikváriustól vásárolta meg, akihez 1889-ben jutott el a kézirat.⁸ (Ezt a kéziratot jelzi – szerzője azonosítása nélkül – a budapesti könyvtárak román kézirateiról szóló ismeretű, és egyszerűen érdektelennek minősíti.⁹)

Simeon Magyar életét és munkásságát Sulica Szilárd ismerte a legalaposabban. Ő egyébként Vasile Mangra püspök egyik híve volt, és az első világháború alatt kormányhű lapot szerkesztett. Ő maga ennek tulajdonította, hogy a hazai román katonák nem dezertáltak. 1918 után Sulica Magyarországon rekedt, és a budapesti, a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen tanított. Keményen megbuktatta azokat, akik nem tudták felmondani, hogy a budai Egyetemi Nyomda egy-egy román kiadványa az árjegyzékek szerint mennyibe került.¹⁰ Sulica másolós típusú kutató volt. Magyar *Kis román nyelvtanát* a kézirat sorsát eldöntő hivatalos akták jelentős részével együtt lemásolta. Ezeket még itt-ott értékelő – olykor elég nyers – észrevételekkel is kísérte, mintha csak Simeon Magyar saját sorstársának érezte volna. Valósággal átélte Simeon Magyar sorsát. De eredményei feldolgozására és kiadására nem tudta magát elszánni. Igaz, egyik munkájában jelezte, hogy ismeretlen tankönyvírókról sok új adatot tárt fel,¹¹ de – feltehetően – attól félve, hogy adatait eltulajdonítják, nem tett közzé semmit.

Csak Gáldi László Magyar-tanulmányának megjelenése után adott ki egy kis füzetet *A modern plagizátor lélektana* címmel.¹² Ennek egyik példányát a gondjait enyhítő ideggyógyásznak, Miskolczi Dezsőnek úgy dedikálta, mint az „egyik szerencsétlen kifosztott szerző, aki mindent átél, amit itt leírt”. Sulica 1944-ben a korrektúrában maradt – *Az Egyetemi Nyomda régi könyvtárjegyzékeinek román vonatkozásairól* című – könyvében – Gáldi munkájának jelzése nélkül – már megemlítette azt, hogy elsőként fedezte fel Simeon Magyar kézirateit, melyeknek „mind meg kellett volna jelenniük

az Egyetemi Nyomdában. Igen nagy kár, hogy ez nem történhetett meg. Hogy miért nem és sok egyebet, tehát az ezzel kapcsolatos nem kis jelentőségű és érdekességű összes részleteket külön tanulmányban leszek kénytelen a nagy közönség előtt is bemutatni, miután egyetemi előadásaimban annyiszor és oly régóta már elmondottam.” Valószínű, azt hitte, Gáldi László tőle tudta meg, hogy Simeon Magyarnek két kézírata lapul az Egyetemi Könyvtárban. Egyébként ezekről már Iosif Siegescu is írt.¹³

Amikor a kérdéskörben folytatott kutatásaim eredményeit közzéteszem, azon kis román nyelvten fakszimiléjével, amelyet Sulica Szilárd is lemásolt, akkor az ő jobbik énjének emléke előtt is tisztelgek. Hiszen olyan kutatót ismertem meg benne, akinek tragikus sorsa nem kevés tanulságot rejt számunkra.¹⁴ Forráskiadásunk is támaszkodik Sulica Szilárd levéltári másolataira. A karlócai érseki levéltárban bukkantam a Magyar-ügy nyomára. (Egyébként téves az a hiedelem, hogy a karlócai levéltárban Simeon Magyar román grammatikájának egy példánya megtalálható lenne.¹⁵) Sulica Szilárd és Gáldi László is csak a Magyar Udvari Kancellária anyagában kutatott, és nem pillantott bele a Helytartótanács állagaiba, ahol többek között a kis katekizmus román fordítása található, amelyet jelen kötet szintén közzétesz. (Gáldi László egyébként megköszönte Tóth Andrásnak a helytartótanácsi levéltárban folytatott szerteágazó és áldozatos kutatásait, amelyek során csak egy-két akta került napvilágra. Ezek azonban elégségesnek bizonyultak arra, hogy megmagyarázzák, miként születtek az Egyetemi Könyvtárban található kéziratok.¹⁶)

Simeon Magyar munkáinak azonban nemcsak a szövege érdekes, hanem a sorsa is. Miért maradtak kéziratban? Sulica Szilárd kérdése mai is időszerű. Gáldi László válasza – mint látni fogjuk – csak néhány mozzanatra hívja fel a figyelmet. Sulica pedig adós maradt a válasszal. Az egész kérdéskör bonyolultabb, mint sejtenénk. Ha a fenti kérdésre keressük a választ, olyan labirintusba kerülünk, amelyből majd még további kutatások anyaga vezethet ki biztonsággal. Sok csapdát rejteget ez a terep, olyannyira, hogy – mint látni fogjuk – a kérdés szakirodalmában sok a bizonytalan következtetés, és akadnak kisebb-nagyobb tévedések is. Sokáig talán Simeon Magyar sem sejtette, hogy milyen erők jöttek mozgásba részben az ő tevékenységének köszönhetően is.

Történetünk tehát arról is szól, milyen az, ha egy szorgalmas „kisember” előtt páratlan lehetőségek tárulnak fel, élvezi a legmagasabb pártfogást. Majd rászakad a Történelem, és hirtelen bekerülünk a filológia, a nemzet, a vallás értékszempontjai által meghatározott vagy aláaknázott politikai, társadalmi, kulturális térbe, amelyet áthat a hagyományörzés és újítás igényének feszültsége.

Mindezt több oldalról próbáljuk megvilágítani, olykor némi ismétlés árán is. Először Simeon Magyar pályafutását tekintjük át, és azt, hogy ebben a jozefinista iskola-politika milyen fordulatot hozott. Majd a katekizmusok világának néhány lényeges mozzanatára próbálunk rávilágítani, azt vizsgálva, hogy Simeon Magyar katekizmusának összeállításakor milyen követelmények és kötöttségek érvényesültek. Végül ahhoz szolgálunk némi adalékot, hogy a helyesírás terén miként érvényesült a célszerűség immanenciája és a fokozatosan a valláshoz emelkedő politikai ideológia transzcendenciája. Kis történelem az itt következő történet, ami következik, miközben látnunk kell, hogy milyen nagy szenvedélyek vezették az embereket a császártól a parasztig.

SIMEON MAGYAR PÁLYAFUTÁSA ÉS TANKÖNYVEI

Simeon Magyar 1754-ben született Hajdúdorogon. Nemesi családból származott. Apja, Ștefan Magyar, Arad megye egyik vicefiskálisa volt, aki előtte – mint Simeon Magyar egyik, alább az *Iratok* című fejezetben közölt, felségfolyamodványában büszkén jelzi – „a többi dorogi hospesszel együtt az Osztrák Házért való inszurrekció folyamán fegyveres katonát állított ki”¹⁷. Simeon Magyar iskolai tanulmányait feltehetően Aradon végezte. Az viszont biztos, hogy 1774-ben Bécsbe ment, majd 1775-től hat esztendőn keresztül görögkatolikusok számára felállított Sancta Barbara szemináriumban tanult teológiát. Mivel több különböző nyelvi közegben élt, egész sor nyelvet elsajátított. Ő maga úgy nyilatkozott, hogy jól beszél latinul, franciául, németül, magyarul és románul, közepesen görögül és szerbül.¹⁸ Rendkívüli felkészültségének köszönhetően Moise Dragoș nagyváradi püspök rábízta az elemi iskolák felügyeletét.¹⁹ A román iskoláztatás érdekében azt még külön is hangsúlyozta a püspök, hogy az „előítéletes” görög rítusú népet nehéz lelkileg megmozdítani, de az unió ellen könnyű akadályokat gördíteni.²⁰ Egyébként nemcsak a túlvilágról alkotott képzetekkel lehetett mozgósítani a hívőket, hanem olyasmivel is, hogy az unió után tizedfizetéssel is jár.

Simeon Magyar számára a felvilágosult abszolútizmus iskolapolitikája kínált hirtelen feltáruló új távlatokat. Az uralkodó ugyanis az oktatás ügyét felségjognak tekintette, és Ürményi József kancelláriai tanácsossal kidolgoztatta a Magyarország iskoláügyének átszervezését célzó szabályzatot, amelyet 1777-ben életbe is léptetett. Ez a szabályzat a *Ratio Educationis*. Fő célja az, hogy a közjólét biztosítása érdekében hasznos, erkölcsös és vallásos alattvalókat képezzen. Alapvetően új mozzanat az oktatási rendszer egységesítése és új iskolák felállításának programja.²¹ „A Ratio tanterve – hangzik a klasszikus értékelés – oly hatalmas fordulatot jelent hazánk művelődésében, amire sem azután, sem azelőtt nincsen több példa. Ami megelőzte e művet, az még a középkor szellemét lehelte; ami kisugárzik belőle, már nem is a jelen, hanem a messze jövő.”²² Kétségtelen, hogy a *Ratio* „nagy erénye a bölcs mértéktartás”²³. Csakhogy a mégis gyors változás egyre nehezebben megoldható feladatokkal szembesített mindenkit az uralkodótól a néptanítóig. II. József pedig mindent meg is tett a nehézségek fokozása érdekében.

A *Ratio* kilenc tankerületet állított fel, amelyek határainak kijelölésekor eltekintettek a hagyományos megyei tagolódástól, így is érzékeltetve a rendi világtól való függetlenséget. Ezzel a megyei nemesség bizalmatlanságát eleve biztosították. Ugyanakkor a tankerületek élére a rendi hierarchia élén is előkelő helyet elfoglaló személyiségeket választottak, akik egyébként már addig is fontos tisztségeket töltöttek be.²⁴ A hatalmas tankerületek eleve túl nagyok voltak ahhoz, hogy akár egy év alatt alaposan bejárják. József császár pedig még kilencről ötre olvasztotta le a tankerületek számát.

A minket közelebbről érdeklő nagyváradi tankerület a Máramarostól a Bánságig terjedő sávot foglalta magában, olyan komoly szellemi és gazdasági központokkal, mint Nagyvárad, Temesvár, Debrecen és Szeged. Korszakunkban pedig gróf Károlyi

Antal, majd gróf Haller József, Bihar Vármegye főispánja lett a kerületi főigazgató. Az érdemi munkát a tanfelügyelők végezték. Sorsuk – a korabeli források tükrében – valószínűleg iszapbirkózás volt,²⁵ mint ezt majd Magyar Simon munkássága is példázza.

Mária Terézia a Helytartótanácson belül Tanulmányi Bizottságot hozott létre, amelynek elnöke a horvát Skerlecz Miklós, helytartótanácsi tanácsos és tankerületi főigazgató lett. Ez a bizottság valamiféle minisztériumként működött, és ha nem is oldhatta meg a felmerülő kérdéseket, egyre inkább tisztában volt azok súlyával. 1782-ben Skerlecz elnöksége alatt külön bizottság ült össze az oktatási módszer kialakítására, és ebben néhány tankerületi igazgató mellett olyan kitűnő szakemberek vettek részt, mint a szerb Teodor Janković, a temesi ortodox görögkeleti iskolák felügyelője vagy az egész Monarchia népiskolai rendszerében irányadó szerepet játszó Ignaz Felbiger. József császár 1783-ban ezt a bizottságot is feloszlatta, a magyarországi iskolaügyet pedig a bécsi Tanulmányi Bizottság kezére adta.

A *Ratio* nemzeti szempontból semleges elveket rögzített. A nemzet – a *Ratio*-ban lefektetett elvek szerint – egyenlő az egyazon nyelvet beszélők összességével. „Mindenkinek, aki Magyarország közviszonyaiban otthonos, kétségtelenül tudja, hogy ebben a királyságban és kapcsolt tartományaiban, más kisebb nemzeteken kívül, egészben véve különösen hét, még pedig népességre igen jelentékeny nemzet vehető számba, melyek főképpen nyelvükben különböznek egymástól, és pedig: a. tulajdonképpeni magyarok, b. németek, c. szlovákok, d. horvátok, e. rutének f. illírek [szerbek] g. románok.”²⁶ Lélekszámban a románok messze meghaladták a ruténeket és a szerbeket, de felekezeti megosztottságuk, földrajzi elhelyezkedésük és társadalmi helyzetük miatt alighanem az ő oktatásügyük megszervezése jelentette az egyik legnagyobb problémát.

A *Ratio* nem csak az elemi iskolai oktatás, a népoktatás megszervezése miatt mérőföldkő, hanem azért is, mert kötelezővé tette az olvasás és írás tanítását a népiskolákban.²⁷ A népiskola megnevezése „nemzeti iskola”, akármilyen nyelven folyt is ott az oktatás. A cél az volt, hogy a tanító és tanár az illető vidéken használatos nyelven beszéljen. Hiszen: „A barokk és racionalista felfogás egyaránt megegyezik abban, hogy itt csak hasznossági szempontok jöhetnek számba: azon a nyelven kell tanítani, melyen tanítás állami kultúrcélja legkönnyebben elérhető, ez pedig – nincs benne kétség egyetlen akkori szakember számára sem – csakis az anyanyelv lehet.”²⁸ A *Ratio* szerzői emellett úgy vélték, hogy minél több hazai nyelvet tud az ember, annál többet ér. „Ha ugyanis fontolóra vesszük a nemzeteknek, tehát a nyelveknek is sokféleségét Magyarországon, legott ráeszmélünk, mily nagy hasznára válhatik hazájának az a magyar [országi] ember, aki több nyelv ismeretével rendelkezik.” Ezért ott, ahol csak egy nyelven beszélnek, a kisgimnáziumokba olyan tanítót kellene alkalmazni, aki két nyelven tud, és így „magyar helyeken németet és tót, német helyeken magyart és szlovákot, szlovák helyeken magyart és németet és így tovább”. Ezáltal a szülők mentesülnek a nyelvtanítás külön költségeitől.²⁹

Amíg az 1777-es *Ratio* a latin szükségességét és a német nyelv különleges hasznát hangsúlyozta – hiszen a gimnáziumokban már latinul tanították és a Monarchiában a német volt a magas kultúra nyelve –, II. József 1784-ben a németet állította be a latin helyére. Ezzel kettévágta azt a gordiuszi csomót, amelyet a vegyes lakosságú vidékek

iskoláinak nyelvhasználata jelentett. Két évvel korábban a Tanulmányi Bizottság gondosan próbálta mérlegelni, hogy az etnikai arányoknak és a tanítók nyelvtudásának megfelelően melyik iskolában és mely vidéken milyen nyelv legyen a fő nyelv.³⁰ József császár nem mérlegelt. Először is a megyei és városi közigazgatásban egy éven belül át kellett a latin és magyar ügyintézési nyelvről a németre térni, akik pedig zárós határidőn belül nem tanultak meg németül, azokat el kellett bocsátani. A középiskolába kerülés feltétele lett a német nyelvtudás. Az elemi iskolákba is második nyelvként bevezette a németet, a középiskolai oktatásban pedig fő nyelvként írta elő. 1786-ban még határozottabban írta elő, hogy a hittan kivételével mindent németül kell tanítani, a németül nem tudó tanítókat pedig bocsássák el.³¹ 1788-ban pontosított: már a kezdők csoportjában tanítani kellett volna a német ábécét, két év eltelte után a második csoportban már a mindennapi élethez szükséges mondanivalóikat is németül kellett kifejezni.³²

Emellett az uralkodó 1785-ben felekezet fölötti vagy felekezetiileg semleges népiskolák felállítását parancsolta meg. Ezzel felekezeti ellentétet mérgeztetett el, és azzal, hogy a tanítói állás feltételeként a német nyelvtudást tette kötelezővé, fegyvert adott a tisztviselők kezébe, hogy leszámolhassanak ellenfeikkel. Így miután érdemes tanítók egyik napról a másikra nem is tanulhattak meg németül, menniük kellett.³³ Az anyanyelv viszont a német nyelvtanulás segédnyelve lett.

A császár – némi túlzással szólva – csodálatos pedagógiai optimizmusa még csodálatosabb gyakorlatatlansággal párosult. Mária Terézia viszont pragmatikus volt, már csak azért is, mert vallásos meggyőződése is bizalmatlansággal töltötte el a felvilágosodás frazeológiájába csomagolt voluntarizmussal szemben. Nem kétséges, hogy a nagyobb feladat mindig a nagy elvek kivitelezésében rejlik. S bár a kivitelezés már nem olyan látványos, mint a nagy elvek formába öntésének története, levéltári anyaga is túl szerteágazó, hirtelen helytörténétté válik. Mindez azonban nem egyszer érdekesebb és tanulságosabb, mint a kormánysszervek és a különböző bizottságok olykor valóságtól elrugaskodott tervezgetései és ideológiai magaslatokban szárnyaló állásfoglalásai.

Nemcsak azért érdekes a helytörténet, mert a hétköznapiak önmagukban is érdekesek. Hanem főleg azért, mert egyik napról a másikra szinte megoldhatatlan kérdésekkel találták magukat szembe azok, akik jobbítani akartak vagy netán csak valami mást, és szívesen fontoskodtak, szerveztek és szervezkedtek.³⁴ Megjelennek a nagy változások kis haszonélvezői. Láthatjuk, mit jelent elveket átültetni a gyakorlatba, és megküzdeni a körülmények hatalmával. Az adott esetben egyszerre kellett kiépíteni a nemzeti iskolák többszintű rendszerét: a falusi iskolától a tanítókat is képző minta- vagy ún. normál iskoláig, és a náluk is magasabb szintet képviselő főiskoláig. Új tankönyvekkel kellett ellátni ezt a rendszert úgy, hogy ne rekedjen meg a bürokratikus fontoskodás és akadékoskodás kátyújában.

A *Ratio Educationis* rendelkezéseinek kivitelezésére báró Patachich Ádám kalocsai érsek elnöklete alatt 1778 májusában a népiskolai felügyelőket kétértelmű értekezletre hívták össze. Patachich 1759-től 1776-ig Nagyvárad római katolikus püspöke volt, a város kulturális életének leghatékonyabb előmozdítója.³⁵ A budai értekezlet számára készült utasítás már az első pontjában kimondta: „az igazgatás és a módszer egyformaságának” érdekében általánosan, minden kerületben bevezetendő tankönyveket kell

készíteni. Ugyanakkor azt is rögzítette az említett utasítás, hogy a „német tartományokban” használt tankönyveket „nemzeti nyelvekre” kell lefordítani. De nem egészében, hanem előtte meg kell vizsgálni, hogy mit vesznek át belőlük, mi az, ami egyáltalán „e királyság sajátos viszonyai között alkalmazhatatlan vagy valamiféle módosításra szorul”.³⁶

Az értekezlet azt is kimondta, amit a *Ratio* nem tett meg: megteremtette az általános tankötelezettséget. A helyi hatóságokra bízta azt, hogy szükség esetén a szülőket a gyermek iskolába küldésére rábírják a megfelelő eszközökkel. És természetesen kijelölte, milyen tankönyveket kell elkészíteni. Az értekezlet a nagyváradi elemi iskolai tanfelügyelőre, Luby Károlyra bízta a pozsonyi magyar ábécéskönyv hibáinak kijavítását, a magyar mezei gazdasági ismereteket, továbbá a szépírást, helyesírást és szintaxist tartalmazó tankönyv ügyét, valamint azt, hogy gondoskodjék román és rutén helyesírást és szintaxist oktató iskolai könyv összeállításáról. Luby Károly a magyar tankönyvek elkészítésével Révai Miklóst bízta meg, aki 1778-tól három éven keresztül rajzot, egy-egy éven át pedig filozófiát és hittant tanított a nagyváradi nemzeti iskolában.³⁷ Luby a román könyvek ügyében sokáig tanácstalan volt, mivel nem tudott románul. De 1781-ban már jelenthette, hogy végre Simeon Magyar személyében megfelelő fordító akadt, és tiszteletdíjat is kért számára, időközben pedig még újabb munkák összeállítására is felkérte.³⁸

A nagyváradi román görögkatolikus iskolatörténet szerint 1781-től 1785-ig Simeon Magyar a következő könyveket készítette el:

1. 1781 ABC
2. Kis katekizmus
3. Aritmetika
4. A nagy katekizmus kivonata
5. Román–német nyelvtan
6. Román nyelvtan.

1789-ig pedig még elkészült:

7. Magyar–román terminológiai szótár
8. Román–német kalligráfia
9. Közepes katekizmus
10. Értekezés a papságról.³⁹

Ebbe a listába becsúszott némi tévedés. Amit a nagy katekizmus kivonataként (4.) nevez meg, az nem más, mint a közepes katekizmus (9.). Ignaz Felbiger, a Monarchia egyik legnagyobb pedagógusa három katekizmust állított össze: egy nagyot, egy közepeset és egy kicsit. Szövegük azonos, különbség csak a terjedelemben van. A rövidítés csak egyes részek elhagyásában állt. Amit németül közepes katekizmusnak neveztek (*Der Mittlere Katechismus mit Fragen und Antworten zu dem Unterrichte der Jugend im Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten*), az magyar változatá-

ban Rövid sommája az Öreg katekizmusnak kérdésekkel és feleletekkel az ifjuságnak oktatására a *Tsászári és Királyi Tartományokban* címmel jelent meg, románul pedig *A nagy katekizmus rövidítése* címmel fordította le Magyar (*Scurtarea Catehismului celui mare cu întrebări și cu răspunsuri pentru Școalele ceale din orașe și di pă Sate, care sânt în țările Kesaro-Krăești*),⁴⁰ és ez megfelelt a listán említett kivonatnak. A tétel a listán nyilván azért szerepel kétszer, mert Magyarnek a művet a cenzori jelentés nyomán át kellett dolgoznia, és a két kézirat – az eredeti és a javított – különböző címek alatt futhatott a különböző egykorú jelentésekben.⁴¹

Simeon Magyar 1785. január 20-án Luby Károlyhoz intézett jelentésében arról adott számot, hogy a számára igényelt 100 forint fejében a következő munkákat adta át nyomtatásra kész állapotban:

1. Kis katekizmus (*Catechismus minimus ex Germanica in linguam Valachicam tractus*)
2. Magyar–román számtan (*Arithmetica Valachice in una parte, Hungarice in altera concinnata*)
3. Közepes katekizmus (*Extractus Catechismi majoris ex Germanica in linguam Valachicam versus*)
4. Német nyelvtan románul (*Grammatica Germanica cum explicatione Valachica composita, cum adjecto ad calcem opusculi vocabulario verborum completo Valachice et Germanice*).

Jelentésében Magyar még azt is kifejtette, hogy megérdemli a száz forintot, mert addig senki sem állított össze román aritmetikai könyvet, neki kellett feltörni a jeget. Nem kisebb nehézségekkel járt a német nyelvtan fordítása – hangsúlyozta Magyar –, hiszen hasonlóképpen előzmény nélkül kellett dolgoznia.⁴²

1785. október 15-én Simeon Magyar újabb kimutatást készített. Először azokat a kéziratokat sorolta fel, amelyekért már kapott 40 forint tiszteletdíjat:

1. Ábécés tábla (*Tabella Abecedaria, item Tabella Magna Syllabisatoria, nec tres aliae Tabellae de cognitione, et nexu Litterarum, ac de Lectione*)
2. Román helyesírás (*Orthographia Valachice exarata*)
3. Szépírás németül és románul (*Calligraphia Valachice et Germanica Valachice explicata*)
4. Magyar–román ábécéskönyv (*Abecedarium Hungarice in una, Valachice in altera parte exarata*.)

Száz forint tiszteletdíjat javasoltak számára a következőkért:

1. Kis katekizmus (*Catechismus minimus ex Germanica in linguam Valachicam tractus*)
2. Magyar–román számtan (*Arithmetica Valachice in una, Hungarice in altera parte exarata*)

3. Közepes katekizmus (*Extractus Catechismi maioris ex Germanica in Valachicam linguam versus*)
4. Német nyelvtan románul (*Grammatica Germanica cum explicatione Valachica composita, cum adiecto ad calcem opusculi Vocabularium verborum completo*).

Végül még le kell fordítani:

1. Mezőgazdasági kézikönyv (*Oeconomia ruralis*)
2. Iskolai szabályzat (*Regulae scholasticae*).⁴³

1786. július 11-én tiszteletdíját sürgetve a Helytartótanáctól, kérvényéhez – amelyet kötetünk *Iratok* című függelékében közlünk – mellékelte azon munkák kimutatását, amelyeket latin betűs írással készített. Ugyanis közben eljutott hozzá a császári utasítás – amelyre a továbbiakban még bővebben kitérünk – hogy a katekizmus kivételével ne cirill betűs írással, hanem latin betűssel dolgozzon:

1. *Tabella Abecedaria, et Tabella major Syllabizatoria*
2. *Calligraphia pro Linguis Germanica, et Valachica elaborata*
3. *Grammaticae Valachicae tres primae partes, quarum tertia orthographiam Valachicam litteris Latinis elaboratam constituit*
4. *Abecedarium Germanico-Valachicum*
5. *Catechismus parvus ex Germanico in Linguam Valachicam traductus*
6. *Grammatica Germanica cum explicatione Valachica, cum adjecto ad calcem opusculi vocabularis verborum completo Valachice et Germanice*.⁴⁴

Azért is idéztük ezeket a listákat, hogy érzékeltesük, milyen sok lehetőség van a különböző kéziratok helytelen azonosítására és a félreértésekre. Ezek elkerülhetetlenek is bizonyultak, hiszen egyszerre egyetlen kutatónak sem áll rendelkezésére az összes levéltári forrás és a kor könyvállománya. Így aztán nem csoda, hogy hibamentesen ezt a munkát nem lehetett, és talán még nem is lehet elvégezni. Ráadásul a meglévő levéltári anyagban a különböző hatóságok közötti levelezés olykor meglehetősen kusza, mert hiányosak az iratok mellékletei, a kéziratok egy része pedig kézen-közön eltűnt. Még szerencse, ha olyan antikváriusnál kötött ki, akitől közgyűjteménybe került. Az egymással érintkező hivatalok feliratai és átiratai nem adják meg pontosan a kérdéses kéziratok címét – talán olykor már a levelező felek sem tudták, hogy melyikről van szó.

Félreértések elkerülése véget jelezzük, hogy Simeon Magyarinak csak két munkája jelent meg nyomtatásban. Az első „a papi hivatal szentségéről” szóló beszéde, amelyet 1784. március 21-én tartott (nyilván ónaptár szerint) a nagyváradai görögkatolikus templomban Ioan Girtan, szombatsági pap első miséje alkalmával. Ez a beszéd még abban az évben Bécsben, Joseph Kurzböck nyomdájában látott napvilágot, még cirill betűvel.⁴⁵ (Ez a 15 oldalnyi írás első lajstromunk 10. tétele.) Helyesen tulajdonítják neki az ugyancsak 1784-ben Bécsben megjelent román ortográfiát: *Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*.⁴⁶ Ez az 1785 őszén készült lista 2. tétele.

Erre egyértelmű bizonyítékot a nagyváradai görögkatolikus káptalan előljárójának, Iacob Aronnak a – kötetünkben is közölt – lektori véleménye szolgálat.⁴⁷

Ismerjük még a kis katekizmus – kéziratban maradt – cirill betűs változatát. Ezt közöljük is. Ugyancsak vele együtt található a Helytartótanács levéltárában egyazon jelzet alatt az említett – szintén cirill betűs és kétnyelvű – aritmetikakönyv.⁴⁸ Gáldi László azonosította Simeon Magyar 1786-i kimutatásának két tételét két olyan román latin betűs kézirrattal, amelyeket a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz. A 4. tétel azonos a *Carte de ABC spre folosul școalelor neamnicești. A.B.C. oder Namenbüchlein zum Gebrauche der national Schulen in dem Königreich Ungarn* című kézirrattal, amely kétnyelvű német–román ábécéskönyv⁴⁹; a 6. tétel pedig nem más, mint a *Grammatică nemțească sau povățuire înlăuntru la învățătura limbii nemțești spre folosul școalelor a neamului rumânesc* című kézirat: német nyelvtan románul, kétnyelvű formában románul és németül.⁵⁰ (A latin betűs kéziratok címeit mai helyesírással közöljük, miként a cirill betűs címeket is transliteráltuk. A hangsúlyt pedig nyomdatechnikai okokból nem jelezzük.) Nehéz beazonosítani a cirill betűs: *Povățuire la gramatica nemțească pe sama școalelor a neamului rumânesc*⁵¹ című kéziratot, ez lehet első listánk 5. tétele. Csakhogy az 1789-es cenzori jelentésben bukkant fel.

Nem említi egyetlen lista sem a német nyelvtannak a teljes változatát, kéziratát sem ismerjük, viszont annál többen foglalkoztak vele a kormányhatóságok 1790–91-ben. Ismerjük még a német kalligráfia kétnyelvű (német és román cirill) kéziratát: *Povățuire la calligrafie pe sama școalelor românești în țările chesaro-crăești*.⁵² És végül megvan-nak még a Sulica Szilárd által felfedezett kéziratok, a latin betűvel írt munkák lajstromának első három tétele:

1. az ábécés tábla és a sillabizáló tábla: *Tăbliță de ABC* és a *Tablă szlovnitoare*
2. a szépírást oktató tankönyv: *Începuturile calligrafiei sau a scrisoarii frumoase pe sama școalelor a neamului rumânesc*
3. „A román grammatikának első három része, amelynek harmadika a latinbetűs román ortográfia”: *Povățuire la gramatica rumânească spre folosul școalelor a neamului rumânesc*.⁵³

Nem került elő a magyar–román ábécéskönyv, bár Iacob Aron említett lektori véleményében ezt is kiadásra ajánlotta. Tévesen azonosították a magyar–román aritmetikát a Bécsben 1782-ben kiadott német–román aritmetika tankönyvvel.⁵⁴ Csak a nagyváradai görögkatolikus iskolatörténet szerzője említette – az egyházi levéltár anyaga alapján – a magyar–román terminológiai szótárat, amely feltehetően a magyar–román ábécéskönyvhöz készült. Téves az 1781-i Bécsben kiadott ábécéskönyv (*Bucvariu pentru pruncii ceii românești carii să află în crăiia ungurească și hotarele ei împreunate*) azonosítása a latin betűs kéziratok kimutatásában első helyen szereplő ábécés táblával.⁵⁵ Az 1781-i Magyar kézirat talán a többször emlegetett magyar–román ábécéskönyv lehet, amelynek német változatát ismerjük. Elképzelhető ugyanis, hogy ezt fordította le elsőnek Simeon Magyar, mert II. József nyelvrendelete után ilyen – magyar–román kétnyelvű – munkát már nem kérhettek tőle. A nagyváradai iskolatörténet szerzője úgy

okoskodott, hogy a bécsi tankönyvet azért írhatta Simeon Magyar, mert ha más írta volna, mint ahogy feltételezték, például a bánsági Mihail Roșu-Martinovici,⁵⁶ akkor Luby Károly ezt választotta volna.⁵⁷ Csakhogy a görögkeleti ortodoxok és a görög-katolikusok általában nem használták egymás tankönyveit, és ezekkel a felekezeti ellentétekkel Luby Károly nagyon is tisztában lehetett.

Jelen munkánkban közöljük a cirillből átírt *Kis katekizmust*. Közöljük az 1786-os lista második tételeként jelzett román nyelvtant mai helyesírással, és ezt fakszimilében is közzétesszük, végül csak fakszimilében az ábécés és a sillabizáló táblát, valamint a román szépírást.⁵⁸ Ezek érdekessége az, hogy latin betűvel készültek. És éppen ebben, a latin betűs helyesírás kidolgozásában rejlik Simeon Magyar munkásságának eredetisége. Egyedülálló helyesírási szabályzatot dolgozott ki. De hogy miként jutott el ide, alaposabban szemügyre kell vennünk az embert, a kort és a terepet.

SIMEON MAGYAR ISKOLASZERVEZŐ MUNKÁJA

A Bécsből hazatérő Simeon Magyar talán nem is gondolta, hogy milyen nehézségekkel néz majd szembe, amikor elvállalta a görögkatolikus román népiskolák felügyeletét. Erős felekezeti ellentétek és bizalmatlanság jellemezték a román katolikusok és ortodoxok viszonyát. Ennek évszázados előzményei voltak.

Biharban a XVII. század végétől az ellenreformáció végleg elhárította ugyan a görögkeleti ortodoxokra nehezedő református nyomást, de az államhatalom azonnal hozzákezdett az ortodox románok katolikus vallásra való térítéséhez. A Habsburg Monarchia ugyanis katolikus hatalom volt, és azt tette, amit minden abszolutista rendszer: lehetőleg államegyházat próbált kialakítani. Térítő politikája a keresztény egyházi egység visszaállítását célzó korábbi törekvések folytatása és azok tapasztalataira épült, pontosabban a római katolikus egyház tapasztalataira.

A térítés eszmei alapja az 1439-es unió. Akkor ugyanis Firenzében a görögkeleti ortodox főpapok többsége elfogadta azt a négy hittételt, amely évszázadokon keresztül Rómát és Bizáncot elválasztotta: elismerték a pápa főhatóságát, elfogadták azt, hogy Szentlélek a Fiútól is (*Filioque*) származik, elfogadták a purgatórium létét, valamint a szentostyával való áldozás érvényességét. Ugyanakkor a pápa megfogadta a keleti rítus tiszteletben tartását. Így megvalósult a hit egysége, a két egyház önálló maradt, csak a hitben egyesült, és összekötötte őket az egyházfő, a pápa fennhatóságának elismerése. Az egyházi unió először a Lengyelországhoz tartozó ukránok körében érte el első nagy sikerét a 16. század végén, azután pedig Észak-Magyarországon. Itt az 1646-i ungvári unióval oly nagy méreteket öltött a térítő akció, hogy Munkácson görögkatolikus püspökséget állítottak fel. A rutének, valamint a máramarosi, szatmári és bihari románok zöme át is tért. A munkácsi püspökség népének rutén többsége miatt némileg nemzeti jelleget öltött. A románok további áttérítése miatt is célszerűnek látszott újabb magyarországi püspökség felállítása.

A nagyváradi görögkatolikus egyházmegye fokozatosan jött létre. 1748-ban még csak a római katolikus püspöknek alárendelt görögkatolikus püspöki vikáriust neveztek ki a macedóniai származású – és még ortodox papként felszentelt – Meletie Kovács személyében. 1775-ben viszont Mária Terézia elrendelte a nagyváradi görögkatolikus püspökség felállítását, és élére az erdélyi származású Moise Dragoşt nevezte ki. Fennhatósága a következő területekre terjedt ki: Bihar, Békés, Csongrád, Arad, Csanád vármegyék és a korábbi Temesi Bánságot alkotó három vármegye: Temes, Krassó, Torontál. És itt, jó néhány faluban valósággal intézményesültek a görögkeleti ortodox–görögkatolikus konfliktusok.

A katolikus térítés nemcsak azért lehetett sikeresebb a reformációnál, mert a papok számára több kiváltságot helyezett kilátásba, művelődésük számára nagyobb lehetőségeket biztosított, hanem azért is, mert a hívekkel való hagyományos kapcsolatot fenn tudta tartani. A reformátusok ugyanis módosították a rítust, felléptek az ikonok kultusza ellen, míg a katolikusok érintetlenül hagyták a rítust. Kezdetben a nép még észre

sem vette, hogy papjai már nem a hagyományos egyházhoz tartoznak. Ha viszont felhívták rá a figyelmet, nem egy helyt elszabadult a pokol, a papot elkergették, a templomot kisöpörték.

Valóságos polgárháborús állapotok köszöntettek be, amelynek a túlvilági üdvösség volt a tétje. Az ortodox ellenállásnak Karlóca lett a központja és bevehetetlen bástyája. Hiszen a Habsburg uralkodók a tömegesen beköltöző szerbek különállását és jogait az úgynevezett illír privilégiumokban biztosították. És egyben ez garantálta a görögkeleti ortodox románok vallásszabadságát is. Az „illír nemzet”-be, vagy a „nem egyesült nemzet”-be a görögkeleti ortodox románokat is beleértették, olykor pedig illír és román nemzetről külön is szólnak a hivatalos iratok. A magyarországi román ortodoxok is a szerb vezetésű karlócai érsekség alá tartoztak. Az érsekség az erdélyi görögkeleti ortodoxok fölött csak szellemi felügyeletet gyakorolt: *in dogmaticis et spiritualibus*.

Míg a szerbek zöme társadalmilag szabad elemekből állt, beleértve a határőröket is, a románok jelentősebb része – a határőrök kivételével – földesúri függésben élt. A hatóságok nem is próbáltak a szerbek körében téríteni, a románok görögkatolikus vallásra való térítése viszont nagy lehetőségnek bizonyult volna. A siker teljes is lehetett volna, ha a román görögkeletiek nem élvezhették volna az illír privilégiumok védelmét. A katolikus térítés sértette a szerb érdekeket, elsősorban az egyházi vezető rétegek érdekeit. Annál is inkább, mert román lakta vidékeken is szerbek töltötték be a vezető helyeket, ami viszont a románok elégedetlenségét váltotta ki, és egyben a görögkatolikus egyházat vonzóbbá tette. A román ortodoxok igyekeztek a román vagy román többségű egyházközségek élére román papokat állítani. Kérvényező akcióik több-kevesebb sikerrel jártak. 1829-ig az aradi püspökök is mind szerbek közül kerültek ki. Viszont a szerb vezetésű egyházszervezet komoly védelmet nyújtott a románok ortodoxiája számára is. Aligha kontrafaktuális a feltételezés, hogy Karlóca nélkül az erdélyi és magyarországi románság szinte teljességgel átkerült volna a görögkatolikus egyházba. Az ortodox románok lakta területek a katolicizmus és az ortodoxia valóságos konfliktusövezetévé változtak. Az egyházfők és híveik közötti harc mintegy az 1880-as évekig tartott.

Hatalomról, pénzről, lelki üdvösségről volt szó – és ezt ki-ki a maga mértéke szerint élte át. A küzdelem változó sikerrel folyt. Ennek a „polgárháború”-nak a során az aradi szerb ortodox püspök, Pahomie Knezević 1777-ben olyan körlevelet adott ki, amelyekben elrendelte, hogy a falusi elöljárók üzzék el az „esküszegő” papokat, mármint azokat, akik áttértek az unióra. Ugyanakkor – nyilván nem alaptalanul – panaszkodott az uralkodónőnek, hogy papjait verik, szakállukat levágják, bebörtönzik, templomaikat elveszik.⁵⁹ Eközben a görögkatolikus püspök azon kesergett, hogy Knezević „mindent lerombolt, amit építettem”⁶⁰. A központi államhatalom természetesen a katolikusoknak kedvezett, de vigyáznia kellett arra is, hogy ne idegenítse el magától az ortodoxokat.

A felekezeti vetélkedés és viszálykodás egyik színtere az iskola volt. Az államhatalom az unió megerősítése érdekében is pártfogolta a görögkatolikus iskoláztatást. Célként tűzte ki a papok művelését, hogy azok ne csak megtérítsék, hanem meg is tartásák a népet az új egyházban. 1778-ban például annak hangsúlyozásával szólította fel

a Helytartótanács Dragoş püspököt a papok szemináriumban való taníttatására, hogy „az újabban unióra tért népek a tudatlanságát”⁶¹ számolja fel. Mintha csak az ortodoxia lett volna a tudatlanság oka! Az optikai csalódás és a vele összefonódó propaganda abból a mindennapi tapasztalatból vette eredetét, hogy nem egy helyen a falvak népe elszántan ragaszkodott ősei hitéhez, és csak hatalmi eszközökkel lehetett a görögkatolikus egyházban tartani. Ahol viszont a nagyobb horderejű döntéseket hozták – elsősorban Bécsben és Budán –, ott a barokk katolicizmus szellemét lassan felváltotta vagy átszőtte a deizmusé. És a távolból a népi vallásosság szintjén folyó hitviták, marakodások egyszerűen babonának folyományainak látszóttak. A felvilágosodott abszolutizmus államférfiai csak mosolyoghattak vagy megborzhoghattak, ha arról kaptak hírt, hogy az ortodoxok tisztátalannak tartják a katolikusokat, vagy azzal fenyegetnek, hogy az áttérők nem találkoznak szüleikkel és szeretteikkel a túlvilágon, mert nem követik az ősi szokásokat. Mindeközben a katolikusok annak hangoztatásával térítettek, hogy nem jutnak be a mennyországba azok, akik nem térnek át a római ősök vallására, mert a mennyország kapuját Szent Péter védi. A falvak világában dívó babonáságokról az egyházfőknek is lehetett némi fogalmuk. A népi vallásosságról sem lehetett mindig a legjobb véleményük. Azzal viszont tisztában voltak, hogy a népi hiedelemvilágba nem célszerű radikálisan beavatkozni. Csak bizonyos esetekben tették ezt. Például a vámpírhit ellen olykor – igaz felsőbb utasításra – körleveleket bocsátottak ki.

A két egyház iskolarendszere azonban nem a „nép tudatlanságához” való viszonyban különbözött. Igényekhez és lehetőségekhez idomult. Az ortodoxok jobb elemi iskolai hálózatot tudtak fenntartani, mint a görögkatolikusok. A görögkatolikus egyház viszont kiműveltebb értelmiségiek számára biztosított teret, különösen Erdélyben és részben Magyarországon, hiszen római és bécsi tanulmányokat tett lehetővé. Igaz, 1790 után az erdélyi görögkatolikus világ túl szűknek és fojtogatónak bizonyult olyan nagy egyéniségek számára, mint Gheorghe Şincai, Samuil Micu-Klein és Petru Maior. Ők viszont a budai Egyetemi Nyomdában – a görögkatolikus könyvek cenzoraként – találtak megfelelőbb működési teret, szorosan kapcsolódva a nagyváradi egyházi értelmiségiekhez, akik az időközben felállított szemináriumban is tanítottak. Magas értelmiség a katolikus iskoláztatásnak és a külföldi ösztöndíjaknak köszönhetően alakulhatott ki. Ilyen lehetőségekkel az ortodoxok nem élhettek. Viszont jóval erősebb gyökereik voltak a falu és a város világában.

Paradox módon a papok szívesebben cseréltek vallást, mint híveik. A papok számára kecssegtetőbb és elérhetőbb is volt a jobb jövedelem és a magasabb társadalmi helyzet. A szegényebb parasztságot ígéretekkel szintén jobban meg lehetett nyerni. A maga életét élni tudó falusi és kisvárosi középrétegek viszont állhatatosan ragaszkodtak az ősi hithez. És ennek megfelelően tartották fenn iskoláikat, olykor a továbbtanulást is biztosítva gyermekeiknek, Magyarországon még inkább, mint Erdélyben.

A táji különbség annak köszönhetően is erősen érvényesült, hogy Magyarországon a karlócai érsekség ereje miatt eleve elképzelhetetlen volt az, ami a XVIII. század első felében Erdélyben történt, ahol névleg és hivatalosan egyszerűen megszűnt az ortodoxia, csak az egyesült egyház létezett hivatalosan. De nem tekinthetünk el attól sem, hogy a szerb iskoláztatás magasabb színvonala is húzóerővel hatott. A temesi körzet

illír és román iskolaigazgatója, a szerb Teodor Janković az ortodox román közoktatásnak is egyik leghatékonyabb szervezője volt. Jelentőségét olykor a román iskolatörténetek is kiemelik.⁶² Egyesek szerint még román aritmetika-tankönyvet is írt, ill. fordított németből, és ez az első – nyomtatásban megjelent – román nyelvű matematikai munka.⁶³ Felügyelősége alatt 1771-ről 1781-re a bánsági ortodox népiskolák száma meg-négyszereződött, elérve a 293-at.⁶⁴ Janković nemcsak az iskolák felállításában és működtetésében jeleskedett, tanítóképzőt is állítva fel, hanem több szerb és román iskolai tankönyv az ő szervezői képességeinek köszönhetően készült el.⁶⁵

Amikor aztán II. Katalin cárnő Bécsből ortodox szakembert kért, hogy az osztrák tapasztalatokat kamatoztassa, József császár Jankovićot javasolta. Így az orosz iskola-rendszer újjászervezésében is részt vett, és közben még abban a kenyben is részesült, hogy távollétében még a nagyváradi tankerület főigazgatói tisztségét is betölthette 1785-től 1790-ig.⁶⁶ Távozása után – itthon, a Bánságban – vissza is esett az iskolák száma. (1789-ben mintegy 191 volt már csak, aztán 1792-re viszont 331-re emelkedett az iskolák száma. A növekedés folyamatosnak bizonyult, mert 1802-ben már 406 népiskolát mutattak ki, miközben mintegy 450–470 helységgel számolhatunk.⁶⁷) Egyébként kevesen ismerték olyan mélyrehatóan a népiskolai oktatás és a korabeli társadalmi-műveltségi állapotok összefüggéseit, mint Janković.

Annak érzékeltetésére, hogy milyen elszántság és terepismeret kellett az eredményes munkához, idézünk néhány mozzanatot a szerb népnevelő iskolafejlesztő tervezetéből. A jozefinista iskolapolitika legalaposabb ismerője szerint Janković 1781-es jelentése „az inspektori jelentések közül nem terjedelmével, hanem inkább a helyzet könyörtelen őszinteségű diagnózisával, a javaslatok realitásával tűnik ki”⁶⁸. A temesi kerület szerb és román népét így jellemzi: „éjjel-nappal az ivásnak adja magát, az a vágy él benne, hogy embertársát hatalmába kerítse, bosszúvágyát borzalmas módon akarja kiélni”⁶⁹. És bár megvolnának képességei a hasznos ismeretek elsajátítására, úgy el van telve borzalmas előítéletekkel, hogy minden üdvös intézkedéssel szemben bizalmatlan. A paptól – fejtegette ő, aki a papságot mint nacionalista nagyra becsülte – csak azt várják el, hogy felolvassa a liturgiát, elmondja az imákat és úgy énekeljen, hogy beleremegjenek a falak. Egyébként sokan nem is értik a szavakat, amelyeket felolvasnak. Arra pedig, hogy „a hatalmas uralkodói kéz” a népet boldogítsa, mint „jó érzésű hazafi” természetesen az iskoláztatás színvonalának emelését javasolta. Mindenekelőtt jól megtervezett iskolák építését, és annak biztosítását, hogy az ilyen épületeket aztán ne lehessen más célra fordítani, netán eladni.

Külön hangsúlyozta, hogy a hasznos ismeretek terjesztésében és az előítéletek kiirtásában senki sem játszhat olyan szerepet, „mint a felvilágosult pap”. Nem akar – hangsúlyozta – a papképzésbe beleszólni, de azt jelezte, hogy nem kellene papnak felszentelni azt, aki előtte két vagy három évig nem szolgált iskolamesterként. Így még azt is nyomatékosította, hogy nem állítottak fel egyetlen normáliskolát sem az illír és a román nemzet számára. Arra, hogy Janković mint iskolafelügyelő milyen messze túllépte hatáskörét, – a több tucatnyi gyakorlati tanács közül – azt is idézzük, mely szerint jónak látná, ha csak azokat a fiatal párokat esketnék össze, akik el tudják mondani a *Miatyánkot*, a *Tízparancsolatot*, a reggeli és esti imát, végül azt is javasolta, hogy a püspökök áldják meg

az iskolások szüleit, az áldásban pedig azt is hangsúlyozzák, hogy Isten kegyelmét azért is kiérdemelték, mert „Isten vezette őket, amikor gyermekeiket iskolába küldték.”

Csakhogy – fejtegette Janković – „az illír és román nemzet számára egyetlen normál- vagy főiskolát sem állítottak fel, hanem csak triviális iskolával indult a kezdet”⁷⁰, és a következő könyveket írták elő: Ábécéskönyv, *Csaszoszlov* (szerbül: *Časoslov*, románul: *Ceaslov* 'imádságos és énekeskönyv'), *Psalter* (Zsoltároskönyv), Bevezetés az erkölcsös magatartásba, Mezőgazdaságra oktató könyv, Katekizmus, Bevezetés a szépírásba, Iskolai törvények a tanulóknak. A régi illír és román ábécéskönyv nem felelt meg a Felbiger-féle módszernek, ezért új készült, és már nyomdában is van. Román imádságos és zsoltároskönyv viszont még nincs. Erkölcsnemesítő könyv van mindkét nyelven, de mezőgazdasági munka még nincs. Az 1774-es katekizmus megfelelt a célnak, de ezt uralkodói paranccsal hatályon kívül helyezték. Helyette a karlócai érsek, Pavle Nenadović katekizmusát vezették be, de ebből – jelzi Janković – viszont még egy példányt sem látott, ismeri viszont az 1643-as ortodox hitvallást, amely Kievben készült, 1696-ban pedig Moszkvában adták ki. Ez tanításra alkalmatlan volt, a temesi tankerületben alig öt példány fellelhető. Ezért a hatályon kívül helyezett katekizmust kellene újra bevezetni. Számtankönyv csak illír (szerb) nyelven áll rendelkezésre eddig, románul nincs, ezért a román iskolákban nem is oktatnak számtant. A szépírási könyv nyomtatólemezeit már elkészültek, az iskolai törvények szerb változatát már felterjesztette a Tanulmányi Bizottmánynak.⁷¹

Nem véletlen, hogy Simeon Magyar – mint püspökéhez intézett 1784. júniusi beadványában is jelezte – Teodor Janković példáját szerette volna követni a tanítóképzésben.⁷² De vajon megvolt-e Simeon Magyarban a szerb ortodox iskolafelügyelőt jellemző energia és elszántság? Úgy tűnik, nem. Magyar sohasem tudta olyan megrázó és mélyreható módon jellemezni a helyzetet, mint Janković. Tőle nem került elő eddig egyetlen olyan átfogó reformjavaslat sem, mint amilyeneket szerb kollegája készített. Beadványaiban általában keserűség és mellőzöttség hangján sorolta fel saját – el nem ismert – érdemeit. Igaz, 1784-es – említett – papszentelő beszédéből öntudatos egyéniséget ismerünk meg. A Szentírás alapján három féle papságról beszélt. Az első, amely Áronnal kezdődött, akit Mózes Istenének parancsára kentek fel, és „aki Isten előtt az emberi nem bűneiért való közvetítő”⁷³ volt. A második az Újtestamentum szerint való papság, amelyet Jézus Krisztus „a papok papja” rendelt el. „A harmadik papság, amely a lelki tökéletességben rejlik, ehhez jutnak el mindazok, akik kegyes életükkel és jó cselekedeteikkel méltók arra, hogy Isten fiainak neveztesse őket.” Amikor pedig paptársát eme két második papság hordozójaként minősítette, még azt is hangoztatta, hogy az „a híres iskolában, Magyarország első városában Budán, mint a hadak a harcra (ca armele la harṭ), úgy készültél a papságra”.

A felvilágosodás és a pietizmus fuvallata is érződik buzdításáiban, miközben saját papi identitását a hagyományoknak megfelelően fogalmazta meg. Mert szerinte a pap hatalma nagyobb a királyokénál, a császárokénál, az arkangyalokénál akkor, amikor a haldoklót feloldozza, „néhány szóval letöri a bűnök lakatját (lăcata păcatelor), megtöri az ördög hatalmát, az ítéletre váró lelket kiragadja a pokol szájából, és felemeli az egekig az égi koronáig, az örök boldogságra”. Oly valaki beszélt, aki azt is igyekezett

érzékelteni, hogy egyedülálló korban tevékenykedhetnek. Így szólt a felszentelésre váró társához: „Magasztald Istent és áldozz neki, fogadj hűséget a legnagyobbnak, hozz áldozatot először is ezekben a rendkívüli időkben mindenki egyesülése érdekében, a Katolikus Egyházért, annak uráért és a téged felszentelő főpapért, ezért a városért, hazáért és annak uralkodójáért.”⁷⁴

Okkal hálálkodott Simeon Magyar uralkodójának, II. Józsefnek. Mert az ő reformgyorsító intézkedései a román tankönyvírásnak is új távlatokat nyitottak, és pedig az áttérést a cirill betűről a latin betűre. A kezdeményezés horvát részről indult már 1779-ben. 1782-ben a Skerlecz-féle bizottságban Antun Mandić, kanonok és zágrábi iskola-felügyelő tett erre javaslatot,⁷⁵ és ennek nyomán megegyeztek abban, hogy a cirill betű használatát az egyházi könyvekre kell korlátozni. Egyébként minden mást „szlavón” betűkkel kell szedni és az élő anyanyelvet kell használni. Az egyházi nyelv ugyanis „romlott görög és szlavón nyelv keveréke”. Ami a román nyelvet illeti, az lett a cél, hogy a „katolikus románok latin betűkkel éljenek, ami e nyelv természetének megfelel”. A görögkeleti ortodoxok cirill betűs gyakorlatát Janković viszont védelmébe vette, mert kifejtette, hogy a szomszédos tartományokban Moldvától Boszniaig cirill betűvel írnak, ezért minden újítás vallásos térítés gyanúját kelti és Ausztriától elidegenít. Egyébként a cirill betűs írás fonetikus, azt írják, amit kiejtenek, míg a latin betűs írás gyakorlatában másképpen kell írni, mint ejteni.⁷⁶

Janković mindezt még 1781 decemberében hosszú beadványban fejtette ki. Ebben a román etimologikus írás nehézségeit éppen az 1780-ban Bécsben kiadott *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* című művel példázta. A kor két jelentős erdélyi írástudója állította össze, Samuil Micu Klein és Gheorghe Șincai. Micu Klein előtte egy évvel már kiadott egy latin betűs imádságos könyvet. Janković azonban okkal hozta fel riasztó példaként a művet. Második kiadásának előszavában már maga Șincai is megjegyezte, hogy az etimologikus írásmódra tett javaslataikkal „kis híjával a román nyelven való írást és olvasást a franciához hasonlóvá tettük”⁷⁷. A francia és a román etimológiai írás között viszont az a különbség, hogy a francia esetében valamikor úgy is ejtették ki a szavakat, amint írták, idővel viszont a kiejtés megváltozott és az írás maradt; a román nyelvészek ezzel szemben maguk találták ki az ősalakot, az etimont, és természetesen olyat, amely a latinhoz a legjobban hasonlított.

A román nyelvet a hajdani római népnyelvvvel azonosították. A mű címe nem arra utal, hogy a románok a dákok és a rómaiak leszármazottai, hanem arra, hogy az erdélyi románok, Dacia Traianában, azaz Erdélyben a római hódítók nyelvét beszélik. A román nyelvészek olyan román írásmódot akartak kialakítani, amely jól érzékelteti a román és a római népnyelv azonosságát. Ezzel akarták a román nép római eredetét is kidomborítani, nyelvüket a lehető legelőkelőbb öltözetbe bújtatni. A latin helyesírási elképzelések egészen a XIX. század derekáig inkább demonstrációs effektus megnyilvánulásai voltak. Egyébként Micu-Klein és Șincai maguk is cirill betűvel írtak, és műveiket is cirill betűvel szedték. Az *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* is a maga etimologikus irányával inkább az európai közvéleménynek szólt, mintsem belső reform igény megnyilvánulása lett volna.⁷⁸ Ez a törekvés viszont a karlócai érsek-ség szellemi hegemoniáját veszélyeztette.

Janković az egyházi ószláv nyelvet is keményen védelmébe vette. Nem tagadta, hogy elsősorban a görög fordulatok átvétele okozhat nehézséget. A papok pedig – fejtegette Janković – sehol sem tanulják az ószláv nyelvet, amely olyan távol áll a mai szerb köznyelvtől, mint az ógörög a mai görög köznyelvtől. Azzal érvelt, hogy a Bibliát mai köznyelvre átültetni éppen olyan szomorú lenne, mintha Homéroszt mai köznyelvre írnák át. Sőt, „olyan lépés, amely számunkra, szlavón népek számára a jelen felvilágosodott évszázadban nem válna becsületünkre!” Janković a köznyelvet (*Pöbel-Sprache*) megkülönböztette attól, amit mi irodalmi nyelvnek, ő pedig civil nyelvnek nevezett. Ez a művelt papi és világi elemek nyelve, az egyházi igazgatásé is, amely tisztább és egyszerűbb a köznyelvnél. Ezt még táji sajátosságok is jellemzik, és tele van a szomszédságból átvett olasz, magyar, török jövevényszavakkal. Az imádságos és a zsoltáros könyvet viszont civil nyelven kell megírni, és azokból gyermekekkel a templomban fel kell olvasatni. Így tanulnak, és sok öreget is büszkeséggel tölt el a gyermekek teljesítménye, és ezért még szorgalmazták az iskolába járást.⁷⁹

Ezek után 1784-ben jelent meg az az uralkodói rendelet, amely a cirill betűs írást csak az egyházi életben akarta meghagyni, minden más területen kötelezővé tette a latin és a szlavón betűs írást.⁸⁰ A császár abból indult ki, hogy a cirill betűs írás csupán az egyházi holt nyelv írása, és amit szlavón írásnak nevezett, az is cirill volt. Ez természetesen csak újabb zavarok forrása lett. Mindenesetre Simeon Magyar ezért kapott megbízást latin betűs román ortográfia kidolgozására, és ennek a reformnak a horderejét még növelte a felekezet feletti iskolák felállítására vonatkozó rendelet.

A felekezet fölötti oktatásnak már voltak bizonyos hagyományai. 1779-ben a megyei hatóságok utasítására az ortodox tanítókat kötelezték, hogy a görögkatolikusokkal együtt vegyenek részt a felbigeri módszereket ismertető oktatáson. Az aradi ortodox püspök tiltakozott is, hiszen okkal gyanakodott, hogy a kormányzat és a görögkatolikus egyházi vezetés ezt alkalomnak tekinti a térítésre.⁸¹ És az ortodoxok bizalmatlansága aligha hagyott alább. Az államhatalom egyre jobban érvényesülő semlegessége ugyanakkor lehetőséget kínált a fokozottabb ellenállásra és saját iskolarendszerük tökéletesítésére. A karlócai érsek természetesen tiltakozott a latin betűs írásra kötelező rendelet ellen, és miután a cirill betűs könyvek bécsi kiadója, az Udvari Tanulmányi Bizottság és a magyar kancellária is mellé állt, a császár ideiglenesen visszavonta rendeletét.⁸²

Éles reakciót váltottak ki II. József nyelvrendeletei, nem is annyira román és szerb, hanem inkább magyar körökben. Súlyát és horderejét a magyar nemesség érezte a legjobban, hiszen a latin mellett a magyar nyelv érvényesült a diétai és a vármegyei életben is. A Magyar Udvari Kancellária ellenezte a nyelvrendeletet. És megmozdultak a vármegyék is. A Bihar megyei főispán az 1784-i nyelvrendelet kihirdetésekor nemcsak háláját fejezte ki Ófelségének a gondoskodásért, mert „hogy a commercium folytatására a német nyelv nemcsak hasznos, de szükséges is, ugyan azért azt minden igyekezettel szükséges megtanulni”, de visszavonását is javasolta. „Egyedül csak a neve maradna fel a Magyar Monarchiának, ha ezentúl is iskolákban is németül fognak taníttatni Gyermekeink, melyek hogy fájdalmasan eshetnek az országnak, maga Eő-Felsége méltóztassék által látni, annyiival inkább, hogy mintegy nyilvánképpen az állíttatik, hogy a magyar nyelv nem elegendő a publicumoknak folytatására, holott a mind

feljebb mondám a közönséges gyülekezetekben a nemesek között mindenkor, és mindenütt virágjában volt, s azon folytak mindenek, az nemteleneket pedig, kik német, rác vagy oláh nyelven szállanak egymás között, nem lehet e részben tekintetben venni, mert ők az ország és fejedelem törvényeinek s parancsolatainak csak megtartására, nem pedig el intézésére vagynak rendelve a Feő Gondviseléstől, s az is, hogy egy részét az országnak ők lakják, az időnek viszontagságaitól vette eredetét, minthogy a magyarság a sok háborúk által számában megkevesedvén az országnak széleiben azok helyeztettek, de csakugyan azok is a magyar törvény alatt voltak, és magyar vagy déák nyelven költ Parancsolatok által igazgattattak.”⁸³

Mindezt azért idéztük ilyen hosszan, hogy érzékeltsük mennyire felkavarta a kedélyeket II. József intézkedése. Hiszen miközben a császár elítélte – az ő kifejezésével élve – a „nacionalizmusokat”, az államnacionalizmus kíméletlen érvényesítésével hozzájárult a nacionalizmusok egymást erősítő kibontakozásához, érvrendszerük gazdagodásához, érzelmi töltésük erősödéséhez. A megyei magyar nemesség sebezhetőbbnek érezte magát, és óhatatlanul agresszívabb lett. Román részről is hangzottak el kritikus hangok, de – úgy látszik – óvatosabbak voltak. Hiszen – mint a fenti bihari megnyilatkozásból is kitűnik – a nyelvkérdésben nem menetelhettek együtt a magyarokkal, a német nyelvtudás és nyelvhasználat még több előnyt is ígért, mint a magyar. Jobbnak látszott kívárni.

Jellemző az erdélyi görögkatolikus népiskolák felügyeletével megbízott Şincai fellépése. Amikor 1786-ban megkapta az uralkodói rendeletet a német nyelvnek a nemzeti iskolákba való bevezetéséről, kifejtette az intézkedés foganatosításának lehetetlenségét.⁸⁴ Aztán a mostoha körülmények közepette, már maga is elfogadta azt az ötletet, hogy a balázsfalvi iskolákat németül beszélő helyiségbe helyezték át, tehát valamelyik szász városkába. Ugyanakkor az erdélyi Bánffy György alkancellár azért utasította el a túlzó germanizációt, mert mint írta: „a románoknál nagy súlyt kell arra fektetni, hogy a javításokat az ő nemzetükhöz és vallásukhoz tartozók által vezessék be”⁸⁵.

A kérdés és megoldása Biharban is hasonlóképpen jelentkezett. Simeon Magyar – már az első nyelvrendeletet követően, 1784 nyarán – külön kiemelte, hogy nem lehet hatékony az a rendelet, amely csak németül tudó falusi tanítók alkalmazását írja elő, először jobb tanítóképzést kell biztosítani. Simeon Magyar nemcsak felettesei támogatását élvezte.⁸⁶ Méltán érezhette magát a császár pártfogoltjának, mert az uralkodó – mint látni fogjuk – tudott róla. És ha Magyar javaslatainak és a császár intézkedéseinek kronológiáját megnézzük, olykor az az érzésünk támad, mintha a tanító járt volna uralkodója előtt.

1784 júniusában Simeon Magyar kérvényben fordult püspökéhez.⁸⁷ Saját érdemei felsorakoztatása után azt kérte, hogy nevezzék ki a felállítandó tanítóképző élére. Kérése nyomatékosítására körültekintően utalt az eddigi román tanító előkészítő tanfolyam kezdetlegességre, valamint arra, hogy milyen paradox következményekkel jár az, ha magyar normáliskolában képezik ki azokat, akik aztán román falvakba mennek tanítónak. Ezek között – fejtette Magyar – akad románul közepesen tudó rutén vagy olyan román, aki nem ismeri a „román írást”, azaz a cirill betűt. Ha pedig magyarul jól el is sajátította a módszert, nem tud hatékonyan tanítani. „Innen nem származik semmi haladás, hanem a szülők civakodása, káosz és zűrzavar.”

A kérvényező Simeon Magyar ügyesen igyekezett kijátszani az ortodox–görög-katolikus versengést, amikor egyrészt Janković sikeres tevékenységére utalt, másrészt arra, hogy a románok nem tartják magukat az előírt oktatási módszerekhez, papjaik között írástudatlanok is akadnak. Ugyanakkor a jozefinizmus szellemének megfelelően járt el, sőt már azon is túllépett, amikor azt fejtegette, hogy az iskolák igazgatását nem lehet papokra bízni, és az iskolamesterek korlátlan szabadsága sem célravezető. „Méltoztassék Nagyméltóságod kegyesen figyelmébe venni, hogy ebben a megyében több a román, mint az összes többi nemzet együttvéve, ezért szükséges lenne számukra román iskolai igazgató, aki ezeket az iskolákat gyakrabban felkeresné és irányítaná.” Kérését pedig még annak hangsúlyozásával nyomatékosította, hogy mennyivel hasznosabb, ha a románok anyanyelvük mellett a magyar helyett a Monarchia nyelvét, a németet tanulják. Ha pedig nincs lehetőség román tanítóképző felállítására, akkor Váradolaszi plébániáját léptessék elő anyaplebániává és nevezzék őt ki ennek élére.

Simeon Magyar érvei hatottak. Püspöke a lehető legkedvezőbben nyilatkozott róla a Helytartótanácsnak. Az igazgató cím helyett viszont az igazgatóhelyettes (*pro-director*) és a tanítóképző tanára címét javasolta, valamint az eddigi 100 forintos tanfelügyelői fizetése mellé még 300 forintot. Ezt javasolta Magyar fölöttese, a tanulmányi főigazgató is.⁸⁸ A Helytartótanács pedig azt emelte ki, hogy „mivel nagyon szükséges a német nyelv bevezetése a román nemzet körébe”, ezt úgy lehet a legjobban elérni, ha román oktatja a román tanító-jelölteket, és a kért fizetést is indokoltnak tartotta. Véleményét Van Swieten, az Udvari Tanulmányi Bizottság elnöke, valamint Pálffy Károly, az egyesített Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária elnöke – 1785. április 20-i felterjesztésében – egyaránt magáévá tette. És ami a legfontosabb: József császár is elfogadta, annak kikötésével, hogy minden évben küldjenek fel kimutatást a kiképzett román tanítókról.⁸⁹

Simeon Magyar jó időben kezdeményezett. Hiszen az 1784-i Horea-féle parasztfelkelés után II. József a románok iskoláztatását külön is szorgalmazta, a nép művelődésében látva a „vadság” elszabadulásának ellenszerét. A Helytartótanács elő is írta volna a nagyváradi tankerületi főigazgatónak, hogy a megyei hatóságokkal közösen dolgozzon ki tervet: hol és milyen módon állítsanak fel román iskolákat. Erre már csak az ortodoxok és egyes bánsági megyék terjesztették be javaslatukat. Ezek alapján nyilatkozott – 1786 szeptemberében – az Udvari Tanulmányi Bizottság és a Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária.

Az elemi oktatás egész sor kérdését szabályozni akaró munkálatuk a görögkatolikus románok iskoláztatását is érintette. Hiszen – többek között – javasolták a Bánságban már szokásos ingyenes tankönyvellátás kiterjesztését valamennyi román iskolára. Elfogadták, hogy a tanítókat, a papoktól eltérően, ne alkalmazzák születési helyükön. Jellemző a munkálatot elfogadó II. József legfontosabb észrevétele. Ahhoz a javaslathoz, hogy a földesurak is járuljanak hozzá – mint az alattvaló képzésben érdekelt felek – az iskolák felállításához, a császár még a pontosság kedvéért is hozzáfűzte, hogy ingyen kell nekik építőanyagot szolgáltatni és fizetniük kell a kézművesek munkabérét, az alattvalóknak pedig ingyen kell dolgozniuk és fuvarozniuk. Ennek megfelelően a földesurakat és községeket szerződéssel kötelezték az iskolák fenntartására.

A községeknek pedig saját költségen tankönyvet kellett biztosítani a szegény gyermekek számára.⁹⁰

Simeon Magyarnek látszólag minden oka megvolt arra, hogy lelkesen végezze munkáját. Pálffy kancellár is úgy nyilatkozott róla a Helytartótanácsnak, hogy bírja a nép bizalmát.⁹¹ A helyzet azonban korántsem volt rózsás. Az 1784–85-ös tanévről szóló kerületi kimutatás csak két görögkatolikus triviális iskoláról tudósított. A nagyváradai egyosztályos igazgatója – a kimutatást készítő – Simeon Magyar. Hitoktatója a helyi lelkész, aki nem tanít az iskolában. Az iskolamester már kitanulta a módszert, de még nem tette le a vizsgát. 43 tanulóból 11 jár szorgalmasan, 12 hanyag módon, 20 folyamatosan kimaradt. A szentandrászi iskola pedagógushelyzete hasonló, a tanulók száma kisebb: 3 járt szorgalmasan, 9 hanyagul. És nem is az az észrevétel a legkomorabb, amely szerint nincsen tankönyv, és kötelezni kell a szülőket gyermekeik iskolába küldésére, hanem a következő: „A többi görögkatolikus még nem rendezett triviális iskoláról megjegyzendő, hogy a helyi lelkészek nem akarnak katekizálni, sem félévi jelentéseket beküldeni.”⁹² Az iskolával szembeni népi ellenszenvhez tehát a papoké is társult.

Ehhez a helyzethez képest néhány év fordulatot hozott. 1787 májusában már arról adhatott számot Simeon Magyar, hogy 46 görögkatolikus és ortodox román falusi tanítót képeznek.⁹³ Az 1788–89-es tanévről szóló kimutatásban már 14 görögkatolikus iskola szerepel, melyek közül csak három nem adott meg semmiféle adatot. Az oktatási nyelvről szóló rovatból pedig azt tudjuk meg, hogy csak kettőben, Nagyváradon és a Szabolcs megyei Böszörményben tanítottak az előírás szerint románul és németül. De ugyanazon kimutatás tanúsága szerint a nagyváradai tanító keveset tudott németül (a magyar, román, rutén mellett), a böszörményi pedig csak magyarul, latinul, románul. Csak románul két tanító tud. Magyarul és románul ugyancsak kettő. Magyarul, ruténul, románul egy. Magyarul, németül románul kettő, akadt még egy, aki mindemellett még ruténul is tudott. És végül egy tanító tudott latinul, magyarul, románul és ruténul. A nyári tanító előkészítő tanfolyamra heten jártak. Közülük hárman tudtak románul is. (Egyikük Ausztriában született, a második Jászárokszálláson, a harmadik Nagyváradon, de neve után lengyel származású lehetett.) Simeon Magyar tanítóképzője nyolc hallgatót mutatott ki.⁹⁴ Szorgalmával fölöttese, Jakob Werner a nagyváradai kerület nemzeti iskoláinak inspektora csak meg lehetett elégedve. 1787 márciusában erről bizonyítványt is adott ki.⁹⁵ Simeon Magyar azonban egyre kevésbé érezhette magát sikeresnek.

Már korábban, még 1785 júniusában megpályázta az akkor éppen megüresült kánoki tisztséget, de végül az állást – úgy tűnik, hosszú huzavona után – mással töltötték be.⁹⁶ Amikor azonban 1787 áprilisában Moise Dragoș püspök távozott az élők sorából, Simeon Magyar a püspöki szék elnyerésére törekedett. Augusztus végén Bécsbe utazott, és ott felségfolyamodványban kérte a nagyváradai tanítóképző kibővítését, fő normaliskolává való előléptetését. Új tanárok alkalmazását javasolta. A német oktatás érdekében szorgalmazta nyelvtankönyve kiadását, kemény kritikával illetve a bánágsági ortodox román–német könyveket.⁹⁷

A felségfolyamodvány magabiztos hangja azonban – úgy látszik – mintha bizonytalanságot leplezne. Mintha szerzője előre próbálna menekülni a környezet szorításá-

ból és saját kudarcai elől. Hiszen talán már korábban, de Bécsben mindenképpen értesülhetett arról, hogy latin betűs román ortográfiája ortodox részről milyen határozott elutasítást váltott ki. Ugyanakkor a papság sem kedvelhette őt, hiszen a falvak világában kifejtett iskolaszervező tevékenysége inkább ellenállással, mint együttműködő segítséggel találkozott – legalábbis ez derül ki az idézett jelentésekből.

Iosif Raț, a váradolaszi egyházközség adminisztrátora így írt róla a munkácsi püspöknek, Andrej Bačinskinek egyik leveléhez mellékelte jelentésében, amelyben egyébként a nagyváradi román papságot alaposan elmarasztalta: „Simeon Magyar tisztelendő úr is törekszik a püspökségre, de ő sem alkalmas püspöknek, Szent Pál szerint, aki nagyon kényelmes, lusta és magaviselete goromba, a püspökségre alkalmatlan.”⁹⁸ Sulica Szilárd, miután lemásolta az egész iratcsomót felháborodását többek között annak hangsúlyozásával juttatta kifejezésre, hogy „természetesen semmi értéke sincs Rátz e besúgásának: egy csöpp elfogulatlanság nincs benne. Legjobban bizonyítja Magyar ellenes gyenge és hazug vallomása.” A besúgó a rutén püspök „inspirációjára” rágalmazta a románokat. „És íme, mindezekről a féktelen szláv sovinizmustól diktált elnyomásoktól a hazai oláhságot az elfogulatlan magyar közhatóságok: a kalocsai püspök [!] és a Kancellária védik meg a legnagyobb igazságszeretettel és elfogulatlansággal. Ez a fontos tehát ebben: nem a magyarság és a magyar állam, hanem a szlávság, a szerbség és ruténség karöltve próbálják elnyomni és nyomják az oláhságot a XVIII. század folyamán. És ezek ellen az oláhság a magyarságtól és az államtól csak védelmet kaptak.”

A XVIII. századi etnikai és nemzeti ellentétek és együttműködés szövevénye természetesen bonyolultabb. Sulica Szilárd, aki egyébként 1918-ban brassói román, majd 1944 után – orvosa kivételével – kolozsvári magyar kollegáit jelentette fel, csak egy mozzanatra egyszerűsített. A feljelentő Raț egyébként olyan román volt, aki nem tudott ruténül, és inkább annak a primitív értelmiséginek a típusát képviseli, akit elragad a hév, ha fölöttesei végre véleményét kéri, és ennek súlyát aztán mások rágalmazásával nyomatékosítja. Jellemző, hogy Magyar tankönyvíró munkásságáról és iskolaszervező tevékenységéről szót sem ejtett.

És a munkácsi püspök sem méltatta ezt. Inkább „minden részrehajlás nélkül – 1787. szeptember 12-én keltezett levelében a Helytartótanács élén álló Niczky Kristófnak – arról írt, hogy Simeon Magyar és szüleit milyen rég ismeri, és azért nem tudja a püspöki tisztségre javasolni, mert „még nagyon fiatal, cselekedeteiben és magaviseletében könnyelmű, nem eléggé megfontolt”, továbbá: nincs szükséges igazgatási gyakorlata.”⁹⁹ Egyébként 1780 óta konzisztóriumai ülnök volt.¹⁰⁰ Közben Simeon Magyar Bécsben főiskola felállítására tett javaslatot.¹⁰¹ A Kancellária viszont azt javasolta, hogy a Helytartótanácsból kérjenek kimerítő jelentést, Magyarat pedig küldjék haza. És ezt az uralkodó el is fogadta.¹⁰² Sulica nem tudta magát túltenni a Magyarot illető feljelentéseken, keserűen állapította meg: „valószínű, hogy Magyarat hazaküldték volna így is, de mégsem így rövid seggberugásféleképpen, mint ahogy történt.”¹⁰³

Kétségtelen, a bécsi kormányzati körökben elég rossz vélemény alakult ki Magyarról. Kollonich László, kalocsai – római katolikus – érsek inkább védte, még túl fiatalnak tartotta, ugyan nem tartotta nagyon szorgalmasnak. De nem az ő hibájának tudta

be, hogy a görögkatolikusok a görögkeleti ortodoxok iskolájába küldik gyermekeiket.¹⁰⁴ A Kancellária ehhez még hozzátette, hogy amíg a munkácsi püspök csak öt napig vizsgálta a nagyváradi egyházmegye helyzetét, a kalocsai érsek három hónapig, így a *Nazionalismus* vagy kedvezés gyanúja nem merülhet fel. És miután abból indultak ki, hogy olyan románt kell püspökké kinevezni, aki bírja a nemzet bizalmát, Darabontra, Grigore Maior egykori bizalmasára esett a választás. A Helytartótanácsot pedig felszólították, hogy több buzgalomra intse Simeon Magyar.¹⁰⁵ Úgy látszik, hogy a klérus mintha csak büntetni akarta volna Simeon Magyar egész eddigi tevékenységéért, éspedig jozefinizmusáért is.

Ugyanakkor igaza van Sulica Szilárdnak is, amikor nemzeti elfogultsággal vádolja a munkácsi püspököt. Ez ugyanis jelentésében egyetlen nagyváradi románt sem tartott alkalmasnak a püspökségre. Valóban megfelelhetett az ő szándékainak, hogy Raț és Kovács Ferenc (Meletie Kovács unokája) a román kanonokról oly sok rosszat írjanak, és a rutén Beregi Pált dicsérik. Csakhogy nem ő volt a legkomolyabb rutén jelölt, hanem a munkácsi kanonok, J. Savnicki, a leMBERGI szeminárium rektora. A nagyváradi görögkatolikus püspökség monográfiája azt a hagyományt örököltette meg, hogy hiába tiltakozott a román papság, II. József mégis kinevezte volna Magyar, ha csak két erdélyi teológiai hallgató nem áll eléje, és érveikkel nem térítik el eredeti szándékától.¹⁰⁶ De valószínű, hogy a nagyváradi görögkatolikus klérusnak az az érve volt a legnyomósabb, hogy a nem egyesültek, azaz a görögkeleti ortodoxok azzal gúnyolják őket, hogy nincs püspöknek alkalmas emberük. Ráadásul azt híresztelik, hogy a görögkatolikusokat alárendelik az aradi görögkeleti ortodox püspöknek. Ez már az unió ügyét is veszélyeztette.¹⁰⁷ Ennek nyomán Ignatie Darabant erdélyi püspöki vikárius nyerte el a püspöki tisztséget. Az a Darabant, aki néhány évvel korábban egyazon kanonoki helyre pályázott, mint Simeon Magyar.¹⁰⁸

Nem tudjuk, miként alakult Simeon Magyar és az új püspök viszonya. Mindenesetre Darabant elismert személyisége volt a román nemzeti mozgalomnak. Jó kapcsolatokat tartott fenn azokkal az erdélyi román értelmiségiekkel, akik nehezen viselték az egyházi hierarchia szorítását, és 1791-ben szerepet játszott a románok nemzeti követeléseit az uralkodó elé terjesztő beadvány, a *Supplex Libellus Valachorum* összeállításában is.¹⁰⁹ Ezt egyébként nyomtatásban éppen a Magyar-ellenes Ioan Piuaru Molnar adta ki Kolozsvárott. Ezzel szemben – úgy tűnik – Magyar nem fűzték szorosabb szálak a román nemzeti mozgalomhoz. Tanügyi tevékenységével felhagyott. Iskoláiról egyre kevesebbet tudunk. 1790-ben már csak hatról találunk felvilágosítást az éves tankerületi kimutatásban.¹¹⁰ Az 1791-es jelentés viszont már kilencről ad számot.¹¹¹

Időközben a légkör is megváltozott. A normáliskolákat, valamint azokat a falusi iskolákat, amelyeket a földesuraknak és a községeknek szerződéssel kellett felállítani, az antijozefinista mozgalmak igyekeztek felszámolni, mint a centralizáció és germanizáció eszközeit és szimbólumait. Bihar vármegye rendjei az elsők között léptek fel. Még 1790 tavaszán követelték azon szerződések eltörlését, amelyek a földesurakat a tanító eltartására kötelezték. A kényszerű hozzájárulás helyett önkéntes hozzájárulást akartak. Mint néhány hónappal később, augusztusban is fejtegették: „Nem volt célunk soha is az iskolákat eltörlölni, mert azoknak hasznokat esmérjük, nevezetesen pedig az

oláh nemzetre nézve óhajtának, hogy azok az erkölcsi s vallásbéli tudományokat inkább tanulnák, mint eddig tanulták.”¹¹²

Hasonlóképpen léptek fel a többi megyék is, ill. azok nemesi közönsége. Legfeljebb nem emlegették külön a románokat. Például Máramaros, amelynek nemessége java-részt román eredetű is volt, hosszan ecsetelve az erkölcsök romlását, követelte az oktatás régi formájának és módszerének visszaállítását.¹¹³ A tankerület néhány vármegyéjében (Bihar, Arad, Békés, Csanád) pedig – Tokody György, kerületi igazgatóhelyettes jelentése szerint – a községek is megtagadták szerződésben vállalt iskolafenntartó kötelezettségeiket.¹¹⁴ Majd Csanád vármegye – 1790. július 3-án – boldogan jelentette, hogy az iskolalátogató gyermekek száma emelkedett; „mivel a szülők reá unván az új tanításnak csak hallására is, már most pedig a régi iskolai rendtartás helyre hozattatván, naponként az ő gyermekeiket iskolába szorgalmatos igyekezettel vezetik, és küldik.”¹¹⁵

Nem véletlen, hogy Bihar megye rendjei az erkölcsi s vallásbéli tudományok fontosságát hangsúlyozták. A jozefinista politika egykori alkalmazottai sem hagyták magukat. József utódja, Lipót titkos propagandaközpontot állított fel. És ennek sugalmazására földmérők is biztatták a parasztokat az ellenállásra. Így született a földesurakkal szembeni ellenállásra szólító „parasztok decretuma”. Az iskolaügy valamiféle harci terep lett. A Helytartótanács végül is nem törölte el a normáliskolákat, csak némileg megreformálta azokat. A vármegye pedig kötelezőnek ismerte el azokat a földesúri iskolaszervezéseket, amelyeket a Helytartótanács korábban már ratifikált.

Egyébként a megyei politika hangadói a falvak népének az iskolával szembeni ellen-szenvét próbálták a kormányzat ellenében felhasználni. A megyei rendek 1791. április 5-i felirata őszinte együttérzéssel hangsúlyozta, hogy a falvak iskolatartási kötelezettségük miatt „az iskolák minden haszon nélkül csak a nép terhére volnának”, és „ha ez az iskola tartás módja megmarad, az ostoba oláh, csak a fizetést érezvén, hasznot pedig s a fia előmenetelét nem látván; ez által az iskoláktól inkább elidegenyítették mint édesítették”.¹¹⁶ A kormányzat viszont továbbra is kitartott a szerződések rendszere mellett, mert a görögkatolikus egyházi alapból az iskoláztatásra fordított összeget más célra akarta fordíttatni. Jellemző az iskolakimutatások megbízhatatlanságára, hogy az 1792. decemberi helytartótanácsi rendelet 41 község iskolájáról szól, illetve azok tanítóinak – földesúri szerződés segítségével való – ellátásáról.¹¹⁷

A nagyváradi román tanítóképző viszont megszűnt. Talán azért is, mert nem akadt, aki ügyüket megfelelő módon képviselje. Viszont az a rutén tanítóképző, amelynek a felállítását még 1789-ben rendelték el,¹¹⁸ évről évre jelentett saját működéséről. Az 1791-i iskolakimutatás szerint Simeon Magyar a nagyváradi egyetlen egy tanítóval működő egyosztályos iskola igazgatója. Iskolafelügyelői jelentéseket viszont már nem adott be. Állása is megszűnőben lehetett. Tokody György ugyanis 1790 júliusában arra tett javaslatot, hogy a görögkatolikus rutén és román iskolák felügyeletét Máramaroszigetről lássák el, 500 forintos fizetés fejében.¹¹⁹

1791-ben Simeon Magyarnek a kéziratai is befejezték cenzúrai pályafutásukat. Szerzőjük 1790 decemberében ismét az uralkodóhoz fordult. Azt fejtegette, hogy a két-nyelvű német–román nyelvtan „milyen hasznos, sőt szükséges a román nemzet kultúrája számára”, hiszen a katonaságnál, a kereskedelmi életben, a hivatali életben szükség

van a német nyelvre, még akkor is, ha időközben a hivatalos nyelv újra a latin lett, és nem kell már a falusi iskolákban németül tanulni, kivéve Temes megyét, ahol az Illír Deputatio az illír és román iskolákban, a német oktatása mellett foglalt állást. „Ha ezt a grammatikát – hangzik a felségfolyamodvány utolsó mondata – már nem is írják elő, mivel a kérvényező nem volt a rendszer megváltozásának oka, és ingyen sem tartozik dolgozni, a kitűzött 200 arany remunerációt várja.”¹²⁰

Simeon Magyar aligha gondolhatta komolyan, hogy kérését teljesítik. Inkább csak az „odamondás” indulata vezethette tollát. Igaz, 1789 szeptemberében a Helytartótanács kiadásra javasolta német–román grammatikáját, méghozzá Bécsben, Joseph Kurzböck nyomdájában.¹²¹ Ezt az álláspontot a Kancellária is elfogadta.¹²² De a nyomdába már nem jutott el a kézirat.¹²³ Elakadt a cenzornál. 1790 januárjában még a Magyar Udvari Kancellária leküldte a Helytartótanácsnak a cenzor által javított példányt, pontosabban a mű azon részeit, amelyeket a cenzor átnézett, mert a fordítás sem egyszerre készült el.¹²⁴ Az egésztől még 1791. április 17-én lesújtó cenzori vélemény készült.¹²⁵ Végül abban maradtak, hogy a munka kiadását felfüggesztik, és 24 aranyat utaljanak ki.¹²⁶ De aztán arra való tekintettel, hogy a szerző 1788-ban vizitációs kánonokká való előléptetését kérte,¹²⁷ és ezt el is nyerte, a tankönyvek fordításáért még esedékes 24 arany forint jutalom helyett, csak 12 forintot utaltak ki.¹²⁸

Simeon Magyar továbbra is már csak az egyházi hierarchiában kereshette az emelkedés lehetőségeit. 1794-ben előre lépett a kanonoki ranglétrán, scholasticus kánonok lett.¹²⁹ 1797-ben a kapornoki apátság élére szeretett volna kerülni, de elutasították a kérését.¹³⁰ 1799-ben megkapta örkanonoki kinevezését.¹³¹ Egy év múlva távozott az élők sorából.

Arra, hogy mi maradt Simeon Magyar után, igyekeztünk választ adni. Annak megválaszolásával még adósak vagyunk, hogy miért alakult így az életmű sorsa. A továbbiakban erre teszünk kísérletet, amikor két ezen alkalommal közlésre kerülő kis munkáját állítjuk előtérbe.

SIMEON MAGYAR KIS KATEKIZMUSA A KATEKIZMUSIRODALOMBAN

A nagyváradi görögkatolikus egyházmegye monográfiája külön említi azt, hogy Simeon Magyar készített egy katekizmust, de – teszi hozzá a szerző – nem tudni miért, nem adták ki.¹³² Láttuk, hogy nem egy, hanem két katekizmust állított össze. Igen meglepő, hogy az idézett mű szerzője, aki pedig ismerte a nagyváradi püspökség kézíratait, ennyire tájékozatlan. Hiszen ez jelzi, milyen homály borult Simeon Magyar eme kézírataira is. Márpedig a katekizmus a kor legkelendőbb tankönyve volt.¹³³ A katekizmuskutatás örök feladat. Összefoglaló elemzés azonban még eddig nem készült a román katekizmusirodalomról. Annál több résztanulmány született a témában, az összefoglaláshoz azonban még sokra van szükség. A jelen tanulmány is csak adalék. A továbbiakban csak néhány mozzanatot emelünk ki a kátéirodalomból, olyanokat, amelyek ismeretében Simeon Magyar eljárását jobban tudjuk értelmezni, miközben az unió történetének is több lényeges mozzanata rajzolódik ki.

A katekétika előszóval való hitoktatás. Tankönyve a katekizmus, a káté, amely kérdés-felelet formában fejti ki a keresztény hitigazságokat. A középkor hajnalán szerzetesek éltek először a műfaj lehetőségeivel. A katekizmusirodalmat a reformáció teremtette meg. A *catechismus* kifejezés is Luthertől származik, aki kettőt is írt: a nagy katekizmust a papok és tanítók számára, a gyermekek vallásos oktatásának vezérfonalaként pedig kis katekizmust állított össze. Aligha véletlen és a katekizmusirodalom jelentőségét példázza, hogy ezt Luther „legszebb munkájá”-nak tartják, „a maga egyszerű szépségében egyedülálló a protestantizmus dokumentumai között”, és „jellemző módon, élete végén ebből végezte ájtatosságait”¹³⁴. Luther példáját a kátékészítés terén egyre másra követték a reformáció történelmi jelentőségű irányadó alakjai és egyszerű tollforgató prédikátorok is. Aztán a katekizmusok együtt változtak az időkkel – napjainkig. Ez áll a katekizmusokkal foglalkozó szakirodalomra is.

A románok viszonylag hamar bekapcsolódtak a kátéirodalomba. Katekizmus az első román nyelvű nyomdatermék is. A szász vezetőrétegek ugyanis meg akarták nyerni a románokat is a reformációnak. 1544-ben Nagyszeben városa a moldvai Fülöp mestert alkalmazta, hogy adjon ki egy katekizmust. Ebből sajnos egyetlen példány sem maradt fenn, és kéziratos másolatát sem ismerjük. Annak, hogy ilyen nyomtalanul eltűnt, oka lehet az is, hogy a görögkeleti ortodoxiához hű papok megsemmisítették, mert – mint Albert Wurmloch besztercei lelkész 1546-ban egyik levelében írta – „sok pópa szentnek tekinti ezt a könyvet, mások azonban teljességgel elvetik”¹³⁵. Úgy látszik, ez utóbbiak alkották a többséget. Fennmaradt viszont egy hiányos példánya az 1560-i brassói román káténak, amelyet a brassói bíró, Hans Benkner adott ki Coresi nyomdájában, üzleti haszon reményében is.¹³⁶ Valószínű, hogy a brassói román káté – a lutheri modell nyomán készült – magyar káté vagy káték részleges átültetése, bár akadtak, akik szerint szláv vagy netán szerb káté volt a prototípus, és egyesek huszita hatást feltételeztek.¹³⁷

A román reformáció magyar monográfiusa méltán hívta fel a figyelmet arra, hogy Coresi-féle kátében „a tanítások reformatori jellege kétségtelen”. Hiszen a bevezető az anyanyelvi igehirdetés mellett tör lándzsát, majd a hit általi üdvözülést vallja. Ugyanakkor nem szólt a jó cselekedetekről, amelyek üdvözítő hatását a görögkeleti ortodoxia hirdette, és „ugyancsak a lutheri reformáció az, amely a hitről való tanításban a hangsúlyt a reménységre és a bizalomra teszi”. Ugyanakkor a könyvecske „olyan stratégiai mezben” indult, mely nem tűnhetett fel a leggyanakovább keleti hitű papnak sem. A bevezetés gondosan megemlíti a görög egyházatyákat, jelzi, hogy a mű a király és Sava magyarországi püspök tudtával készült, végül Efrem, havaselvi metropolitának szól az ajánlás. „Ilyen irat mindenki előtt csak igazhitű ortodox színben tűnhetett fel. A könyv opportunítása odáig megy, hogy az utolsó két részben, ahol ellentett kérdések, reformatori tan és keleti gyakorlat között sűrűn merülhettek volna fel, csak a legszükségesebb és mindenkivel közös szereztetési Igéket nyomatta le.”¹³⁸ Ezt a kátét magyar fordítója még annak hangsúlyozásával toldja meg, hogy a kérdéses teológiai mű „a válásban nem a formát, hanem a lényegét keresi s a hagyományok elébe az Isten Igéjét állítva, összefoglalja és magyarázza a hit elemeit s bár benne még, lutheri felfogás szerint, az emberi üdvre esik a hangsúly, mégis nagyban hozzájárult az ördögökkel megfélemlített – és csak a papok »slujbái« által lehetséges szabadulás hiedelmében gyötörődő – román embereknek az Evángéliumból fölismert krisztusi váltsággal való megörvendeztetéséhez”¹³⁹.

Kétségtelen, a mintaként szolgáló káté kézírata ortodox revízió ment át. De „a szövegbe való beavatkozások kevésbé fontosak, mint hinnők és gyakran csak felületesek, hogy ne mondjuk formálisak. A *Katekizmus* protestáns jellege uralkodó maradt az igazítások után is.”¹⁴⁰ Egy lényeges mozzanat kivételével, és ez a *filioque* kérdése, amely a mai napig megosztja a keleti és a nyugati kereszténységet. „Mondd el a hitvallást, amelyet a 12 apostol alkotott” – hangzik az 1560-as brassói román kátében. És íme a válasz: „Az első fejezet a világ teremtéséről. Hiszek egy Istenben, az erős atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak a teremtőjében. Második fejezet a megváltásról. És az egy úr Jézus Krisztusban. Istennek egyszülött Fiában, aki az Atyától született minden időnek előtte, világosság a világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől, született, nem teremtetett, egy az Atyával, aki által minden teremtetett, aki értünk emberekért és a mi megváltásunkért alászállott a mennyekből, és születék a Szentlélektől, és Szűz Máriából ember lőn, megfeszítették érettünk Pontius Pilátus alatt, kínozták és eltemették és harmadnapon feltámadott. Az írás szerint felment a mennyekbe és ül az Atya jobbán, és ismét eljövend dicsőséggel ítélni élőket és holtakat, és országának nem lészen vége. Harmadik fejezet: A megszenteltetésről. És a Szentlélekben, a megelevenítő úrban, azonban az Atyától jön, és az Atyában és a Fiában imádkozunk és dicsőítjük. Miként a próféták mondták: és az apostolok egyetemének egy szent egyházában. Vallunk egy keresztséget a bűnök bocsánatára, várjuk a holtak feltámadását, és élni fogsz örökre. Ámen.”¹⁴¹

Csak hogy ez nem az *Apostoli hitvallás*, hanem a *Hiszekegy* niceai-konstantinápolyi változata. A kettő között van különbség. Az *Apostoli hitvallás* a hagyomány szerint az apostoloktól maradt ránk, eleinte a keresztelelnél mondták, később más szertartások-

ban is. Ezt az *Apostoli hitvallást* a niceai (325) és konstantinápolyi (381) zsinaton kibővítették, aztán a VIII–IX. században még beiktatták azt, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, amit a görögkeleti ortodoxia nem fogadott el. A protestánsok viszont az *Apostoli hitvallással* éltek. Ebben csak a Szentlélekben való hitről van szó, a Szentlélek eredetéről semmi.

A brassói román káté szerzője a görög egyházatyák világában nem ismerte ki magát,¹⁴² de ebben a kérdésben a hagyományhoz tartotta magát. És tehette ezt annál is inkább, mert a *filioque* alapvetően római katolikus dogma maradt. Az adott helyzetben a római katolikus egyház a görögkeleti ortodoxok és a protestánsok közös ellensége volt. Valamennyien Krisztus egyházának egységét vallották, de más-más úton indultak e cél felé. A protestánsok maguk is a *filioquét* vallották, de istentiszteleteiken az Apostoli hitvallást mondták fel. Így egyben a megosztó hitvitákat is kerülni akarták. Brassóban is ez történt. „A város Keleten” – hogy Adolf Meschendörfer nagy regényének címével éljünk – nemcsak az áruk, hanem az eszmék forgalmának is a központja volt. Hála a város nyugati német kapcsolatainak, innen indult a reformáció útjára, és nemcsak Erdélyben, hanem Kelet felé is. 1550-ben Valentin Wagner olyan evangélikus görög kátét írt, amelyben a Szentlélek „Isten, örökkévaló és együtt van az Atyával és a Fiúval, a Fiú küldte és az Atyától jön, hogy minket Krisztus Evangéliumához vezessen”¹⁴³. Ez az 1439-es unió szellemét idézi. És miként a román káté a reformáció felé nyitott, az evangélikus görög káté a görögkeleti ortodoxia felé.

A brassói román a görögkeleti ortodoxia és a nyugati reformáció valamiféle szimbiózisának lehetünk tanúi. Az anyanyelvűség kétségtelenül a reformáció hatására és megnyilvánulására vall. Óriási fordulat, ha arra gondolunk, hogy Filaret Drozdov moszkvai metropolita 1823-as katekizmusát azért tiltotta be a Szent Szinódus, mert a *Hiszekegyet* és a *Miatyánkot* oroszra fordította.¹⁴⁴ Románul már 1560-ban megjelent mindez, aztán másolatban is terjedt.

A román reformáció mögött azonban csak nagyon csekély értelmiségi réteg állt, amely száz városi patríciusok és magyar főnemesek támogatását élvezte, és természetesen a fejedelmét. Ez utóbbi el is rendelte, hogy a román papokat kötelezzék román nyelvű szertartásra. Hasonlóképpen járt el a diéta is.¹⁴⁵ De amikor a hatalmi támogatás elmaradt, megtorpant a román reformáció. A katolikus Báthoryak inkább az ortodoxiát karolták fel, uralmuk alatt a román reformáció visszaszorult egészen Bethlen Gábor korszakáig.¹⁴⁶

A XVII. században újabb szakaszába lépett a román reformáció. I. Rákóczi György uralma (1630–1648) alatt az erdélyi görögkeleti ortodox egyházat alárendelték a református szuperintendensnek. Közvetlenül az ő fennhatósága alatt álltak azok az egyházmegyék, amelyek népe vagy inkább papsága már korábban áttért a református vallásra. A magyar szuperintendens szellemi irányítása alatt dolgozták ki a fejedelmi udvarban azokat az ún. *conditiókat*, amelyeket a görögkeleti ortodox román egyházfőnek el kellett fogadnia, mert a fejedelem csak így nevezte ki. A cél a román ortodox egyház egészének megreformálása. A *conditiók* első pontja az anyanyelvű igehirdetés. El akarták fogadtatni a református kátét és imádságokat. A hittételeket ugyan nem feszegették, de a szentek és a kereszt kultikus tiszteletét megtiltották. Mint babonákat tilalmaztak

egyes temetési szokásokat és egyes néphiedelmek érvényesítését. Az egyházszervezetben a választás és a képviselet elvét és gyakorlatát próbálták erősíteni. Megtiltották a prozelitizmus gátlását, azt, hogy akadályozzák, ha valaki „a Szent Lélek sugalmazására az igazi ortodox hitet”, azaz a kálvinizmust akarná felvenni, ennek püspöke alá helyezze magát. A reformáció jegyében román iskolákat állítottak fel, könyveket adtak ki.

A református káteisírodalom irányadó műve a *Heidelbergi Káté* lett. Románra fordítása már csak azért is időszerűnek tűnhetett, mert a bánsági jezsuita George Buitul románra ültette át Canisius római katolikus katekizmusát. Canisius Szent Péter, a prágai jezsuita kollégium alapítója I. Ferdinánd utasítására állította össze munkáját, olyan sikerrel, hogy évszázadokon keresztül azt használták. Buitul fordítása 1636-ban látott napvilágot, de lehet abban valami sorsszerű, hogy egyetlen példánya sem maradt ránk, mint ahogy az 1640-es évek elején készült preszákai román káténak sem. Ez a *Heidelbergi Káté*nak Johann Heinrich Altsed által a tanulók számára átdolgozott változata. 1636-ban jelent meg először magyar és latin nyelven. Ha egymást nem is, de egymás könyveit irtották a szembenálló felek. A református káté szövegét részben a moldvai érsek Varlaam 1645-ös vitairatából ismerjük, részben pedig az erre készült 1656-os erdélyi válaszból, amely az 1640-es katekizmus második kiadása is egyben. Közben pedig 1648-ban Fogarasi István, a lugosi „Olah Magyar Ecclesiának” lelki pásztora is románra fordította az Altsed-féle kátét, amelyet Gyulafehérvárt adtak ki. Ez már azért sem válthatott ki olyan heves felzúdulást ortodox részről, mert nem lehetett hatása a lehetséges olvasókra, hiszen nem cirill, hanem latin betűvel készült, magyaros nyelvezete is nehézkes volt.¹⁴⁷

Időközben pedig a görögkeleti ortodox világban is beköszöntött a hitviták korszaka. Cyrill Lukarisz konstantinápolyi patriarcha olyan kátét tett közzé, amely a református hitelvek felé hajlott. Az egyházfőt száműzték, majd meg is gyilkoltatták. Az ortodoxia belső hitvitáit az 1642-i jászvásári ortodox zsinaton kialakított „igaz vallástétel” zárta le, amely románul 1691-ben jelent meg, magyarul pedig 1791-ben látott napvilágot.¹⁴⁸ Ebben: „Az Atya, aki öröktől fogva tulajdon állatgyéből a Fiút szüli, és a Szentleket kibocsátja.”¹⁴⁹ (Korabeli latin változatban: qui propria essentia sua Filium gignit, ac Spiritum Sanctum emittit.¹⁵⁰) Nincs kompromisszum: „Ugyanezen hitért szent martíromok vérüket kiontották, és az halált életeken felváltották”, ezért „az halált is elszenvedni tartozunk, t. i. a mi örök idvességünk felől való reménységért”.¹⁵¹ És erre most is tekintettel kellett lenni.

Ami az *Apostoli hitvallást* illeti, a nyugati káteisírodalom – katolikus és református – szerzői mintha tanultak volna a hitvitákból: nem feszegették, hogy kitől ered a Szentlélek, egyszerűen csak a Szentlélekben való hit követelményét rögzítették. Így járt el maga Canisius, és román fordítója is. Ezt a román fordítást 1703-ban Kolozsvárt újra kiadták.¹⁵² Ez az első latin betűs katolikus román káté. Latin betűvel és deákos-magyaros ortográfiával készült, mint a korábbi református munkák, mintha csak a román reformátusokhoz akart volna szólni. És okkal, mert Erdélyben a román reformációnak mélyebb gyökerei voltak, mint Biharban. Miután Erdély a Habsburg Monarchia része lett, megszűnt a református püspök főhatósága a románok egyháza fölött. 1697-ben Teofil görögkeleti ortodox püspök papsága nevében elfogadta az egyházi uniót, de

egyben kikötötte azt, hogy az egyesültek ugyanolyan jogokat élvezzenek, mint a többi nemzethez tartozók. Az egyesülés munkáját már nem fejezhette be. Utódja az az Athanasie Anghel, aki református iskolákba járt és a reformátusok befolyásával választották püspökké, viszont Dositheus, jeruzsálemi pátriárka szentelte fel, aki természetesen az ortodoxia megőrzésére szólította fel.¹⁵³ Szigorúan meghagyta, hogy a szertartások során a szent könyvekből csak szlavón vagy görög nyelven énekeljenek, „románul semmiképpen sem”, viszont az ígét a szerbeknek és az oroszoknak szlavón nyelven, a románoknak románul hirdessék.¹⁵⁴

Hazatérve az új püspökök választania kellett, melyik keresztény egyházzal egyesül. Nyelv és jogok között kellett választani. A reformátusok már rég erőltették az anyanyelv-használatot, 1698-ban az erdélyi gubernátor ezt írta elő Teofil püspöknek is.¹⁵⁵ A református egyházzal való egyesülés csak egyéni jogokat ígért, egyéni integrációt, valamint a rítus megváltoztatását és az ikonok eltávolítását. A katolikus egyház kollektív jogokat, az uralkodó vallásához való csatlakozást, a rítust és az ikonok tiszteletét nem érintette. A választás nem lehetett nehéz.

A folyamatot Baranyai Pál jezsuita vezényelte le. Az 1698-as gyulafehérvári zsinaton a püspök és esperesei elfogadták az uniót, és egyben az 1439-es négy hittételt. Majd olyan kétnyelvű, román és latin nyilatkozatot írtak alá, amelyben kikötötték „a keleti szokásaink” sértetlenségét, de a négy hittételről gondosan hallgattak. Aztán Baranyai szerkesztett egy olyan nyilatkozatot is, amelyben a négy hittétel elfogadását is megerősítették, de ezt nem írták alá, ezért ortodox történészek utólag csalásnak tartották az egészet.¹⁵⁶ A szándékos bizonytalanságra más is utal. Egy év múlva Athanasie püspök engedélyével kiadták az első román ábécéskönyvet, amely egyben katekizmus is volt, méghozzá ortodox. Igaz, „katolikus hit”-ről szóltak benne, de hozzátették, hogy az pravoszláv (tehát ortodox): „credința cea catolicească (adeacă pravoslavnică)”.¹⁵⁷ A *Hiszek-egy* – meg is mondják – a görögkeleti niceai-konstantinápolyi. És bár – feltehetően – katolikus katekizmusból is merített a könyv szerzője, alapvetően a jászvásári zsinaton megállapított ortodox tanúságához igazodott, szó szerint is idézve belőle, persze a forrás megnevezése nélkül.¹⁵⁸ 1702-ben viszont kiadták Baranyai románra fordított katekizmusát, az első román katolikus cirill betűs katekizmust. Ebben az *Apostoli hitvallás* olvasható, de annak magyarázatában már a *filioque* szerepel.¹⁵⁹

Mindez megfelel annak a helyzetjellemezésnek, amelyet az ortodoxia iránti hűsége miatt üldözött és bebörtönzött Gavril Nagyszegi 1701-ben éppen nagyszebeni fogságában írt a királybírónak: a katolikus mágnások azzal kecsegtették a román papokat, „hogya egyesülnek, ugyanolyan szabadságnak örvendenek majd, mint a katolikus atyák, de vallásukban is megmaradhatnak majd, a négy pontról akkor szó sem esett, ha igen, akkor másként és homályosan értelmezték, ők maguk sem értették, csak most fogják fel, milyen következményekkel jár”¹⁶⁰.

Inochentie Micu Klein püspök viszont felfogta, az uniót szerződésnek tekintette,¹⁶¹ és kérelmelhetlen harcot indított a román rendi nemzetként való elismertetéséért. Egész sor beadványban követelte az uniós ígéretek valóra váltását. Érvek és ellenérvek felso-rokoztatásával folyt a harc. A szembenálló felek egy valamiben azonban egyetértettek: az unió nem eresztett gyökereket. „Igen csekély kivétellel most is olyan schismaticusok,

mint amilyenek ötven évvel ezelőtt voltak”¹⁶² – írta a gubernium az uralkodónak 1735-ben. Ugyanakkor Klein püspök is az unió törekénységére hivatkozva próbálta maga felé hajlítani az uralkodói akaratot. Hiszen azt hangsúlyozta, ha nem kapnak papjai kiváltságokat, akkor megsemmisül maga az unió. Sőt, állítólag még ő maga is az unió felbontásával fenyegetőzött. Nem véletlen, hogy a katekizmus kérdése is felvetődött. Még 1733-ban a diéta vallásügyi bizottsága azt javasolta, hogy a püspököt kényszerítsék hitvallásra, nyújtson be katekizmust. Ezt nem tette meg a román egyházfő. Igaz, neki tulajdonítható, hogy az 1739-i szinódus elfogadta azt a bizonyos négy pontot.¹⁶³ A gyulafehérvári „ábécéskönyv” 1744-i kolozsvári kiadásában pedig már a *filioque* olvasható.¹⁶⁴

A Munkács felől induló ellenreformáció kevesebb gondot okozott a birodalmi vezetésnek, és a rutén nép is az egyházinak. 1726-ban a munkácsi püspök, De Camillis Nagyszombaton kiadott egy olyan katekizmust, amelyben a *Hiszekegy* niceai-konstantinápolyi változatát a *filioque*-vel foglalta bele, és ezt a hittételt még külön magyarázta is.¹⁶⁵

Annak ellenére, hogy Erdélyben a hittételek kérdésében a püspök és papsága igyekezett kerülni a színvallást, az unió építménye már-már kártyavárként omlott össze, amikor két ortodox szerzetes: Visarion az 1740-es években és Sofronie 1759–61-ben járni kezdte Erdélyt, az ősi hitet hirdetve. Az antikatólikus népmozgalom Biharban és a munkácsi püspökség román lakta részein is éreztette hatását. Ha nincs államhatalmi támogatás, valószínű, hogy a románok körében nem maradt volna fenn az unió. 1744-ben Micu Klein püspököt Bécsbe rendelték, és miután nem bíztak benne, Rómába száműzték. Ugyanakkor kialakult már az a papi elit, amely meggyőződéssel vallotta a katolikus dogmákat.

A korábbi haszonkereséssel szemben a század derekán szigorú aszkétizmus is érvényesült. Uralkodóvá vált az a szemlélet, amely számára az unió nem vallásváltoztatás volt, hanem visszatérés az ősi római egyházba. Petru Pavel Aaron olyan szigorú aszkéta volt, aki tollforgatóként is sikra szállt hitéért. Ő tette működőképpé a balázsfalvi nyomdát, és egész sor könyvet adott ki. Igaz, az egyik latin változatát, a *Flosculus veritatis* Bécsben nem tudni még, mi okból elkobozták,¹⁶⁶ pedig román változatában egyértelműen a *filioque* olvasható.¹⁶⁷ Az általa kiadott ábécéskönyvekből nem maradt fenn egy példány sem.¹⁶⁸ Katekizmuszerű, párbeszédes írásaiban hangsúlyozta a *filioquét*, határozottan, de úgy, hogy a keleti egyházatyák formuláját is hozzá tette: „az Atyától a Fiú által” – jön a Szentlélek.¹⁶⁹ *Hiszekegyet* nem tett közzé. Hitéhez nem férhetett kétség.

De XIV. Benedek olyan bullát adott ki, amelyben megengedte, hogy a keleti misszió területén a görögkatolikusok a *Hiszekegyben* ne említsék a *filioquét*, beérte a főpapok hűségnyilatkozatával. A pápa „több mint atyailag” írt Aaronnak,¹⁷⁰ akinek halálakor a balázsfalvi „királyi kapu” Mária-ikonja könnyezni is kezdett.¹⁷¹ De szentté avatása elmaradt, mert Bécsben már nem hittek a csodákban. Majd az 1770-es években Balázsfalván is a felvilágosodás jegyében tevékenykedő nemzedék került hatalomra. Grigore Maior, püspök olyan ábécéskönyvet adott ki, amelyben a niceai *Hiszekegy* olvasható, annak eredeti kitételével is, hogy a Szentlélek az Atyától ered.¹⁷² Maior meg is írta Mária Teréziának, hogy a *filioquét* maga is vallja, de az egyházi szertartásokba csak

folyamatosan és lassan lehet bevezetni a nép hagyományhűsége miatt.¹⁷³ 1783-ban pedig Şincai lefordította és kiadta a *Nagy katekizmust*, ebben ugyanaz olvasható,¹⁷⁴ mint Grigore Maiornál, ez pedig tartalmilag az 1560-as brassói káté szövegével egyezik. És még inkább egyezik a karlócai érsek által szentesített *Hiszkeggyel*.¹⁷⁵ Şincai viszont az ima magyarázatában arra a kérdésre, hogy kitől ered a Szentlélek, a válasz: „A Szentlélek az Atyától és a Fiútól ered, vagy az Atyától a Fiú által.”¹⁷⁶

Şincai eljárása nem egyszerűen a keleti és a nyugati hittételek mechanikus egymás mellé illesztését jelenti, netán vallási és politikai opportunizmust. Ő és társai nemcsak a hitvitát akarták kerülni, hanem a hívekkel való konfliktust is. A népet alapvetően babonásnak, ugyanakkor felülről befolyásolhatónak tartották. Ennek is hagyománya volt. Csakhogy ennek a művelt csoportnak a világszemlélete a felvilágosodás jegyében alakult ki. A felvilágosodás szellemisége a felekezetek fölötti vallásos képzetek kialakulásának kedvezett. Şincai is korának gyermeke volt: azon balázsfalvi bazilita szerzetesek közé tartozott, akiknek a közjó szolgálata fontosabb volt, mint az egyházi fegyelem és a böjt. Ki is lépett a szerzetből, de mindig is rendszeresen imádkozott.

Katekizmusa a felvilágosult görögkatolikus elit vallási kétarcúságát tükrözi. Egyik arc a múltba tekint, a keleti hagyományokhoz való hűséget tartva szem előtt, a másik a jövőbe, a nyugati katolikus világba való tagolódás céljával. Kettős lojalitás ez, és némileg képlékeny, mert a körülményektől függően hol a keleti, hol a nyugati pólus vonzása bizonyult erősebbnek. A dogmatikai különbségek másodlagosnak tűntek, olykor egyenesen zavaró mozzanatoknak. Petru Maior *A románok egyházának történetében* hangsúlyozza is, hogy a román nem egyesültek és egyesültek egyaránt a „görög törvényhez” tartják magukat, és sem a császárság, sem a Szent Szék nem akar ezen változtatni, ezért a niceai hitvallást sem akarják megváltoztatni a *filioqué*-vel.¹⁷⁷ 1948-ig Balázsfalva – a „Küküllő-parti Róma” – ehhez tartotta magát.¹⁷⁸ 1948-ban a kommunista hatalom a maga módján visszaállította a román egyházi egységet. A görögkatolikus egyházat felszámolta, aki nem vállalta az ortodoxiát, azt börtönbe vitték.

Az egyházi egység eszméje nem új fejlemény. A felvilágosodás egy-egy művelt görögkatolikus írástudója a nemzeti érdekérvényesítés hatékonyságának érdekében többször is fel-felvetette az erdélyi görögkeleti és görögkatolikus egyház egyesítésének gondolatát. Például a század vége felé az a (görögkatolikus) Aron Budai is, aki a nagy-szebeni ortodox püspökség titkára volt. Ugyanakkor fivére, Ion Budai-Deleanu a kor egyik legjelentősebb irodalmi alkotásában, a *Cigányiászban* a keresztény szentek világát mitológiai babonás hiedelmekként figurázta ki, nem is beszélve a felekezeti ellentétek elmarasztalásáról. E műben az elit vallása emberi jogi állampolgári tudatot anticipáló álom, amely a szerző Rousseau-olvasmányaira is épült.¹⁷⁹ Nem véletlen, hogy Budai-Deleanu tisztelte Napóleont, mellszobrát is őrizte, mert a francia császár a maga katekizmusában a Szentlélek eredetéről gondosan nem írt semmit.¹⁸⁰ Aron Budai persze nem ironizálhatott, Ioan Popovici vikáriussal és Radu Tempea iskolaigazgatóval készített felségfolyamodványukban azt hangsúlyozták, hogy a két felekezet között nincs dogmatikai különbség; az új egységes egyházhoz tartozó románok vallásának a neve: *Christiani Orientalis Ecclesiae Graeci ritus orthodoxi*, tehát görög rítusú keleti egyházhoz tartozó ortodox keresztények, és mint hozzáfűzték: „azaz katolikusok”¹⁸¹.

A görögkatolikus elit és az állami vezetés érdekei és céljai sokban összeváltak. Az állami vezetés az engedelmes alattvalók képzését tűzte ki célként, pártfogolta a katolikus vallást, és kerülni akarta a felekezeti viszályokat. A konfliktusok lehetősége azonban ott lebegett, annál is inkább, mert az iskoláztatás állami felügyelet alá vonásával az oktatás tartalmát is szabályozni akarták.

Mint jeleztük, Felbiger módszereit és tankönyveit vezették be a katolikus népiskolákba. Katekizmusa az *Apostoli hitvallást* terjesztette. Ez volt az egyszerűbb, ezt lehetett a legkönnyebben tanítani. Felbiger keményen bírálta az addigi hitoktatást, a tanítók képzése mellett hitoktatók képzését és a papok bevonását is javasolta.¹⁸² Tudatosan törekedett az egyszerűsége és a közérthetősége, a hit kinyilatkoztatott titkainak és logikus összefüggéseinek kifejtésére. Veszélyes program, akadt, aki szerint ez az eljárás megsemmisíti a Biblia tekintélyét.¹⁸³

Felbiger jobban tudta, mit tesz, amikor előírta, hogy a kis katekizmust kívülről taníttassák meg. Éspedig olyan formán, hogy először a tanulók emlékezetükbe véssék, aztán juttassák el az értelemig, végül az akaratig. Ennek érdekében először a tanító olvas fel, majd minden egyes gyermek, majd becsukják a könyvet, és egyszerre az egész osztály felmondja. Viszont egyszerre csak kis feladatot kell felvállalni, a *Hiszekegyre* egy hetet kell szánni. Közben a hitoktató hetente egyszer elmagyarázza hitigazságokat. „Nekünk hinnünk kell, amit nem láttunk, olyan dolgokban kell hinnünk, amelyek számunkra felfoghatatlanok, nekünk észérvek és értelmi belátások ellen is hinnünk kell. Mi indítana minket arra, hogy ilyen igazságokban feltétlenül higgyünk, ha nem létezne Isten, aki a hitigazságokat kinyilatkoztatta.” Felbiger mintha magát is meg akarta volna győzni: „Ha mi emberek szilárdan hiszünk az örök életben, a menybéli jutalmakban és pokolbéli büntetésekben, és ha ezen igazságokról meg vagyunk győződve és ezek áthatnak minket, feltámad bennük e javak elnyerésének reménye. El kell magyarázni a tanulónak, hogy Isten az ő Fia által megígérte nekünk a mennyek országát, be kell mutatni, hogy Isten ígéretéhez csak hű lehet, emlékeztetni kell arra, hogy Jézus Krisztus szenvedése és halála által kiérdemelte a mennyországot, és nekünk tesztével és vérével az örök élet zálogát az oltári szentségekben hátrahagyta”, és minderről úgy kell meggyőzni a tanulókat, hogy lássák világi dolgok semmiségét és az örökkévalók fontosságát.¹⁸⁴

Felbiger felfogásában nemcsak a városi polgárok, hanem az úrbéri függésben élő parasztok is kiérdemlik a polgár nevet, valamennyien az államtest részei kell legyenek.¹⁸⁵ E közösségtudat kialakítása egyházi feladat. Ha megvalósul: „Az Egyház minden tagja egyetlen testet alkot, egyesek az égben vannak, mások a tisztító tűzben vezekelnek, megint mások a földön élnek, a szellemi javak közösségét bírják, az egyes szentségeket élvezik, imával és fohással támogatják magukat.”¹⁸⁶ Ez birodalmi pótnacionalizmusnak is tekinthető, ha arra gondolunk, hogy nemsokára Edmund Burke a nemzetet úgy határozta meg, mint a holtak, az élők és az eljövendők közösségét. Mindkét felfogásnak megvan a maga transzcendenciája – világi érdekek szolgálatában.

Simeon Magyar a román felvilágosodás nemzedékének második vagy harmadik vonalához tartozott. Élt a helyzet kínálta lehetőségekkel. Feladata látszólag egyszerűnek tűnik: fordítani, tankönyvet írni és iskolát szervezni. Felbiger módszeréhez alkalmaz-

kodni csak elvben lehetett. Jobb módú világhoz illett az. A román gyermekek már ott-honról hozták a túlvilágban való hitet. A katekizmus fordításánál pedig a nagy problémát a görögkatolikusok megnevezése és a *Hiszkegy* jelentette.

Intő példa lehetett az a három román latin betűs katekizmus, amelyeket 1780-ban adtak ki Budán. Szerzője egy dévai ferences barát, de a nyomdába küldött kéziratot ezt is kihúzták, hiszen ez eleve elidegeníthette a román olvasót. De az is, hogy a hívőket katolikusnak nevezte, a *Hiszkegy*nek pedig a rövid változatát adta meg, a magyarázatban pedig természetesen csak a *filioque* szerepel.¹⁸⁷

Simeon Magyar ezzel szemben cirill betűvel készítette el a kis és közép Katekizmus fordítását. Pravoszláv hitről írt, és a *Hiszkegy* niceai változatát adta meg – *filioque* nélkül. Haller József kiadásra javasolta,¹⁸⁸ és mindkét katekizmus elindult a nyomda felé.¹⁸⁹ De a közepes katekizmus Szekeres cenzor kezébe került, aki nem ismert kegyelmet. Igaz, mindketten – Haller is, Szekeres is – katolikusok és szabadkőművesek voltak, csakhogy ez utóbbinak már hivatalból jobban kellett figyelni.

Emellett a szerb származású Szekeres görögkeleti ortodox papként működött Győrben, és aztán Bécsben tért át a római katolikus vallásra. De még ortodox papként kiadott egy magyar nyelvű imádságos könyvet,¹⁹⁰ amelynek csak kései csonka kiadását ismerjük, természetesen „A Nitzéniumi Hitnek Formája”-val, amelyben ott áll a hit „az elevenítő Szent Lélek Úrban, ki az Atyától származik, ki az Atyával és Fiúval együtt imádtatik és dicsőíttetik, aki szólt a próféták által”.¹⁹¹ Ekkor a szerző már nem élt, és ifjúkori műve kiadásába aligha egyezett volna bele. Viszont annál keményebben küzdött azért, hogy Goethe *Werther*-regényét levegyék a tiltott könyvek listájáról.¹⁹² És mindvégig támogatta, munkára biztatta a szerb felvilágosodás klasszikusát, Dositej Obradovićot, és kapcsolatuk paradox mozzanataként Szekeres az egyházi szerb nyelvhez ragaszkodott, míg Obradović a népnyelvet emelte irodalmi szintre. Azok a szerb görögkeleti és a román görögkatolikus könyvek, amelyeket jelentőségük miatt Bécsbe is felküldtek, az ő kezén mentek keresztül. És egyvalamiben következetes volt: Habsburg alattvalói hűségében, minden orosz- vagy cárbárát utalást gondosan törölt.¹⁹³

Simeon Magyar katekizmusát nem találta elég katolikusnak. Ezt így nem mondta ki, viszont egész sor apró észrevétellel egyértelműen sugallta. 1784 októberében készült el bírálatával.¹⁹⁴ József császár még a nagyváradi és a munkácsi görögkatolikus püspököknek adatta ki a munkát bírálatra.¹⁹⁵ Dragoş, nagyváradi püspök alaposan átnézhetette, mert már 1778-ben kifejtette a Helytartótanácsnak, hogy a római katolikus katekizmusok előírásaitól miben tér el a görögkatolikus gyakorlat, amelyet mindenképpen tiszteletben kell tartani.¹⁹⁶ 1785 februárjának elején Dragoş, nagyváradi püspök felküldte a Helytartótanácsnak a javított példányt, amelyet ez Josaphat Bastatic, körösi püspöki helytartónak és a munkácsi püspököknek küldött meg. Ez utóbbi válaszát nem ismerjük, Bastatic viszont kiadásra javasolta.¹⁹⁷

Érdekes, hogy a kis katekizmusról már nem esett szó a felsőbb körökben. A közepes katekizmus ugyanis a kis katekizmus bővebb formája volt, sorsa eldöntötte a kis változat sorsát. A közepes katekizmus egyik javított példánya sem maradt meg a kormányhatóságoknál, a nagyváradi püspökség levéltárában viszont igen, a püspök helytartótanácsi feliratának fogalmazványával.¹⁹⁸

Magyar katekizmusának javított példánya jelzi azt, hogy ő és püspöke meddig voltak hajlandók engedményeket tenni a római katolikus cenzornak. Más szóval: milyen mértékben ragaszkodtak a keleti hagyományokhoz, amelyek identitásuk alapját alkották, és egyben híveikkel való lelki és szellemi egységet.

Szekeres azt szorgalmazta, hogy a görögkatolikusok ne hívják magukat pravoszlávnak és *sobornicus*nak (románul *sobornicesc*-nek). Magyar és Dragoş egyik megnevezésről sem mondtak le. Kihúzták viszont a következő Szekeres által kifogásolt mondatot: „Az igaz egyház továbbá szlavónul pravoszlávnak, görögül katolikusnak nevezi magát.” Csakhogy ezt a kitételel megtaláljuk Šincai katekizmusában, a különbség csak annyi, hogy ott a „szlavónul” helyett „szerbül” áll.¹⁹⁹ Az azonosság arra utalhat, hogy Magyar ismerte már a balázsfalvi munkát. Végül a javított kéziratban az maradt, ami magyar megfelelőjében olvasható, Šincainál viszont nem: „Az igaz Egyházat rómainak is hívjuk, mert a római Egyház a többi egyház feje és az egyesülés jele.” (A magyarban: „az egyesség középpontja”²⁰⁰.)

1786 októberében Szekeres „a kis katekizmusról” jelentett, valójában a közepes katekizmus javított változatáról, és szóvá tette, hogy a *Hiszekegy* nem felel meg a katolikus formának. Feleslegesnek tartotta azt a kitételel, amely szerint az ember Ádám bűne miatt nem halhatatlan. Nem tartotta időszerűnek a kolostorfőnök iránti teljes engedelmesség hangsúlyozását. Külön hangsúlyozta a hittételek tisztaságának követelményét. A Kancelláriát azonban ez nem zavarta. A Helytartótanáccsal közölte, hogy küldjék meg Szekeres észrevételét a nagyváradi püspöknek, és engedélyezte a katekizmus kiadását.²⁰¹ Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos, egyik legaktívabb szabadkőműves, aki még állítólag illuminátus is volt, a Kancellária esze, adott zöld utat. Néhány hónap múlva, 1787 februárjának elején Dragoş, nagyváradi püspök a Helytartótanácsnak felküldte a javított, immár nyomdakész kéziratot. Arról nem szólt a jelentésben, hogy a *Hiszekegy* szövegébe is beillesztették a *filioquét*.²⁰² Hónap végén pedig a Helytartótanács visszaküldte a katekizmust, hangsúlyozva, hogy nem tartalmaz semmit a katolikus hit ellen, és immár kiadható.²⁰³

Magyar katekizmusa soha sem látott napvilágot. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy püspök akart lenni, és ellenfelei végül is legyűrték. De a széljárás sem kedvezett a katekizmusoknak. A birodalmi vezetés a hasznosságot tartotta szem előtt, és magas körökben sokaknak nem tetszett, hogy – úgymond – hasznos ismeretek helyett, a kis katekizmust tanítják. A Bihar megyei szolgabíró, Pap Mihály például – a német nyelvhasználatot kötelezővé tevő rendelet ellenére – ékes latinsággal kifejtette a császárnak, hogy a görögkeleti ortodoxok és a görögkatolikusok közötti hittételbeli különbségek könnyen áthidalhatóak, mert a Szentlélek az Atyától származik a Fiú által, maguk a görögkeletiek is hisznek a purgatóriumban, azért rendeznek halotti torokat, mert úgy tudják, a lélek még nem távozott el végleg. Őfelsége rendeleti úton döntsön, csökkentse a görögkeletiek ünnepnapjainak számát, ha pedig vége szakad a felekezeti gyűlölködésnek, a kincstár jól jár. És ez volt a legnyomósabb érv, az ünnepnapok ügyében folyt is a vizsgálat.²⁰⁴

Ugyanakkor a katekizmusnak mint műfajnak és formának olyan presztízse volt, hogy aki hatékonyan szólni akart a néphez, a műfaj lehetőségeivel kellett élnie. Jel-

lemző, hogy a politika és a pornográfia egyaránt felkarolta a műfajt. De alighanem erkölcsnemesítőbb formát a katekizmusnál még eddig nem találtak ki. Magyar katekizmusainak sorsát végül alighanem az pecsételte meg, hogy szerzőjük püspök akart lenni, és ezt sokan ellenezték. Ellenezték a munkácsi görögkatolikusok, ellenezhették Darabant hívei, a nemzetileg elkötelezett görögkatolikusok, és közben Magyar presztízst még ortográfiájának sorsa is megtépázta.

SIMEON MAGYAR KIS ROMÁN NYELVTANA ÉS ANNAK LEKTORÁLÁSA

Simeon Magyar kis román nyelvtana első látásra kuriózum, valójában a román ortográfia viszontagságos történeti útjának jelentős dokumentuma. Az út eleje az első román dokumentum 1521-ből: egyik román bojár levele a brassói városbírónak – cirill betűvel. Az út vége a mai latin betűs fonetikus helyesírás. Az átmenetet két szempont határozta meg: a célszerűség és az ideológia. Mindkét szempont koronként mást és mást jelentett. A XVIII. században a dunai vajdaságokban a kancelláriák szerették bonyolítani azt, ami korábban egyszerű volt, a luxus divatja a hivatalos írásmódban is betűk és írásjelek cifrázásával nyilvánult meg. A népoktatás elrendelésével a célszerűség könnyen olvasható, könnyen elsajátítható helyesírás követelményét hozta magával. A cirill betű megfelelt a célnak, alapvetően fonetikus írás volt, bár voltak olyan betűk, amelyek többféle hangot is jelöltek. Ezért nem mindig tudjuk ma rekonstruálni, hogy amit írtak, azt miként ejtették, mert közben az ejtés is változott. A cirill ábécét pedig nem a román nyelv követelményeinek megfelelően alakították ki. Képletesen szólva: románok kész cirill ruhát öltöttek, amikor a mediobolgar egyházi és kancelláriai nyelvet vették át, és ezt Moldvában orosz, Havaselvén és Bánságban pedig szerb hatások színezték. Magyarországon ez a szerb hatás még erősebben érvényesült.

De ahogy teret nyert a római származás tudata, és ahogy ez politikai ideológiává emelkedett, úgy nőtt az igény a római nyelvi öltözké iránt. A feladat az lett volna, hogy minél inkább fonetikus jelleget öltözzön a latin betűs helyesírás, de ez egyben kidomborítsa a román nyelv latin mivoltát is. Voltak törekvések fonetikus latin betűs írásra, de ezek irányzattá nem álltak össze, ha csak a magyaros jellegű írásra nem gondolunk. Ez a reformáció szüleménye volt, és később római katolikusok is átvették. De a magyaros ortográfia inkább taszított, mint vonzott a hagyományörzés világában, ezért a jól bevált cirill írás őrizte hegemoniáját.

II. József idézett rendelete a latin betűs írás bevezetéséről fordulatot ígért. Şincai 1783-ban már ki is adta az első – részben – latin betűs román–német ábécéskönyvet.²⁰⁵ Ez már óvatosabban etimologizált, mint az 1780-as *Elementa*, a latin betűk cirill megfelelőjét is megadta, továbbá a szótagoló olvasás gyakorlatába úgy vezetett be, hogy a latin betűs szótagok után megtaláljuk azok cirill megfelelőjét is. Az imádságokat mindkét írásmódban közli, de az erkölcsnemesítő történeteket már csak cirill betűvel. Ugyanebben az évben jelent meg Nagyszebenben, az erdélyi román ortodoxia központjában egy latin betűs ábécéskönyv is, amely még közelebb állt a fonetikus írásmódhoz, és a cirill betűket nem is mutatta be.²⁰⁶ Mindkét ábécéskönyv kétnyelvű volt, román és német. Prototípusa Felbiger tankönyve. Egyik oldalon a román szöveg, másikon a német. De a latin betűs kétnyelvű, román–német tankönyvkísérlet csődöt mondott. 1788-ban Nagyszebenben már visszatértek a cirill betűhöz.²⁰⁷ Az élet legyőzte a józsefi latin betűs kísérletet. A nagyszebeni visszatérés a cirillhez azonban elsősorban a görögkatolikus szellemi hegemonia elleni lépés lehetett.²⁰⁸

Simeon Magyar először a *Ratio Educationis* szellemében járt el. Ez ugyan kiemelte a német nyelv fontosságát, de – mint jeleztük – azt javasolta, hogy az anyanyelv mellett másik hazai nyelvet is tanuljanak. Így születtek a kétnyelvű tankönyvek. Simeon Magyar aritmetika könyvében még a magyart választotta másik nyelvnek. És így járt el román–magyar ábécéskönyvével is, amelynek kézírata még nem került elő. Magyar valószínűleg a már meglévő magyar könyv román fordítását készítette el.

A magyar ábécéskönyv Révai Miklós munkája. Ennek is Felbiger tankönyve a prototípusa. Révai tankönyve ennek kétnyelvű változata, egyik oldalon a magyar szöveg, másikon a némettel.²⁰⁹ Simeon Magyar román–német ábécéskönyvét már ismerjük, ez is Felbiger művének román megfelelője.²¹⁰ Amikor a német szöveget fordította, elsősorban Révai magyar szövegét tartotta szem előtt, mint ezt Gáldi László hivatkozott tanulmányában egész sor példával érzékeltette.²¹¹ Gáldi azt is kimutatta, hogy a Felbiger-féle ábécéskönyv 1797-es ugyancsak latin betűs változatának²¹² a nyelvezete már sokkal gördülékenyebb, mint Simeon Magyar tolmácsolása, mivel ez az 1783-as nagyszebeni ábécéskönyvre épülhetett.²¹³ De hasonlót száz év távlatából már Révai munkájáról is elmondtak, pedig kora egyik legképzettebb nyelvművelője volt; mégis tankönyvében „sem a szórend nem magyar, sem a szavak nem magyaros alkotásúak; még a fordító verejtéke is érzik a magyar szövegen”²¹⁴. Csakhogy minden érvre van ellenérv: az idézett kritikus kemény ítéletéhez „elfelejtette hozzátenni, hogy Révai út-törő munkát végzett, és utána a színvonal nem emelkedett, inkább hanyatlott”²¹⁵.

Révai végül is a pesti Egyetem közmegebecsülésnek örvendő magyar nyelvtanára lett, utódjaként olyan megbízható figurát állítottak, aki azt a közepszerűséget képviselte, amely csak a tantárgy és a tanári tekintély lejárására lehetett alkalmas. Igaz, Révainak is akadtak ellenfelei, sőt etimologikus helyesírását sokan tagadták, és vele szemben a fonetikus irány erősen érvényesült. (A vita az jottisták és az ipszilonisták harcaként ismeretes, egy példa mindennél többet mond: atyja – attya, látja – láttya.) Révai győzött. Helyesírási könyvecskéjét még a küzdelem végkimenetele előtt tanították.²¹⁶ Egyébként ez is jelentős részben Felbiger megfelelő munkájához igazodott, amelyet nálunk is kiadtak.²¹⁷

Simeon Magyar, amikor nyelvtanát készítette, ezeket az említett munkákat tartotta szemmel, ezeket fordította. Mást nem is tehetett. Nyelvtana – a III. részig, az ortográfiaig – a kétnyelvű Felbiger *Anleitung*jával azonos, az ortográfiát taglaló fejezete viszont már Révai munkájának a szemmel tartásával is készült. A bécsi *Elementát* talán nem is ismerte. A többi előzmény viszont kéziratban lapult.

Az első román nyelvtant és ortográfiát a brassói Dimitrie Eustatievici készítette a század derekán.²¹⁸ A kalocsai érsekség könyvtárában lapult az az 1770-es – eddig ismeretlen szerzőtől származó – első latinul írt román nyelvtan, amely a román nyelv latin jellegét is hangsúlyozza.²¹⁹ Az *Elementát* ismerhette. De éppen annak etimologizáló iránya ellen járt el. Míg például az *Elementá*ban az ember = *hom*, mert ez hasonlít a latin *homo*-ra. Simeon Magyar viszont kifejezetten hangsúlyozza, hogy ez helytelen, azt kell írni, amit ejtünk. Így a helyes alak *om*, miként ez a mai helyesírási gyakorlatnak is megfelel.

Sulica Szilárd és Gáldi László egyaránt dicséri Simeon Magyarat a fonetikai elv alkalmazásáért. Tehát azért, hogy egy graféma egyetlen hangot jelölt. Öt graféma (ea, cz,

ts, sz, zs) kettős betűből állt. Egy betűt átvett a korábbi gyakorlatból: Æ, æ. Ezt használta az 1780-as budai katekizmus, amelyet egyik ferences szerzetes készített. Csak-hogy ezzel a betűvel két különböző hangot jelölt: az ä-t és az â=î-t. Magyar viszont ez utóbbi jelölésére bevezette az Æ̃, æ̃ betűt. (Tehát Æ, æ = ä; Æ̃, æ̃ = Â, â/Î, î.)

Ez a két magánhangzó a korabeli grammatikusoknak sok gondot okozott. A gondok mértékére mi sem jellemzőbb, hogy Petru Maior úgy nyilatkozott, gyermekkorában, falujában az öregek nem tettek különbséget a kettő között.²²⁰ Következetlen viszont az ea-val. Ez a cirillből ismert já betűnek felel meg, de nemcsak annak. És ezt néhány példa érzékelteti. Simeon Magyar a 'lenni' ige kijelentő mód, jelen idő, harmadik személyében következetesen *jeaszte*-t írt, amikor cirill betűs szövegben a *iaste*-nak megfelelő alakot használt, szókezdő *já* betűvel: *ѡѡѡѡ*. Ami Magyaránál szóközi *já* betűvel az cirill írással így nézett ki: *ѡѡѡѡ* = *tæjeare*, mai románra átírva: *tăieare*; ennek mai románban használatos alakja: *tăiare*; birtokos esetben: *tæjearii* (mai románra átírva: *tăierii*), mai románban használatos alakja: *tăierii*. Így a *jea* nemcsak diftongus, hanem akár triftongus is lehetne. Elképzelhető az is, hogy a *jeaszte*-ban az „e” már jelzi azt a folyamatot, amelynek során a *iaste* elnyerte mai alakját: *este*. Igaz, a *jeaszte*-ban az „e”-t tekinthetnénk etimologikus jellegűnek. Magyar ezt a latin hatására iktatta be. De valószínűbb, hogy a *jeaszte*-ban éppen már az „a” etimologikus, az egyházi nyelv hatását tükrözi, régi maradványt éltet tovább, miközben abban a közegben, amelyhez Simeon Magyar nyelvtana szól, a szó ejtése már a mai: *este*.

A szöveg mai román nyelvre átírt változatában *ieaste*-t írunk, és nem *iaste*-t, vagy *easte*-t. Talán ez utóbbi lenne a leghelyesebb, hiszen a mai *ea* és *el* (személyes névmás, egyes szám, harmadik személy, nőnem és hímnem) írása is inkább etimologikus, mint fonetikus. Ezek ejtését jobban tükrözi a Magyar féle írás: *jea* és *jel*, amely fonetikus átírásban: *iea* és *iel* lenne. De mint tudjuk, egyetlen nyelv helyesírása sem tisztán fonetikus vagy netán etimologikus.

Az átírás folyamán az „ea” diftongust nem is iktattuk ki; ott sem, ahol a mai helyesírás megkövetelte volna. Elhagytuk viszont a jod értékű i-t, ahogy a mai helyesírás is elhagyja. Az említett triftongus azért valószínű, mert Simeon Magyar *A szavak kiejtése* című fejezetben külön hangsúlyozta, hogy a magánhangzók nem cserélhetők fel egymás között. („Tseale deszineszunætóare æntru szpúnere afáræ sæ nuszæ szkimbe æntreolaltæ. p.p. Mæntujeaste, nu mæntujaste.= Ceale de-sine-sunătoare întru spunere-afară să nu să schimbe întreolaltă, p.p. mîntuieaste, nu mântuiaşte.”)

Kétségtelen, hogy Simeon Magyar gyorsan dolgozott. Az ábécés (*Tæblícæ de ABC*) és a betűző táblája (*TÁBLÆ SZLOVNÍTÓARE*), valamint nyelvtana ellentmond egymásnak. A nyelvtan szerint „a román nyelvben 23 betű van, és pedig: a. b. c. d. e. f. g. h. i. j[=i]. k[=c]. l. m. n. o. p. r. s. t. u. v. x. z. A többivel: q. w. y. nem élünk. y a görög szavakban található.” Ezek „a betűk feloszlanak

a. Magánhangzókra.

1. Magyarázatok: a magánhangzó az, amelyet más hangzó segítsége nélkül ki lehet mondani.

2. Felosztásuk. A magánhangzók feloszlanak:

- a. Egyszerű magánhangzókra, amelyek: a, e, i, o, u.
- b. Együtt-magánhangzókra, amelyek két magánhangzból állanak, hogy kettőből szülessék meg a formájuk és a hangzásuk, éspedig: ä[=æ], î=â[=æ], ea[=ia, ea].”

Ez „betűlogika”. És Simeon Magyar betűlogikája rejtve maradt volna, ha nem a német mintát követte volna. Az ugyanis – idézünk a javított változatból – a következőképpen osztályozza a magánhangzókat:

„a. Egyszerű magánhangzók; amelyből van öt: a, e, i, o, u.

b. Kettős magánhangzók.

1. Tulajdonképpeni kettős magánhangzók. A kettős magánhangzók két magánhangzból állnak, amelyeket együtt olyformán ejtünk, hogy mindkettőt egyszerre halljuk, akkor fordulnak elő, amikor i, y vagy u egy másik magánhangzó után következik: ai, ay, au, ei, oi, oy.
2. Nemtulajdonképpeni kettős magánhangzók. Ezek: ä, ö, ü.
3. Megkettőzött magánhangzók, mint: aa, ee, oo.”²²²

Magyar akkor lett volna következetes, ha az ä-t és az î=â-t, valamint az „ea”-t két külön csoportba sorolja, a német modellnek megfelelően. Betűlogikája ebben akadályozta meg. (Igaz elképzelhető, hogy nyelvtörténeti megfontolások is közrejátszottak Simeon Magyar eljárásában. Talán azt gondolta, hogy a román ä és î=â két mássalhangzból alakult ki, bár ez ellen a feltételezés ellen szólnak kitűnő latin ismeretei. Simeon Magyar következetlen akkor is, amikor az ábécé betűinek felsorolásakor a harmadik helyen „c”-t jelzett, hiszen ennek hangértéke megfelel a mai román „ț” hangértékének, ő pedig a szövegben a magyaros „cz”-t használta, megsértve a fonetikai elvet. Célszerűbb lett volna a Felbiger-féle latin nyelvkönyvből dolgozni, hiszen a latin terminológiát – amelyet a német szövegben zárójelbe téve találunk – könnyebb lett volna átültetni. Íme, néhány példa: Littera: Selbstlauer – Vocale, Mitlauer – Consonantes. A diftongusok körüli félreértést azonban nem lehetett volna elkerülni. Hiszen a latin nyelvkönyv így fogalmaz, amikor a magánhangzók és mássalhangzók meghatározásához a következő magyarázatot fűzi: „1. Anmerkung. Aus zwey Selbstlautern, wenn sie zur nämlichen Sylbe gehören, entstehen (Diphtongi). Es sind ebenfalls sechs: ae, au, ei, eu, oe, yi. Praemium, auster, hei, eurus, poena, harpia.”²²³

Könnyebb dolga volt Simeon Magyarnek, amikor a cirill írás egyszerűsítése mellett szállt síkra. Sokra értékelhető az, ahogy *Ortográfia*jában kiiktatta a felesleges betűket, elmagyarázta az egyes betűk hangértékét. Emellett néhány tájszólási forma ellen lépett fel, éspedig bizonyos bihari tájszavak helyett a havaselyi–dél-erdélyi alakot tartott helyesnek.²²⁴ Ez a bekezdést átvette román nyelvtanának ortográfiai fejezetébe is.²²⁵ Íme:

Пентрѡ † презнѣснѣтоареле че сѣнт апроане асѣмене.

a. d. kŷ g sŷ nŷ sŷ amestechē, aša dārŷ ginde, nŷ dinde, gi cŷ, nŷ di cŷ.

b. ž sŷ nŷ sŷ pŷ † lok de ɫ , saŷ † protivŷ, aša dārŷ deɫɛrat, nŷ dežerat. Žŷngiesŷ, nŷ ɫŷngiesŷ.

Pentru ămpreunăszunətoarele tse szănt a szeamenea.

a. d. ku g. szə nuszə ameasztetse, asə dārə ginde, nu dінде. Giáczə, nu diáczə.

b. zs, szə nuszə pue ăn lok de ds, szau ămprotivə; asə dārə dedserat, nu dezerat; zŷungieszə, nu dzŷungieszə.

Mai átírásban:

Pentru împreunăsunătoarele ce sînt aseamenea.

a. d cu g să nu să ameastece așă dară ghinde, nu dinde, ghiață, nu diață.

b. j să nu să puie în loc de g [ge, gi] sau împrotivă; așadară degerat, nu dejerat; junghiesă, nu giunghiesă.

Különös játéka a sorsnak, hogy Simeon Magyar azért, mert cirill írásában fonetikus irányt próbált érvényesíteni, dicséretet kapott,²²⁶ latin betűs fonetizáló írásmódjával pedig megbukott. Ugyanakkor az ő latin betűs írásmódja sok mindent elmondhat a kor nyelvi valóságáról. Nyelvészeknek csemege. De mindenkinek tetszhetnek régi hangzatok. Az már kevésbé, ahogy Magyar munkáját mai szóval élve megfúrták, ahogy annak rendje és módja szerint fúrtak, fúrnak és fúrni fognak. Erről szólnak a kancelláriai akták.

Az ügyet Pászthory Sándor referálta, aki nem tudott románul. És természetesen az illetékes udvari cenzornak, Szekeresnek adta ki véleményezésre *Magyar nyelvtanát*.²²⁷ A véleményben nem volt köszönet. Azt sejtette, hogy az, aki a nyelvtant írta, nem ismeri a nyelv természetét. Ezt kisebb következtetések jelzésével támasztotta alá, és egyes német kifejezések pontatlan tolmácsolásával. Vigyázott viszont arra, hogy ne vesszen el olyan részletekben, amelyekben nem ismeri ki magát. Abban viszont mélyen igaza volt, hogy ilyen munkát nem lehet egy emberre bízni, hanem több tudóst összefogó társaságra, és egyben pályázatot kellene kiírni. Amikor Sulica Szilárd a kancelláriai aktákat másolta, meg is jegyezte Szekeres véleményéről: „Az ügy további fejlődése ezen alapul. Sok számárságot beszél, de akik utána vizsgálták meg a dolgot, még kevésbé értettek hozzá, és mindenki annyit használt fel belőle, amennyi neki szükséges volt. Sajnos nekem ezt is alapos, részletes bonckés alá kellene vennem.”

Nem tette, de azt jól észlelte, hogy „itt kezdődik Szekeresnél a Magyar-féle grammatika hosszú kálváriájának első göröngyös útja: Szekeres indítja meg a lavinát és a karlócai metropolita ölébe dobja, ki nem is engedi ki többé és épen a kezéből”.

Putnik érsek az erdélyi püspöknek küldte meg Magyar nyelvtanát, hogy véleményeztesse, és a kor két legműveltebb görögkeleti ortodox alakjának adta tovább. Az egyik Dimitrie Eustatevi, az erdélyi görögkeleti ortodox iskolák felügyelője. Ő fordította le románra a Janković-féle 1774-es kis katekizmust.²²⁸ A másik Ioan Piuaru Molnar, ismert

szemorvos, aki nemcsak az ékesszólásról és a méhészetéről értekezett, hanem posztómanufaktúrával is kísérletezett, az Egyetemi Nyomdánál egyházi könyveket adott ki részben havaselvi piacra, szabadkőműves is volt. Valamint ő volt a román nemzeti követeléseket az uralkodóhoz felterjesztő 1790-es *Supplex Libellus Valachorum* egyik szerzője, aki a cenzúrai előírásokat kijátszva ki is adta a felségfolyamodványt. 1788-ban németül megjelentett egy román nyelvtant, majd ezt 1811-ben javított kiadásban is közzé tette.

A nyelvészek nem bírják, sőt irtják egymást. És ez most is így történt. Szemmel láthatóan nem ismerték Simeon Magyar cirill ortográfiáját, mert a már az által meghaladott szemlélet jegyében is bírálta.²²⁹ Sulica nem is fogta vissza magát, miután lemásolta: „Ez nagyon fontos és érdekes: azért is, mert ismeretlen, azért is, mert alacsony színvonalon áll, azért is, mert Magyar Simon becsületére és dicséretére válik. Sok számárság is van benne, Magyar Simonnak van sokban igaza stb.”

Ezekre sem tért ki Sulica. Nem is lett volna célszerű. Mert Horatius jut eszünkbe, aki klasszikus érvénnyel megírta: *Grammatici certant et adhuc sub iudice lis est*; szó szerinti fordításban: „a nyelvészek vitatkoznak, és a per még a bírónál van.” Az viszont megint csak mélyen igaz, hogy ha ezt a latin betűs írást bevezetnék, amit egyszerűen lehetetlennek tartottak, akkor a tanulóknak kettős fáradtsággal kétféle írást, latint és román kellene megtanulni ahhoz, hogy az egyházi könyveket olvashassák és a havaselvi és moldvai kereskedőkkel levelezhessenek. Putnik érsek ezt az érvet még megtoldotta annak hangsúlyozásával is, hogy mindez otthon a nép körében és a szomszédokkal való kapcsolatokban is szükségtelen zavarokat okozna.²³⁰

Sulica még azt is keserűen megjegyezte, hogy „Szekeres úr nem tud oláhul”, és „szomorúan jellemző a kor tudatlanságára, hogy Eustatievici borzasztóan meg lehetett hatva Szekeres nagy tudományától, mert mindent aláír, amit Szekeres mondott. Hasonlóképpen Molnar is (habár lehet, hogy ez nem nagyon olvasta el Magyar könyvét) és alig tud valami komolyat hozzá szólni”.

Valójában e két román bírálóra szemmel láthatóan ihletően hatott Simeon Magyar nyelvtana. Eustatievici szerbből olyan könyvet ültetett át, amely hivatalos iratok összeállításához adott mintákat.²³¹ Molnar pedig németül írt román nyelvtanában a cirill 7 azaz: *ius* (német nyelvtanában: *juss*) cirill betű kiejtésének jelölésére Magyar betűjét vette át, és pedig ezt: æ [= î = â]. Ez az Eustatievici-csel írt közös bírálatban a 34. betű, amely szerintük „latin betűkkel nem fejezhető ki”. És nyelvtanában azt is megírta, amit Simeon Magyar már korábban, hogy a *jori* nevű cirill betűt csak az „illír”, azaz szerb nyelvben használják.²³²

Szekeres közben dolgozott. Nemcsak a közepes katekizmus javított változatáról jelentett, hanem az ábécéskönyvről és a német nyelvtan fordításáról.²³³ Megkérdőjelezte a latin betűs írás bevezetésének helyességét. Megvallotta, hogy ha ilyen újmódi, mármint latin betűs írásokat olvas, már előre ismernie kell a dolgot, hogy a szavakat célszerűen tudja kiejteni. Teljesen nyíltan nem fordult szembe a latin betűt kötelezővé tevő uralkodó rendelettel. De azt leszögezte, ha az úgy már el van döntve, akkor a fordításoknak pontosnak kell lennie. És szóvá is tett egy jelentéktelen pontatlanságot, a többire csak utalt.²³⁴ Egyébként úgy látta, hogy a román nyelv latin és más nyelvekből veszi eredetét.²³⁵

Sulica Szilárd, amikor látta, hogy Szekeres véleményét a kancelláriai referátum magáévá tette, ki is fakadt: „Ez teljes számárság, itt látszik, mily nagy baj az, ha egy idegen, nem született oláh hivatott kritikát gyakorolni és dönteni. Magyar Simon szisztémája abszolút könnyű, világos, fonetikus, nehézségek nélküli, sokkal jobb, mint bármely addigi latin betűs módszer, sőt könnyebb, mint a Szekeres által is védett cirill alfabetum olvasása. Judicium, ész, megfigyelőképesség azonban hiányzik Szekeresből is, akár a többi kritikusból: az, ami nekik feltűnő: a szokatlanság, a nagyfokú konzervatív ösztönük, mely alapján a meglévőhöz szigorúan kell ragaszkodni és irtózni minden újtól, újítástól. Ezért tesz ő oly őszinte vallomást, hogy valahányszor ily latin betűs oláh szöveget olvas, ezt csak úgy tudja elolvasni, hogy ha a tárgyat előre ismeri. Ez butaság: a betűk megszokatlansága és az új, egyébként pedig könnyű ortográfia megtanulása okoz buta fejének látszólagos nehézségeket, pedig a szavak hangsúlyának külön megjelölése még abszolút könnyebbé teszi Magyar S. szisztémáját, ki mintául az 1780-ki egyetemi nyomdai káté módszerét veszi át, melyet továbbfejleszt és megszabadít a hibáktól. Magyaroknak is nehéz volt ezt összeállítani és leírni, ő maga is bevallja előbbi levelében [*Iratok*: 6. sz.], hiszen neki is meg kellett szokni és tanulni saját szisztémáját, mert ő is a cirill betűhöz volt hozzászokva, amelyektől egyszerre hirtelenül át kellett ugrania a latin betűkhöz: főképpen erre is vonatkozik az a kijelentése, hogy mily nagy fatigiummal kellett e nagy munkát elvégezni. Hát akkor egy Szekeres úr mit szóljon mindehhez. De komoly kifogást Magyar szisztémája ellen nem lehet hozni, éppen mert teljesen fonetikus és az adott körülmények között szinte tökéletesnek mondható. Ez is egyik óriási érdeme Magyar Simonnak.”

Csak hogy miután a császár 1785-ben ideiglenesen hatályon kívül helyezte a latin betűt kötelezővé tévő rendeletét, Magyaroknak vissza kellett térnie a cirill írásmódhoz. Cirill betűs írással fordította le Felbiger német nyelvtani útmutatójának az olvasásba és az írásba bevezető fejezeteit. Ez a *Povățuire la gramatica nemțească pe sama școalelor a neamului românesc*.²³⁶ A címlapról a piros ceruzával írt kancelláriai iktatószámot sikerült levakarni. Tollal még ráírta valaki, talán maga Simeon Magyar: *Anleitung zu deutschen Sprache*. Ez a Felbiger-féle német nyelvtan címe, eltekintve az ü betűtől és attól, hogy a korabeli nyomtatásban is megjelent mű címében a nőnemű határozott névelő teljes alakja olvasható: *Anleitung zu der deutschen Sprachlehre*.

A kézirat kétnyelvű. Bal oldalon a német, jobb oldalon a román szöveg olvasható, de a kettő közé még egy-egy üres oldalt fűztek. Ezen javított még valaki, és pedig a nagyváradi tankerületi igazgató utasítására, de csak a német szövegen: azt írta fel, amit a német nyelvkönyv újabb kiadásában már javítottak. Például a címet: *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*. (Egyébként a javított kiadás már 1779-ben megjelent Bécsben, és Magyar ennek alapján dolgozott. A javító már a javított kiadás újabb változata alapján dolgozott. Íme, néhány példa a német munkában található módosításokra: A régi nyomtatásban is megjelent szövegből: „Wörter sind Namen, wodurch man zu erkennen geben kann, was man denkt.” A javítás, amely a nyomtatásban megjelent javított kiadásban is fellelhető: „Ein Wort ist ein vernehmlicher Ausdruck einer Vorstellung.” Vagy, lássuk a mondat meghatározását: „Ein Satz ist eine Rede, die ihren vollkommenen Verstand hat. – Ein Satz ist, wenn man von einem Dinge etwas bejahet

oder verneinet.” A példamondatokat is kicseréltek: *Du weißt die Kunst noch nicht, Serkius (spricht Cicero zu diesem grossen Redner), dich um das Konsulat zu bewerben. Ehe-lyett: Niemand ist (sagt Solon) vor seinem Tode glücklich.*

Magyar az *Anleitung*nak csak az első három részét fordította le. A második fejezetet kihúzta a javító kéz, mert az újabb német kiadásban sem szerepel. Szekeres most viszont nem kifogásolta a fordítást, hanem csak azt írta elő, hogy a német szövegen eszközölt változtatásokat vezessék át a román szövegbe is.²³⁷ Magyar viszont folytatta a munkát, és elkészítette a német–román grammatika teljes fordítását. Jellemző, hogy Szekeres ennek a kéziratnak is a német szövegében talált elírásokat, és azt javasolta, hogy a terminológiát hozzák összhangba Ienăchiță Văcărescu Bécsben 1787-ben megjelent nyelvтанával.²³⁸ Magyarnak újabb műveit Bécsben adták volna ki, mert csak a bécsi kiadó tudta volna a megfelelő betűtípusokat biztosítani. A szóban forgó utolsó, mintegy 660 oldalas kéziratot nem ismerjük. Hagyatéki leltárában könyveiről és kézíratairól nem esett említés.²³⁹

Magyar főműve román nyelvtana, ez a maga nemében eredeti mű. Hiszen nem szolgai módon követte, nem is követhette a kötelező mintákat. Jóval nehezebb feladatot kapott, mint Révai. Igaz, egy ideig a császár munkatársának hihette magát. De vajon nem lett-e a feladat és a kor viszonyainak áldozata?

SIMEON MAGYAR, A JOZEFINIZMUS PIONÍRJA VAGY „ÁLDOZATA”?

Gáldi László már többször is említett tanulmányában Simeon Magyarat a jozefinizmus pionírként mutatta be, és találóan. De vajon nem lenne-e kevésbé találó, ha egyben a jozefinizmus áldozataként minősítenénk? Amikor erre a kérdésre keresünk választ, akkor Simeon Magyar tankönyvírói kudarcára kell magyarázatot találnunk. Gáldi László szerint „éppen Simeon Magyar erősen magyar befolyás alatt álló gondolkodásmódja volt az egyik fő oka annak, hogy két tankönyv-átdolgozása [melyek az Egyetemi Könyvtárban találhatók] nem jelent meg, noha a korabeli véleményezők megállapították, hogy Magyar nem tartotta magát eléggé a német eredeti szöveghez. Ma tudjuk miért: mert mindkét esetben az átdolgozás során jobban igazodott a magyar szöveghez a német eredetivel szemben.”²⁴⁰

Gáldi László egyébként a korabeli véleményeket nem ismertette, és talán nem is ismerte. Annál inkább ismerte a kort, és annak nyelvszemléletét. Akadémiai székfoglaló beszédében is kimutatta, hogy a román nyelvújítás milyen elszántan igyekezett a magyar nyelvi hatásokat, a jövevényszavakat és a magyarosan hangzó alakokat kiküszöbölni. Ez a nyelvi tisztogatás még régóta meggyökeresedett magyar eredetű szavakat is igyekezett száműzni a román nyelvből.²⁴¹ Simeon Magyar tankönyvírói kudarcának egyik fő oka valóban az lehet, amit Gáldi László említett. De ezt a magyaros irányzatot, ill. érvényesíthetőségének realitását a nyelvújítás belső követelményrendszerének és az általános politikai helyzetnek a szempontjából is mérlegelni kell. Hogyan viszonyult és viszonyulhatott Simeon Magyar munkássága a román nyelvújítás fő irányzataihoz? És ami még fontosabb, hogyan viszonyult a korabeli írásbeliség gyakorlatához?

Nem kétséges, hogy Simeon Magyar hova sorolható. A magyaros ortográfia híve volt. Magyar nyelvi környezetben élt, és amikor a jozefinizmust szolgálva, szembekevert a József-féle politikát ellenző magyar közvéleménnyel, akkor is kitartott mellette. Kétségtelen, okkal kifogásolták, hogy Gáldi László a tankönyvírás elemzésekor „eltúlozta a közvetítő magyar modellek szerepét, amikor közös német prototípusról van szó”.²⁴² Mégis – ha arra gondolunk, amit Maiortól idéztünk – igaza van Gáldi Lászlónak abban, ahogy Simeon Magyar gondolkodásmódját minősíti. Hiszen nem is annyira a magyarokkal szembeni személyes érzelmek – rokonszenv vagy netán magyarbarátság – vezethették, hanem inkább a szokás. Megszokottságból és gyakorlatiasságból járt el Simeon Magyar; de ne felejtjük: felső utasításra dolgozta ki magyaros ortográfiáját, ill. kapcsolódott eme ortográfiai hagyomány vonulatához.

Simeon Magyar latin betűs ortográfiája mindenekelőtt a gyors változás áldozata lett. Ha mai román ortográfiával írta volna, akkor is kudarcra lett volna ítélve. Mintha a filológia, a vallás és a nemzet összefogott volna ellene. A katolikus Szekeres a görögkeleti ortodoxokkal egyaránt a cirill mellett kardoskodott. Görögkatolikus részről pedig senki sem állt mellé – felekezeti és nemzeti meggondolásokból. Így aztán a Kancellária úgy foglalt állást, hogy a görögkatolikusok is használhatják „a temesi terület

nem egyesült románjai számára készült tankönyveket”²⁴³. Ezzel a rendelet pedig a görögkeleti ortodoxok helyzetét erősítette. És láttuk, hogy miután meghalt Dragoş görögkatolikus püspök, a nagyváradi egyházmegye görögkatolikus papi elitje már az unióért aggódott.

Magyar katekizmusait – mint jeleztük – feltehetően azért nem adták ki, mert püspök akart lenni, és a hatalmi harcban elvérzett. Aztán utolsó cirill betűs munkájának a kiadását azzal napolta el a Kancellária, hogy meg kell várni az újabb oktatási rendszer kidolgozását. És még honoráriumot sem akart kiutalni, érje be kanonoki fizetésével.²⁴⁴ Bihari görögkatolikus románok előtt még nem tárultak fel ilyen lehetőségek a „közjó” szolgálatában, mint Simeon Magyar előtt. Úgy tűnik, ő „szolgáló” típus volt.

Miután már nem tartottak igényt a szolgálataira, visszavonult. Tanítóképzője megbukott, mert az 1790-es években a nemesség és a nádor is feleslegesnek tartotta a józsefi népiskoláztatást célzó igyekezetet. Magyar elmagányosodásának oka azonban aligha csak a politikai kurzus változása lehetett. Úgy tűnik, saját közegében, a görögkatolikus papság körében sem volt bázisa. És ennek oka az lehetett, hogy nem kapcsolódott szorosabban a felvilágosult nemzeti irányzathoz.

Az érem másik oldala, hogy Erdélyből viszont valósággal elmenekültek azok, akik ennek az irányzatnak és egyben a román kultúrának kiemelkedő alakjai voltak: Şincai, Micu Klein és Maior, akik végül a budai Egyetemi Nyomda cenzorai (mai kifejezéssel kiadói szerkesztői és korrektora) lettek, és Ion Budai-Deleanu, a román szépirodalom klasszikusa, aki Lembergben jó bírói fizetést húzott, de száműzetésben érezte magát. Balázsfalván ugyanis Ioan Bob püspök csak felekezeti szempontokat ismert, és ahogy lenni szokott, természetesen nem kedvelte a nála okosabb embereket. A nagyváradi Darabont püspök és utódja, Samuil Vulcan éppen ezeket az erdélyieket karolta fel.

Simion Magyar utódja, Ioan Corneli szerencsésebb is volt. Nem népiskolákkal bajlódott. Szeminárium felállításába fektette energiáit, sikerrel.²⁴⁵ És Simeon Magyarától eltérően nemzeti görögkatolikus felfogást vallott, az ortográfia terén óvatosabb volt; nem is követelt tőle senki sem egyik napról a másikra új ortográfiát. 1806-ban viszont véleményt kellett írnia a cirill betűk használatáról és az addigi tankönyvekről. A Helytartótanács kérte ezt a nagyváradi püspökségtől, és éppen azért, hogy a román és az illír nemzet kulturális szintjét emelje. Ennek a leiratnak az előzménye az, hogy Şincai, az Egyetemi Nyomda korrektora nem fogadta el Grigore Obradovici, görögkeleti ortodox román iskolák felügyelőjének a cirill betűkkel készült szótagoló táblázatát, mert más szerepet tulajdonított *ius* nevű cirill betűnek.²⁴⁵ Az Egyetemi Nyomda pedig a Helytartótanácshoz fordult.

Corneli véleménye éppen azt példázza, hogy nincs ortográfia ideológia nélkül. Az ideológia pedig nemzeti sors-, pontosabban szenvedéstörténet, ahogy azt a nemzeti megújulás történeti jelenségének logikája megkövetelte. Corneli azt az 1760-as évek derekán kikristályosodó görögkatolikus önazonosságot erősítő hagyományt képviselte, amely szerint az 1439-es firenzei zsinatig a románok latin betűvel írtak, de „a bulgáriai ochridai érsek mesterkedéseivel jóvátehetetlen károkat okozott, a bolgár betűkkel idegen dogmákat, szent liturgiákat, imákat, misztériumokat, ocsmány tévelygéseket adott be az idegen nyelvvel a szegény népnek, és így a román nemzet kiszakadt a Római

Egyház kebeléből, amelyet addig anyjaként tisztelt; elmondhatatlan romlás, továbbá tudatlanság és barbárság következett; a román nemzet erkölcsi és nyelve megromlott, ilyen módon elidegenedett ősei régi szokásaitól és ragyogó erényeitől, és majdnem elfajzott”. Ebből a helyzetből, „a rosszak labirintusából” csak egy út vezet „a kultúra régi állapotához”: a cirill betűk helyett a latin betűk bevezetése egyházi és világi téren egyaránt, és annak ereiben nem is igaz dáko-román vér folyik, aki nem így érez.

„Kétséget nem szenved, ha az összes Erdélyben, Magyarországon a Tiszáig, Bánságban, egész Havaselnén és Moldvában, valamint Besszarábiában, sőt még a Krímben is szétszórva élő román a sok rosszból feleszmélne, levetkené a cirill betűkhöz fűződő előítéleteit, teljes egyetértéssel visszavenné a római betűket és visszatérne a Római Katolikus Anyaszentegyház Közösségébe, akkor néhány éven belül másképpen élnének a népek, mások lennének az erkölcsaik, könnyebb sors várna rájuk, erősebb lenne a tudományokra való törekvés és tökéletesebb a pallérozódás, békében és háborúban merész tettekkel sérényebben mutatnák és bizonyítanák, hogy a dicső római nép újjászületett utódai.”

Ez az ideológia egyben program és vágyálom. Corneli viszont gyakorlati téren óvatosabb volt, mert előzőleg kifejtette, hogy ameddig a cirill betű érvényben van, a magyar írás és szótagoló olvasás segítségével kellene tanítani. Abból indult ki, hogy a cirill betűk hangértékét a magyarban is használatos latin betűkkel le lehet írni, és így a betűnek megfelelő hangot kell kiejteni, majd a hangokból szótagokat, a szótagokból pedig a megfelelő szót kiolvasni. „Európa műveltebb népeinél” ABC-ről van szó, és nem Az *Buki*-ről. Minden egyes cirill betűnek ugyanis külön neve van, az olvasástanítás folyamán pedig az egyes betűk nevét fel kellett mondani, aztán a szótagot képezni. És – fejtegette Corneli – mennyivel könnyebb például az *АЛТУЛ* [= altul] sillabizálása „latin módra, mintha azt mondanám: az, lude: *ál*, tverdu, uk, lude: *tul* – *altul*”. Tehát a szó kiolvasását úgy tanulták meg, hogy először szótagonként megnevezték a cirill betűket, majd összeolvasták – mely művelettől a mai embernek égnek áll a haja.

Corneli szerint a diftongusokat is le lehet írni és „természetesebben kiejteni”. Hangsúlyozta is, hogy rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal magyar kiejtéssel megoldja a betűk kiejtésének problémáját. De ebben az okfejtésben a gyakorlati szempontok mellett lappanghat némi taktikai megfontolás is, nyilván a Helytartótanács kegyeit akarta megnyerni. A cirill betűk magyaros átírása ugyanis nem is sikerülhetett. A *ior* magyar megfelelőjének ugyanazt a betűt adta meg, mint Simeon Magyar: æ [=ă]. A *ius* megfelelője, amelyik Magyaránál æ [mai románban: *â*, *î*] Cornelinél: uē.²⁴⁶

A magyaros ortográfiát sohasem gyakorolta Corneli. 1809-ben kiadott két hadakozásra lelkesítő latin betűs röplapot, amelyek írásmódja etimologikus. És ami ezt a két fentebb jelzett betűt illeti, elég következtetlen. Az egyik röpiratban az általa használt *â* betű megfelel a mai *ă* és *â* betűnek, a kettő között nem tett különbséget. A másik röpiratban az általa használt *â* betű csak a mai *ă* betűnek felel meg, amit pedig ma *â*-vel írunk, ő *â* betűvel írt.²⁴⁷

Az 1810-es évek derekán önálló ortográfiát dolgozott ki, ma már egyáltalán nem használt diakritikus jelekkel élve. Éspedig a mai *â* nála: *â* és *ē* attól függően, hogy hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagban helyezkedik el.²⁴⁸ A mérvadó szempont természet-

tesen a szó latin eredete volt, hiszen a cél immár a román nyelv relatinizálása is lett. Az etimologikus írás viszont egyelőre az iskolai tanításban sokkal több gondot okozott volna, mint a majdnem fonetikus cirill betűs.

A nyelvi tisztaságra törekvés és a nyelvnek a nyelv szelleméhez való alakítása minden egyes nemzeti nyelvújító mozgalmat jellemzett. Programszerűen vallották ezt. A nyelvújítók minden ún. külső hatás ellen hadakoztak, de különösen a szomszéd és együttélő népek nyelvének hatásai ellen. Eközben, ha ott a nyelvújítás sikeresen bontakozott ki, igyekeztek abból tanulni vagy legalább azt buzdító példaként felhozni. A román nyelvújítás például tudatosan szembehelyezkedett a magyar, szláv és német hatással, miközben csodálatát nem rejtette véka alá. Timotei Cipariu a nagy nemzedék – Klein, Maior, Șincai – örökségének folytatója, aki filológiai felkészültségében még meg is haladta elődeit és kortársait, így fakadt ki: „A nyelv tisztításának igazolása felesleges. Más nyelvek példája ettől teljesen felment. És csak ne szóljunk a magyar nyelv megtisztításáról és megreformálásáról, amely oly gyorsan zajlott le szemeink előtt, mintha mágikus művészettel csinálták volna.”²⁴⁹

A 18. századból nem ismerünk ilyen megnyilatkozást. Inkább csak a magyar nyelvújítás lendülete válthatott ki tiszteletet a románok körében, mintsem teljesítménye. Hiszen még nem született meg az a nagy szépirodalom, amely Cipariut is lenyűgözte, ugyanis a szépirodalom példázta a nyelvújítás eredményességét és nem a filológiai értekezések. Más szóval: a nagy írók jobbítják a nyelvet – a nyelvészek pedig rontják, jobbik esetben ápolják a stílus közepszerűséget. Cipariu is idézett mondatát Goethe és Schiller nyelvének dicséretével végezte.

A román nyelvújítóknak az első harcot a cirill betűvel kellett megvívniuk. A felekezeti szempont ezt is áthatotta. A latin betű a katolikus térítést is jelképezte a görögkeleti ortodoxok számára. Ezek pedig Magyarországon kettős szorításban éltek. A nagyváradi görögkatolikus püspökség folytatta a maga térítőakcióját, és propagandájában a római eredet fontos szerepet játszott. Ugyanakkor a védekező román ortodoxia is igyekezett saját érdekeit érvényesíteni a szerb egyházi vezetéssel szemben. Ezért ők is felléptek a szerb hegemoniát jelképező cirill betű ellen. A szláv eredetű szavak eltávolítása és a latin betűre való áttérés a román nemzeti identitás kialakításában és megszilárdításában pedig a román ortodoxok körében is programszerűen jelentkezett az 1810-es évek folyamán. 1812-ben az aradi egyházmegyei románok elérték román tanítóképző felállítását. Nemsokára be is akarták vezetni a latin betűt is. Constantin Diaconovici Loga az aradi triviális iskolában el is kezdte a tanítást a latin ábécével, de a szerb iskolafelügyelő bezáratta az iskolát.²⁵⁰ Az újító tanár aztán 1821-ben cirill betűs írásban hívott fel román könyvek kiadására, és a következő évben a nyelvtanát is cirill betűvel tette közzé.

Az átmenet csak folyamatos lehetett. És a folyamat mérföldköve az a négy nyelvű román–latin–magyar–német szótár, amely 1825-ben Budán látott napvilágot. E mű nemzedékek munkája. Még a címlapon is hangsúlyozták, hogy több mint harminc éven keresztül készítették.²⁵¹ Samuil Klein kezdte, Vasile Coloși, Ioan Corneli folytatta, Petru Maior vette át és rendezte sajtó alá, majd Ioan Teodorovici és Alexandru Teodori fejezte be. Közben egymással is éles vitákba keveredtek.

A román nyelvújítóknak a magyar nyelvhez és a magyar nyelvi hatásokhoz való viszonyát is jól tükrözi ennek a szótárnak az előszava. Simeon Magyar nem vett részt a munkálatokban, mégis utal rá Petru Maior az 1819-ben már kiadott és a budai szótárban újraközölt ortográfiájának előszavában. Pontosabban, utalt azokra a fejleményekre, amelyeknek Magyar is részese volt. És csak az fedezi fel az utalásokat, aki ismeri ezeket a – nem egyszer kevéssé ismert, részben eddig rejtve maradt – fejleményeket. Íme, a praefatio első mondata: „Már több mint 39 év telt el, hogy a román grammatikusok a római- ill. latin-román ortográfiáról egymás közt vitatkoznak.” Az előszó tehát 1780 tájáról keltezi a vitát, amikor George Șincai és Samuil Micu-Klein korszaknyitó műve napvilágot látott. A nyílt polémia – tudjuk – gondosan kerülték. De arról sokan tudhattak, hogy Simeon Magyar milyen ortográfiát dolgozott ki, és ez milyen vihart kavart. Ezt azonban tanácsos volt elhallgatni, legalábbis azok részéről, akik a latin betű hívei voltak. Harcuk esélyeit rontotta volna, ha jelzik, hogy a románok körében még sokan ragaszkodnak a cirill betűhöz.

Ennek megfelelően Maior is arról írt, hogy mind egyetértenek „cirill betűknek, amelyek a román nyelvet sűrű sötétbe burkolták, az eltávolításában, és abban, hogy a visszatérési jog szerint az ősi latin betűket kell visszaállítani”, mint ezt olyan idegenek is szorgalmazták, akik a románokkal kapcsolatokat akarnak ápolni, csakhogy még nem tudták eddig meghatározni, milyen ortográfiát kövessenek a latin betűk használatában. „Hiszen, akik a magyar polgártársak között élnek, gyermekkoruktól megszokván a magyar ortográfiát, a magyar ortográfia átültetése mellett vannak. Akik viszont németül beszélnek és a németek barátságát élvezik, a német ortográfiát akarják inkább követni. Mások, nem gondolva a román nyelv dialektusainak különbözőségére, miközben a hazai dialektusnak megfelelő szabályokat írnak elő, azt hiszik, hogy így teljesen megfelelnek a román nép összességének.” El is marasztalja őket Maior: „Mindezeknek az eljárása nemcsak a román nyelvnek nem kis kárt okoz, hiszen más nemzetek számára is nehezebbé teszi a román nyelv megtanulását és akadályozza a kíváncsi érintkezést. Mert akár a magyar, akár a német ortográfiát veszik át, szerfölött érthetetlenné teszik a román nyelvet, amely semmiféle rokonságban sem áll a magyar vagy a német nyelvvel, és alkalmatlan lesz arra, hogy megtanulják, és nemcsak egyik félnek a kettő közül, hanem még a franciáknak, olaszoknak stb. is nagyon nehéz lesz. Aki pedig saját dialektusának ortográfiai szabályait javasolja, ha honfitársai tetszését meg is nyeri, a románok sokaságát nagyon megsérti, sőt azon idegenek számára is, akik ezt az ortográfiát elsajátították, ha a többi románnal érintkeznek, ez az ortográfia nem ér semmit.”²⁵²

Petru Maior pedig nem valami utólagos bölcsességnek ad hangot. Ezek a szempontok akkor is érvényesültek. Simeon Magyar bírálói is ezeket hozták fel ellene. Paradox módon a *farina* (= liszt) szó használatát kifogásolták. Ez valóban tájszó, de latin, míg a javasolt és ma általános *făină* már csak a nyelvész emlékezteti a latin ősalakra. Petru Maior és társai a nyelvfejlés természetes útját járták, amelyet ugyancsak Magyar bírálói ajánlottak, jelesen: a nyelvi reform nem lehet egyetlen ember műve, hanem a filológusok közös munkája. Csakhogy a filológusok egy vesszőért már képesek ölni. 70 év kellett ahhoz, hogy az *Elementa* megjelenése után a Habsburg

Monarchiában a hivatali életbe bevezessék a latin betűs írást, és még tíz ahhoz, hogy a Kárpátokon túl is.

Maior és társai valójában csak az első lépést, ám kétségtelenül a döntő lépést tették meg. Jellemző, hogy a budai szótárban is Maior ortográfiai értékezése csak latinul olvasható. Az ugyancsak tőle származó *Dialógus a román nyelv kezdeteiről* című román eszmefuttatást pedig kéthasábosan közlik: latin és cirill betűvel. Majd a szótárban magában a latin betűvel írt szavak után rögtön megadják a cirill betűs alakot is. A román ortográfiai elvek pedig nem érvényesülnek következetesen a szótár szóanyagának helyesírásában. A budai szótár lezár egy szakaszt a román filológiai történetében. Győzött az az irányzat, amely a román nyelv latin és neolatin jellegét akarta kidomborítani. És egy-egy latinos szót átvittek a cirillbe is, például a *nyelv* szót latinosították, *limba* helyett *linba*-t írtak, mert ez a latin *lingua*-hoz közelebb állt.

A budai szótár a rendteremtés igényének jegyében született. Mégis a káosz korszakának lett a nyitánya is. Az 1830–40-es években a Kárpátokon innen és túl egyre másra születtek az egyéni ortográfiai rendszerek. Volt, aki Traianus katonáinak a nyelvét „rekonstruálva” dolgozta ki nyelvtanát. Volt, aki az olaszhoz akarta közelíteni a helyesírást. A latin betűs írást először Erdélyben és Magyarországon vezették be. 1851-ben Leo Thun kultuszminiszter Aron Floriant bízta meg az újabb oktatás-módszertani könyv románra fordításával, és elő is írt bizonyos ortográfiai szabályokat. Például azt, hogy *ó* helyett mindig *ea*-t írjanak. De amikor Florian a munkájáról beszámolt, román levelében természetesen maradt az *ó*-nál. És ez áll (*ó* az *oa* helyett) egy évtized múlva a román hivatalos nyelv kompendiumában is.²⁵³ A filológus nem hagyta magát, de a nyelv sem.

A jövő a latin betűs fonetikus irányzaté lett, de az etimologizáló irányzaton keresztül vezetett az út. Méghozzá nagyon göröngyös. Igaz, az átmeneti – latin betűkkel vegyes cirill – ábécék zökkenésmentes változást jeleztek.²⁵⁴ De aztán 1860-ban Romániában kijött a miniszteri rendelet: latin betűvel kell írni. Csakhogy hiányzott az egységes norma. Ennek hiányában viszont – az egyik moldvai neves tollforgató szerint – „mindenki úgy írt, ahogy jónak látta, úgy hogy inkább kitalálták, mintsem kiolvasták egymás kézírását”²⁵⁵. Hiszen általában az etimologikus irányt képviselték. A helyesírással olyan – korabeli fordulattal élve – ruhát akartak szabni a román nyelvnek, amely kifejezésre juttatja latin-neolatin jellegét, azt, hogy a román kultúra immár a nyugati része.

Az a remény, hogy a románok áttérnek a katolikus vallásra, hiú ábránd maradt, viszont a latin betűvel elhatárolódtak az orosz görögkeleti ortodoxiától. Az volt a cél, hogy az írott szó lehetőleg latinos jellegű legyen, miközben mást olvastak, és komoly veszély volt az is, hogy tájanként másként olvasnak, miközben nem egy szó kiejtését is módosította az etimologizáló alak.²⁵⁶ És miután az 1870-es években Romániában az erdélyiek etimologikus irányzata győzött, keserű kortárs tapasztalat lett az, hogy „a román ortográfia valamennyi emberi nyelv ortográfiája között a legkatolikusabb”²⁵⁷.

Az 1880-as évekre végül a Román Akadémián győzött az az irány, amely a mai román helyesírás alapjait megvetette. A mai ugyanis a fonetikus helyesírás eszményét próbálta érvényesíteni – lehetőségek szerint. Csakhogy Sextil Pușcariu, a kiváló nyelvész még

1940-ben is felpanaszolta, hogy akadnak írók és tudós akadémikusok, akik az akadémiai szabályzat ellenére saját ortográfiával élnek. Mert: „a politikai történet és a nyelvtörténet között tökéletes a párhuzamosság. Miként valami túlzott individualizmus megakadályozott abban, hogy egy néppé forjunk össze magasabb állami szervezetben, ugyanez az egyéni kiscsoportos ellenállás a kollektív szervezettel szemben megakadályozta nyelvünk erősebb nyelvtani egységesítését.”²⁵⁸ A fonetikus és etimologikus megfontolások keveredtek az ideológiaiakkal.

Két példa: a szóvégi etimologikus *u* betű és a 'lenni' ige jelen idő első és többes szám harmadik személyének a sorsa. Mindezek olykor úgy vetődtek fel, mint a kérdés: lenni vagy nem lenni? A szóvégi a római – nyelvi – díszruha elengedhetetlen kelléke lett. Ahova lehetett odabiggyesztették. Igaz, nem mindenki fogadta el, és ebből aztán életre szóló haragvások támadtak. A nagyváradi Iosif Vulcan pesti vicclapjában meg is jelent egy képsorozat, címe *Egyórási disputa az u-ért és az u ellen*. Az első képen még érvel a két tudós kinézetű férfiú, aztán ugranak és végül már csak a lábaik merednek az égnei valami asztal romjai közül.²⁵⁹

Az etimologikus *u* a szó végéről végül is eltűnt, de a 'lenni' ige jelen idő első és többes szám harmadik személyének *u* betűjéért változó esélyekkel folyt és folyik a küzdelem. Ezt az alakot először az 1794-es nagyszebeni román – cirill betűs – kalendáriumban használták először, aztán tovább terjedt.²⁶⁰ A szó kiejtése viszont nem engedelmessékedett a teljesen latinizáló – *sunt* – írásmódnak. Jellemző, hogy még az *Elementában* is *sent* áll, mert az ejtéshez igazodtak. Az aradi románok 1817-es kéthasábos – latin és cirill betűs – beadványa a Helytartótanács által kirendelt vizsgálóbizottsághoz a *sünt* alakkal élt.

Az 1930-as években hivatalossá tették a *sunt* alakot. A *sînt* ugyanis szláv formának tűnt, a *sânt* pedig azért nem lett volna jó, mert 'szent'-et is jelent. Fonetikusan csak azok ejtették a *sunt*-ot, akik nem tudták kiejteni az *â* = *î* hangot, tehát egyes magyarok, németek – és azok ejtették még *sunt*nak, akik az íráshoz igazodtak. Az elemi iskolákban egy időre bevezették a latin *sum* (= vagyok) alakot is, de a gyerekek ezt *sîm/sâm*-nek olvasták.²⁶¹ A kommunisták nem sokat teketóriáztak, a *sînt*-ot tették kötelezővé.

Még problémát jelentett az azonos hangértékű *â* és *î*. Végül ebben a kérdésben is a kommunisták csináltak rendet, eltörölték a szóközi *â* betűt, helyette csak az addig szókezdő *î*-vel lehetett élni. Így is harcoltak a nacionalizmus ellen, mert az *â* a *român* 'román' és *România* 'Románia' szóban a római múltat idézte, a Nyugathoz tartozást. Márpedig a friss kommunista internacionalista szemléletben a rómaiak imperialista hódítók lettek, akiket Kelet felől jövő népek szabadítottak fel a nyugatiak rabsága alól.²⁶² A nacionálkommunizmus viszont kivételt tett a 'román' és a 'Románia' szóval. Tehát a *romîn* és *Romînia* helyett az új (rég) alak: *român* és *România* lett. Végül 1990 után látványos viták után győzött a szóközi *â*, és közben annak rendje és módja – okkal-ok nélkül – szerint folyt a két világháború között korszak idealizálása: a posztkommunisták Antonescu diktátor érdemeit mutatták fel, ellenzékük a képviseleti alkotmányossághoz ragaszkodó Iuliu Maniuban és a királyban látta a példamutató hősöket. A cirill betűt csak Moldáviában használták, de 1990 után ott is áttértek a romániai ortográfiára.

Ami pedig a fonetikus és az etimologikus irány küzdelmét illeti, a harc végképpen lezárult. Mai mérvadó vélemény szerint egyetlen ortográfia sem lehet tisztán fonetikus, a jó ortográfia hagyományos, és olyan tekintélye kell legyen, hogy mindenki elfogadja.²⁶³

Mindez jelzi tudomány és politika, célszerűség és ideológia –jobb szó híján – dialektikáját. És hol van már Simeon Magyar ortográfiája? Sehol! Viszont története egyik fejezete a jozefinista reformdiktatúra kapkodásának. Simeon Magyar esete egyben alkalmat ad arra, hogy a felvilágosodás szellemében saját útjait járni akaró értelmi-ségi és az államhatalom viszonyát is szemügyre vegyük. Igaz, újat nem mondhatunk, az ő példája is több vonatkozásban megerősíti eddigi ismereteinket. És ezek fényében az ő egyéni drámája is jobb megvilágításba kerül. A jozefinizmus úttörője volt, amíg az államhatalom mögötte állt. De aztán áldozata, mert filológia, vallás és nemzeti ideológia erőterében nem fogadták el, amit tett, és amire büszke volt: tankönyveit, azaz életművét. Ez eltűnt a könyvtárak és levéltárak raktáraiban. Munkássága azonban valójában nem pusztán egyéni teljesítmény, ott áll mögötte Felbiger és Révai könyvésze is.

A legnagyobb újjító Felbiger. Róla írta a magyar népiskolai tanítás monográfiája, hogy „mentül jobban megismerjük a múlt század népiskolaügyi történetét: annál nagyobb bámulattal kell eltelnünk ez igazi nagyság iránt. A népiskola ő általa lett az egyházfiak iskolájából s a latin iskolák előkészítő tanfolyamából igazi kulturális tényezővé emelve. Ő a mi Pestalozzink, ő épp úgy az osztrák, mint a magyar népiskola megalapítója.” Tegyük hozzá, a korszerűbb románé is. „Sokkal tartozik neki a Monarchia s mégis egy kép vagy egy szobor sem tartja fenn emlékét sehol.”²⁶⁴ De ha netán azoknak állítunk emléket, akik Nagyvárad és vidéke népoktatásáért sokat tettek, akkor azon három népnevelőt kellene látnunk, ők: Ignaz Felbiger, Révai Miklós és Simeon Magyar.

IRATOK SIMEON MAGYAR PÁLYAFUTÁSÁNAK
ÉS TANKÖNYVEINEK TÖRTÉNETÉHEZ²⁶⁵
(szöveghű átiratban)

1. Iacob Aron véleménye Simeon Magyar könyveiről
(MNL, A39 Cancellaria Aulica Hungarica, Acta generalia. 1783: 9999.)

Libellum Alphabetum in Utilitatem Scholarum Nationalium Lingua Hungarica, et Valachica concinnatum sub Numero 9999, littera A. Anno 1783 accurate legi.

Cujus quidem §. 1^{mus} litterarum Latinarum (: quarum usus in Hungarica lingua viget:) ac Valachicarum primi Minorum, dein Majorum, ac tandem cursoriarum formas, ac figuras ob oculos Studentium ponit.

§. 2^{dus} Docet quemadmodum ex his litteris duabus, tribusque,

§. 3^{tius} Quemadmodum ex litteris quatuor, quinque, sexve syllabae sint formandae.

§. 4^{tus} Quemadmodum ex syllabis voces sint construendae.

§. 5^{tus} ex vocibus sententiae breves

§. 6^{tus} ex brevibus vero sententiis longiores

§. 7^{mus} ex longioribus autem sententiis breves sermones componendi methodum ostendit.

Haec porro omnia exemptis, quae studentes non solum ad doctrinam clarius intelligendam, ac addiscendam, verum etiam ad formandos ex iis bonos Christianos, ac Cives voleant, demonstrat ac illustrat.

Deinceps voces aliquot praecipuas Hungaricas, videlicet ac Valachicas, tum sententias morum pro exercitio lectionis subjungit, ac tandem Novem Aesopi fabulis, quarum doctrina mire conducit, ad formandos, ac circumspectos redendos parvulos, totum opus concludit.

Alter libellus sub eodem Numero 9999. littera B. lingua Valachica conscriptus Orthographiam linguae Valachicae in usum earundem Scholarum Nationalium continet, ubi brevi praefatione Orthographiae definitionem praemisisset.

Capite 1° agit de recta collocatione litterarum in componendis Syllabis, ac vocibus; et quidem

Sectione 1.^a de recta collocatione litterarum.

2.^a de recta collocatione litterarum Majorum.

3.^a de recta collocatione litterarum, quae fere eundem sonum habent.

4.^a de recta collocatione litterarum, quae aliquo accentu sunt insigniter.

5.^a de servandis litteris necessariis, et expugnandis superfluis.

Ad hanc sectionem intelligendam observare juvat, Valachos usque ad tempora Florentini usos fuisse litteris Latinis, post concilium porro Florentinum recrudescere nempe Schismate suasu Primatis Illirici Civitatis Acridi seu Justinianae ad radicandam inter Valachos, quos in Unionem semper propensos observaverat, Schisma, abjectis Latinis litteris illiricis uti caepere, quae, cum non omnes locum habeant in lingua Valachica, sunt enim litterae apud illiri[c]os ultra 40. Author libelli aliquas uti su-

perfluas expungendas recte censet, ac etiam reapse in scribendo lingua Valachica omittuntur aliquae uti superfluae; desiderandum esset, ut tempus rediret iterum, qui Latinis gens Valacha utatur Litteris Capite 2.º agit de recta divisione syllabarum in Vocibus.

Capite 3.º de recta collocatione punctorum divisoriorum.

Liber uterque non solum aptior aliis, qui usquam prodire, sed etiam utilissimus ac summe necessarius, ad docendum recte scribere, legere, ac formandos parvulorum Animos pro futuro Suo ac Civitatis bono.

Viennae die 16 Novembris 1783.

Jacobus Aron
Praep. Cap. G. Cath. MVarad.

2. Simeon Magyar beadványa Moise Dragoş nagyváradi görögkatolikus püspökhöz

(MNL, C 69 Departamentum Scholarum Nationalium, 1784. Districtus Magno-Varadiensis, 6–43.)

Illustrissime Domine Praesul!

Gratiose recordari dignabitur Illustritas Vestra qualiter Anno adhuc 1780 Altissimam Intentionem Caesereo-Regiam de introducendis Scholis Nationalibus in Locis Valachicis effectuantam, adeoque Infrascripto provinciam vertendi libros nationales in Linguam Vallachicam Regio Nomine deferre; et in hunc finem ad Suam Majestatem Sacratissimam quoque de constituendo Directore, et Professore Preparandorum Vallachorum in annuis 300 Rfloreis, nec non itinerantibus expensis (:huc intellecto etiam eo, quod in Fundo Studiorum pro futuro Professore Vallachico Preparandorum destinatum capitale haberetur:) cointelligenter cum D[omino] Regio Scholarum Nationalium Inspectore Projectum formare; quamobrem Supplicantem ab aliis Beneficiis Parochialibus detinere, unice pro hoc labore eo fine destinare dignabitur, ut suo tempore habitis ad inchoandum opus necessariis Scholas Nationales introduceret.

Scopum hujus tam salutaris Intentionis hucdum assequi haud erat possibile siquidem ex parte libri per supplicantem elaborati nondum impressi, et ex alia parte in nonnullis locis Vallachicis aedificia scholaria nondum extracta fuissent.

Verum utrumque impedimentum jam jam sublatum est; nam et de impressione peracta opusculorum necessariorum Jos[ephus] Nob[ilis] de Kurtzböck securitatem praestitit, et simul etiam aedificia Scholaria in complurimis Locis Vallachicis jam erecta existunt. Unde nil aliud restat, nisi, ut pro Die 1^a Novembris Anni currentis Praeparandorum Vallachorum Schola inchoaretur; quo in negotio non aliter procedendum esset, quam illa via, qua D. Jankovits in Banatu in Introductione Scholarum Nationalium apud Rascianicam Gentem processit.

Ast vero, ut omnis, qua obmoveri posset, difficultas eo clarius diluatur, Dignetur Illustritas Vestra praesentem statum Scholarum Vallachico-Trivialium Graeco-Catholicarum gratiose paulisper ob oculos ponere. Enim vero hucdum antiqua methodo Schola Graeco-Catholica MVaradiensis tanquam praeparatoria extitit, et actu existit, in qua Juvenes adultiores sive Graeco-Catholici, sive Non-Uniti sine discrimine Religionis in Scriptura, cantu, et Libris Ecclesiasticis (:qui unice materiam reliquarum etiam Scholarum hucdum constituebant:) hucusque informabantur, et praeparabantur; dein occurrentibus vacantiis Graeco-Catholici ad Pagos per Praefectum disponebantur. Hi ipsi Scholarum Trivialium Ludi-Magistri Parochorum localium; tanquam Vice-Praefectorum testimoniis muniti singulo semestri semet coram Praefecto Scholarum cum Informatione sistere solebant; ubi examinati, et instructi, materiam, et Instructionem pro sequenti Semestri excipiebant; sicque stipendium a numero puero-
rum, a singulo 30 crucigeros annue computando ex cassa Diaecesana percipere solebant. Queis ita existentibus non aliud restare videtur, quam ut Ludi Magistri, et Juvenes Vallachici ad docendum idonei ad Scholam hanc sine discrimine Religionis inveniantur, et Methodum novam, cum objectis Praescriptis in Lingua Vallachica, qua nimirum in Pagis docturi sunt, rite percipiant, et sic praeparentur.

Nec ob stare ulla ratione potest, quod jam ad Scholas Capitales in hoc Districtu MVarisiensi ex parte Hungarorum existat Director localis, et Praeparandorum Professor, qui Praeparandos Vallachos ea ratione docere intendi, ut sub illo Vallachi prius Hungarice discant methodum, et objecta Praescripta dein vero ad Pagos dispositi sua nativa Lingua Vallachica doceant pueros ex libris in hunc finem per Supplicantem praeparatis. Quod fieri nullatenus posse sequentia paradoxa sufficienter evincunt:

1mo Quod in Lingua Vallachica nunquam adhuc Ortographia, et Calligraphia, sicut nec reliqua objecta praescripta ex professo scripta, et tractata fuissent; adeoque illa prius ex proposito discenda essent ei, qui alios docere vellet; secus id docerent Ludi-magistri, quod ipsimet ignorarent. Et siquidem

2do Vallachica Natio et lingua, et literis distinctis utatur, eamque linguam Vallachicam, et eorum litteras Director Localis notas sibi non habeat, iudicium necessarium formare non poterit, an hic, vel ille Praeparandus Vallachicam Linguam congrua, et Litteras calleat; immo hoc etiam facile evenire posset, ut aut Rutheni vix mediocriter Vallachice gnari, aut Vallachi, qui quidem linguam Vallachicam callerent, sed scripturam Vallachicam, quia in Latinis Scholis a puero educati essent, aequae ac discipuli ignotam haberent, semet Directori praesentarent, qui quidem Lingua Hungarica, eaque vix bene nota methodum, et objecta perciperent, dumque Scholas docendas inciperent, quid doceant, aequae ac discipuli ignorarent. Unde nullus progressus, sed continua Parentum querelae, chaos et confusio oriretur. Immo jam effective evenit, ubi in Schola Non-Unita MVarisiensi Tabella Vallachica contra rectam docendi rationem proposita est. Sed neque potest

3^{tio} Harum Scholarum Directio ultra Catechisationem Parochis Localibus committi, qui ut plurimum majori ex parte adhuc, immo ubique apud Non-Unitos illiterati sunt, qui in hac materia discipuli adhuc esse deberent; immo etiam Litterati qui sunt, hanc methodum, et objecta praescripta nunquam audiverunt, aut viderunt. Si autem

4to Ludimagistri suae Libertati relinquuntur, facile eveniet, ut aut neglecta methodo praescripta pro libitu alium sequantur, aut objecta praescripta tam tummodo perfunctorie doceant; immo si Directorem has scholas visitare contingeret, Lingua Vallachicae ignarum in praejudicium Autoritatis facile eluderent. Hoc quoque

5to Dignetur Illustritas Vestra gratiose considerare, quod in hoc Comitatu plures sint Vallachi, quam omnes reliquae Nationes simul sumtae, adeoque necessarius esset pro illis unus Director Scholarum Vallachicus, qui easdem Scholas frequentius visitaret, ac dirigeret. Immo si omni semestri semel percurreret major progressus sperari posset, et Informationem semestralem accuratius praestaret. Denique

6to Notum est Illustritati Vestrae quod in Scholis Vallachico-Trivialibus fere ubique Ludimagistri, simul etiam Cantores esse debeant. Jam vero an aliquis Praeparandus ad utrumque officium idoneus sit, propter ignorantiam eorum, quae cantor scire debet, Hungaricus Director experimentum facere nunquam poterit, sed necesse erit alio recurrere, num hic vel ille pro dicto officio assumi poterit.

Quemadmodum igitur hucusque sive pro officio Cantoratus, sive pro Paedagogatu Juvenes adultiores in hac schola MVaradiensi Graeco-Catholica sine discrimine Religionis antiqua methodo praeparabantur; ita etiam imposterum nova Methodus, et objecta praescripta ibidem a Professore Vallachico tradenda essent, ubi etiam Linguam germanicam perdiscere possent. Immo ut Altissimae Intentioni Suae Majestatis Sacratissimae eo plenius satisfaceret, consultius foret, si ubique in Trivialibus Scholis Vallachicis tales constituerentur, qui Germanicam callerent, sicque pueri ab infantia hanc linguam, quae universalis praescripta est, circa 12um aetatis annum in tantum possiderent, ut altiores scientias, et artes eadem lingua ubicunque, qui vellent, excipere possent. Si vero Praeparandi Vallachi prius Hungarice discant, cujus tamen linguae postea in Scholis pure Vallachicis nullum usum habituri essent, quantum temporis dispendium inaniter intercederet, quod melius esset, si in schola Praeparatoria Vallachica addiscendae Linguae Germanicae insumeretur, et sic qualibet Natio non tantis linguis addiscendis obrueretur, sed praeter suam nativam unice tantum Monarchicam facilius addiscere posset. In quem finem, si alter fundus ostendi non posset, siquidem Praefectus Scholarum hoc titulo ex 8500 R[henanis] f[l]ore[n]is in necessitatem Diaecesis Graeco-Catholicae MVaradiensis destinatis annue 100 R[henanos] f[l]ore[n]os participet, et ex hoc exigua Summae, nec subsistere, nec scholas visitare, multominus Praeparandos docere posset; Dignetur Illustritas Vestra pro Auctione apud Suam Majestatem Sacratissimam semet gratiose interponere, ut eidem supplicanti, titulo Professoris Praeparandorum Vallachorum ex iisdem Proventibus adhuc 300 R[henanos] f[l]ore[n]os Sua Majestas Sacratissima Benigne resolvere dignetur, Sicque cum Annuo Stipendio 400 R[henanorum] f[l]ore[n]orum tam Salutarem Intentionem Caesaream Regiam adimplendo, mutato nomine Praefecti, qua Director, et Professor Praeparandorum Vallachorum, et Scholas nationales introducere, et Praeparandos docere necnon Semestrales Informationes Regio Scholarum nationalium Inspectori accurate praestare adnitetur. Sin vero

7mo Diuturnam Supplicantis expectationem aliter temporis circumstantiae vertissent; quoniam Supplicans praeter Linguam Latinam, Graecam, Illiricam, Hungaricam, Val-

lachicam, Gallicam etiam clementer praescriptam germanicam calleat, Dignetur Illustritas Vestra V[arad] Olasziensem Filialem Ecclesiam Graeco-Catholicam (:siquidem ab aliis Parochiis supplicans jam emansisset, et communitas pure Graeco-Catholica ad 123 Familias numerosa constanter apud Illustritatem Vestram id ipsum sollicitaret;) pro erigenda Parochiali apud Suam Majestatem Sacratissimam gratiose proponere; Nec non Supplicanti alioqui jam ab uno Anno ibidem Coadjutoris Interimalis fungenti subsistentiam expressatam gratiose exoperari dignetur.

M[agno]Varadini die 14ta Junij 1784.

Illustritatis Vestrae
humillimus
Simeon Magyar
Scholarum Trivialium G. R. Cath. Praefectus

3. Athanasius Szekeres (Атанасије Димитревић Секереш)
cenzor Simeon Magyar közepeskatekizmus-fordításáról
(MNL, A 39 1784: 12224.)

Excelsa Regia Hungarico Transylvanico Aulica Cancellaria!

Cum humillime readvoluta hic Excelsi R. Locumtenentialis Hungarico Consilii Repraesentatione consignatum mihi 9na hujus adjacentem mediocrem ad Unitorum rationes destinatum Valachicum Catechismum venerabundus restituo, unaque gratiose petitam de eo informationem, an *Catechismus iste illi, qui pro Scholis trivialibus per Systema Normalium Scholarum praescriptus est, cohaereat*, hisce devote exhibet.

Opus, ut mihi per exactissimam ejus cum aliquot Normalium Catechismorum exemplaribus collationem experiri licuit, ritui passim graeco conformatum, nominanter ex eo Normalis Cataechasari volumina est versum, quod sub N^{ro} 4 sequentem in hanc quoque versionem translatam titulam: *Auszug des großen Katechismus mit Fragen und Antworten* etc. fert, et in conformitate pro stantis in adversa tituli pagina *Notae*, questiones pro secunda aequae ac tertia instituendae juventutis Classe continet. Hoc ego originale volumen perdemissae huic relationi meae eo fine censebam adcludendum, ut eo, ubi opus fuerit, inspecto de reflexionum mearum pondere atque momento tanto certius judicari, et quod ad arctiorem versionis hujus cum originalibus cohaerentiam necesse visum fuerit, eo facilius decerni possit.

Ante omnia id notandum duco, quod a pagina inde 3^{tia} per totum operis decursum observari factitatum. Scilicet Valachus interpres voculam *Katholisch* ubi seu per l[inguae] g[raecam] *Orthodoxus*, seu per vocem a Slavonis adoptatam, idemque ac Catholicus designantem reddit. Ego termini *orthodoxus* usum, quoad nimirum suis locis apte adhibetur, reprobare minime audeo. Ope tamen ejusdem promiscue loco *Catholicus* usitatae, graecos Catholicos a nobis eo longius recedere arbitror, quo pro-

pius ad non Unitos, qui eodem aequae publice, nec alium in finem, utuntur, quam ut a nobis vel nomine ipso distinguantur, accedere videntur. Idem de voce illa a Slavonis adoptata adserere haud quaquam dubito. Praeterquam enim, quod nec ad personam unquam nec ad doctrinam catholicam, sed ad ecclesiam duntaxat ita insigmiendam adhiberi soleat, a Slavonis etiam, qui infinita alia verba a graecis mutuari non erubere, termino graeco *Catholicus* non alia ex causa videtur esse substituta, quam ut nobiscum, qui Catholici occedimus, nec in nomine ipso conveniant. Vocem sane istam graecam, Valacha, si ita loqui fas est, civitate esse donatam, ipse interpret noster alicubi inferius ostendet. Optandum igitur esset, ut graeci Uniti, qui latine praeterea jam graeco *Catholici* audiunt, ad contestandum perfectae nobiscum unionis vinculam, ibi, ubi ipsis unice se nobiscum unitos, ab omnibus vero aliis distinctos fateri par est, nec *Pravoslavnikovs* praecise, nec *Sobornicos* ex Slavonico, sed ex recepto jam dudum in linguam suam graeco diserte *Catholicos* sese nominarent.

Pag: 4ta loco Symboli Apostolici, apud nos extra sacra usitati, interpret Nicaenum illud, quo nos in sacris duntaxat utimur, ritui graeco universim familiare Symbolum recte quidem posuit. Quod vero in eodem non Unitam illam de processione Spiritus Sancti a *Patre* formulam adhibuerit, equidem probare non audeo. Hoc sane cum praemissa illa, pag: M[anu]s[crip]ti hujus 2da sub N^{ro} 2° prostanti fidei palam profitendae doctrina „der Christ muß auch ... was er mit dem Herzen glaubet, wenn es nöthig ist, mit dem Munde öffentlich bekennen” nequaquam convenit. Inserta autem per modum conditionis puncto huic necessitas vel inde elucet, quod graecos Catholicos à non Catholicis per diversam fidei confessionem discerni posse omnino necesse sit. Libro porro Slavonici in Polonia ad rationes Catholicorum graecorum impressi Symbolum idem omnes juxta doctrinam catholicam exhibent. Nisi ergo celebris illa Benedicti XIV ad orientis Missionarios, Bulla de recentibus proselytis ad mutandum Symbolum non adigendis ad Catholicos nostrates Valachos hodiedum applicari debeat, cur in libris ipsorum idem, quod in libris Polonicis factum est, fieri non possit, equidem non video.

Pag: 6^{tae} medio Interpretis crucis signum ad ritus sui normam formandum docet; verum hoc ita esse debet.

Pag: 12me Manuscripti 5to quaestio 1ma „Was hat Jesus Christus nach seinem Tode gethan” una cum Responso Suo „Jesus Christus ist nach seinem Tode zur Hölle hinabgefahren” in Originali pag: 13ma frustra quaeritur. Ego eam in Valachico etiam superfluum judico.

Ibidem in Responso quaestionis „Was versteht man unter dem Worte Hölle? verba ille germanica: *jene verborgene Örter*, Valachus interpret per: *jeder verborgene Ort* vertit, et denique immediate sequentem quaestionem: *Gibt es mehrere Gattungen* etc. usque ad N^{um} 1um Valachus ita vertit „Welche verborgene Örter heißet man Höllen? Responsum: „Die Kirche ist gewöhnt, diese verborgene Örter Höllen zu nennen” et sequuntur. Ritus graecus, quoad quidem sciam, disparilitatem istam eo minus poterit excusare, quod res haec ad dogmata, quae tamen Uniti communia nobiscum habent, nequaquam vero ad ritum pertinent. Ad desideratam igitur Manuscripti hujus cum originali coherentiam necesse omnino erit, cuncta haec ex originali ad litteram reddidisse.

Pag: 15ta §. 9. quaestione 1ma „Was ist die heilige allgemeine *christliche* Kirche” vocula *christliche*, in originali pag: 16ta tam in quaestione quam in Responso expressa, in Manuscripto Valachico frustra quaeritur; et in Responso quaestionis ejusdem voces: *dem römischen Pabste*, redduntur per: *dem römischen Patriarche*. Vocula illa *christliche*, utpote essentialis suppleri ubique debet; Responso vero nomen *Patriarchae* ideo duntaxat suspicor esse intrusum, quia nomen *Papae* plebi inficetae videbatur displicituram.

Pag: 16ta de siquis ecclesiae Catecheta germanus in Responso quaestionis „Welche sind die Merkmale der wahren Kirche”, postquam per germanicum *allgemein* tertium ecclesiae signum sufficienter jam indicasset, alteriores tamen voces: *oder katholisch* studio, nec superflue adjecit. Scilicet vocem: *katholisch* peregrinem licet, et vernaculae illi aequivalentem, dum ecclesiam suam ab omnibus aliis coetibus discernere voluit, velut solam rem quandam characteristicam notam, negligere omnino noluit. Valachus autem interpres voce *allgemein* per adoptatam illam a Slavonis voculam *Szobornicsászka* probe quidem reddita, sequenter illas: *oder katholisch* hic de industria evitasse videtur. Mox tamen in questione sequenti, a graecis acceptam, et termino Catholicus magis affinem vocem: *katholicsászka* a genio linguae Valachicae non prorsus esse alienam tacite alteri fatetur. Quaestionem enim immediate sequentem „Wie nennet man die wahre Kirche” quae libri pag: 17ma prostat, ita transformat: *Wie nennet man ferners die wahre Kirche?* Responsum: „*Die wahre Kirche* nennet man ferners nach dem slavonischen *Pravoslávnicá*, nach dem griechischen aber *Catholicsászka*.” Nobis illud *Orthodoxa*, hoc *Catholica* est. An quaestionem istam libri toto coelo differentem, ideo forte interpolasse fas sit, quod forte debiles adhuc plebis graeco=Catholicae oculo nimium, quod ipsis ex eadem de vera sui cum ecclesia Romana ejusque visibili capite unione offundendum esset, veritatis lumen haud suffere possint, meum non est decidere. Hoc certum est, quod particula illa *fernere* ad subrogatam istam in Manuscripto quaestionem eo minus conveniat, quod ea factam jam antea de ecclesiae appellatione mentionem manifeste supponat, quae tamen in praecedentibus nullibi invenitur.

Iisdem his et libri et Manuscripti paginis in quaestione 2da de Communionem Sanctorum „Worin besteht die Gemeinschaft der Heiligen?” Scriba Valachus praepositionem *der* procul dubio per errorem omisit.

Pagina 26ta sub finem Interpres Valachus Salutationem Angelicam ad ritus graeci normam exponit; eidem tamen alteram solitae apud latinos Salutationis Angelicae partem integrari a verbis inde: *Sancta Maria Mater Dei* etc. puto apud Valachos Catholicos jam receptam immediate subjungit. Caeterum prostantes in libro pag: 26ta ante Caput 3^{tium} binas quaestiones, utpote ritui graeco nequaquam arridentes provide omittit, hiatum vero hunc quoquomodo expleturus rationi primae ad quaestionem „Warum sagen wir heilige Marie Mutter Gottes?” in libro per modum responsi datae, secundam etiam ejus rationem his verbis subjungit „Weil in uns dieser Name eine Hoffnung und Versicherung erweket, daß Gott ihre Bitten für uns erhören wird.”

Pag: Manuscripti 29na Praecepta Decalogi non ita in pag: libri 28va pro more latino, sed juxta consoetudinem graecorum ex Deuteronomiorum Cap. 5to magis ad verbum recensentur.

Pag: 34ta fine in expositione praecepti 3^{tii}, ubi germanus Catecheta pag: libri 32da simpliciter dicit: „Am Sonntage ... welcher zu unsren Feyertage bestimmt werden“, Valachus interpres adjicit verba: *statt des Samstages*. Mihi quidem additio ist haec indifferens, ac vel ideo tolerandi videtur, quod juxta praemissa Valachus Catecheta praecepta Decalogi e Sacro Codice recensens praeceptum 3^{tium} ita descripserit: *Gedenke des Sabbattages, daß du ihn heiligst*, ac proinde hic Sabbati abrogationem diserte indicandam esse judicaverit.

Pag: 36ta ad quaestionem, quae pag: libri 33^{tia} prostat „Geht das vierte Gebot auch andern ... an“ nomen: *Untergebenen* et paulo post relatam ad hoc pronomen: *ihre* Valachus interpres omisit, et denique vocem *Obrigkeiten* in ordine ad illa quoquomodo supplenda haud satis apte reddidit.

Quaestioni 1^{mae} der IV Abtheilung pag: libri 36ta „Sind wir schuldig die Gebote der Kirche zu halten, und warum? desunt Manuscripti pag: 40 postremo illa verba: *und warum*, quae tamen vel ideo congruum est adjecisse, quod in responso ejus obligatio ist haec non modo affirmetur, sed mox obligationis quoque hujus rationes exponantur.

Pag: libri 37ma praeceptum ecclesiae tertium interpres Valachus pag: Manuscripti 41ma ita scribit: „Du sollst die Fasten halten, die, und wie sie die Kirche gebietet.“

Porro praeceptam idem pag: Manuscripti 49na pro ratione differentium et frequentiorum apud graecos jejuniorum, et denique pag: 50ma praeceptum ecclesiae 5^{tum} pro differentia temporum, quibus graeci nuptias celebrari vetant, a textu germanico plurimum ubique differt. Verum hanc differentiam ritus graecus plena excusat, immo desiderat.

Verum ne sermonem de iis, quae ritus graeci differentia interpreti Valacho omnino mutanda suadebat, saepius resumere, et idem iisdem ubique rationibus excusare oporteat, cuncta, quae in reliquo Manuscripti hujus textu pro ritus graeci indole aut mutata sunt aut intermissa, hic in unum congerere statui. Ubi Catecheta germanus pag: 41°, inter partes Missae Sacrificii *Offertorium* recenset, ibi Valachus pag: Manuscripti 46ta et 47ma *Introitum* cum oblationibus nominat, et quod germanus pag: eadem 41 in Reponso quaestionis „Was soll man bei der Wandlung thun?“ de pectore percutiendo refert, valachus pag: 47 prorsus omittit. Item quam ille activa exposuit baptizandi formulam pag: 46ta hic pag: 54 pro ritus graeci Sancitis passive reddit: et loco eorum, quae germanus pag: 51 pro ritu latino circa Sacram communionem observanda praescribit, Valachus pag: 60 et 61 alia ritui graeco apprime conformia sancit.

Caeterum quam germanus pag: 48 sub quaestione „Was folget hieraus?“ N° 2. latinam de una specie doctrinam exhibet, eam Valachus pag: 57 catechismo huic suo interesse eo forte minus dubitavit, quod ceremonias pro ritu suo ad communionem sub utraque observandas pag: 60 et 61 affatim descripserit.

Contra vero quae germanus pag: 50 sub quaestione „Worin besteht die Andacht des Herzens?“ N° 3. subjunxit verba „zu dessen Gedächtniß dieses Sakrament eingesetzt, und zu genießen bestohlen ist.“ Valachus pag: 59 forte per oblivionem penitus neglexit; et adjectam a germano pag: 51 quaestioni „Was soll man nach der heiligen Communion thun?“ N° 2. voces: *in Demuth*, interpres noster pag: 61 aequae intermisit.

Quae germanus pag. 52 in quaestio: Was erlangen wir durch das Sakrament der Buße? N° 3. simpliciter dicit: *die Gnade Gottes*, iis Valachus pag: 62 adjicit: *die wir durch die Sünde verlohren haben*. Haec sane superflua sunt; amissam enim per peccatum divinam gratiam ipsa jam poenitentiae necessitas manifeste supponit.

Quam germanus pag: 58 sub c. atque d. pandit doctrinam *Von dem ernstlichen Vor-satze*, eam Valachus, licet supra pag: 63 inter requisita ad sacramentum poenitentia *firmum propositum* 3^{tio} loco posuisset, pag: 71 penitus omisit. Quin defectus hic sup- plendus sit, dubitare omnino nequit. Praeterquam enim quod secus ob egregiam quae §^{pho} huic inest, moralem doctrinam, operi isti non parum esset defuturum, ipsa etiam genuina ecclesiae graecae, nobis in hoc puncto approbe conformis doctrina utiliori ist hac sui parte in grave nonnisi ejus detrimentum foret mutilanda.

Quae germanus sub initium pag: 60ma sub 3. habet verba „und ob solches von ihm auch um die österliche Zeit geschehen sey?“ Valachus pag: 73 penitus omittit, quae tamen vel ideo retinere debuisset, quod et ipse doctrinae suae conformiter supra pag: 41, et 50 in 4to ecclesiae praecepto, ejusque explanatione tempus Paschale ad confes- sionem atque communionem praeprimis requisiverit.

Germanus pag: 62 *von der Genugthuung* quaest: secunda, quisque Responso sim- pliciter dixit „nachdem Christus für die Sünden genuggethan hat“ Valachus autem pag: 77 duo verba addidit, et sic idem expressit: „für die Sünden *aller Menschen* genuggethan hat.

Denique germanus pag: 64 linea 1 et 2d^o dicit „die von der Kirche ertheilten Ablässe“ Valachus vero adjecta voce unica, sed omnia superflua dicit pag: 79ma N° 2do „die von der *wahren* Kirche ertheilte Ablässe etc.

Quae in germanico pag: 65 ante 5ten §. prostat ultima quaestio „können die Ablässe auch den Seelen im Fegfeuer etc, eam Valachus pag: 80 penitus omittit, licet superius utramquae doctrinam, tam de *purgatorio* pag: 12, quam de *indulgentiis* pag: 78 et 79 separatim manifeste profiteatur.

Quae pag: libri 66 in responso quaestionis: „Was ist das Sakrament der Weihe überhaupt“ exstat vocula: *überhaupt*, ea pag: Manuscripti 82 in responso eodem deest. Eam tamen stricta methodi ratio vel ideo suppleri jubet, quod mox de eodem objecto *insbesondere* agetur.

Germanus pag: 73 in excitandae fidei formula ecclesiae *Romano=Catholicae* me- minit; Valachus econtra pag: 91 vocula *römische* neglecta, *catholicam et apostolicam* nominat. Videbat forte plebi suae nomen *Romae* minime gratum futurum.

Exstans porro pag: Manuscripti eadem, spei excitandae formula, a germanicae, quam pag: libri 74 videre est, tot coelo differt. Valachus nimirum Catecheta actum spei his potissimum verbis excitari posse credit: „Ich hoffe auf deine unendliche Gute und Barmherzigkeit, o mein Gott! daß du durch die Verdienste deines Sohnes Jesu Christi dich meiner, des Sünders erbarmen, und mir alle meine Sünden vergeben wirst. Ich hoffe, du wollest mir helfen, um in deiner Gnade bis in den Tod leben zu können, und mir nach diesem Leben ein ewiges Leben verleihen, damit ich mich mit dir erfreue mein Herr, und mein Gott! weil du alles dieses, o Gott! der du allmächtig, getreu, und unendlich barmherzig bist, versprochen hast. O Gott! stärke meine Hoffnung.“ Ego

sane singulares hujusmodi excitandorum fidei, spei, atque charitatis actuum formulas ritui graeco nescio esse familiares. Quamobrem, nisi formula ista apud Valachos Catholicos peculiariter jam sit recepta, eam ego rejiciendam, et germanicam, non ob solam tantum arctiorem operis hujus cum originali suo cohaerentiam, sed ob eminentiorem etiam germanicae vim atque emphasin adoptandam esse censeo.

Quaestioni illi pag: libri 75^a prostanti: „Welche sind die sittlichen Haupttugenden?“ Valachus pag: Manuscripti 92 adjecit verba haec *in denen sich ein Christ üben soll*; et mox in responso ejusdem quaestionis, virtutem moralem primam, quae in germanico *die Keuschheit* audit, reddidit per vocem quandam, quae propriae *intelligentiam*, aut forte *animi integritatem*, aequaquam vero *castitatem* significat. Scivit sane interpret in quaestione immediate sequenti, ubi virtutes peccatis mortalibus oppositae enumerantur, pag: libri 75 et Manuscripti 93^{ia} castitatem proprio ac genuino vocabulo nominare.

Ultimo denique germanus Catecheta pag: libri 77 ad quaestionem ultimam ita respondent „die evangelischen Rätthe sind“ Valachus vero pag: Manuscripti 96ta additi: *die drey folgenden*. Haec tamen additio indifferens esse videtur. Scribebam

Vieannae 1784 octobris 19na

Szekeres

4. Simeon Magyar beadványa az uralkodóhoz (MNL, A 39 1788: 402.)

Augustissima Imperator, et Rex Apostolice!

Infrascriptus petit Dignitatem Canonici Lectoris in V[enerabile]Capitulo Graeco-Catholico M[agno] Varadiensi per mortem Joannis Simon actu vacantem sibi clementer conferri; Petitionem suam commendant sequentia:

1. Quod sit annorum 32. et conditione nobilis, natus in privilegiato Oppido Hajdonicali Dorog, cuius Genitor in Insurrectione pro Domo Austriaca cum caeteres hospitibus Dorogiensibus militem armatum dedit, et cuius Patruus Stephanus Magyar actu in officio V[ice] Fiscalis in comitatu Aradiensi existit.

2. Quod iam a 5. integris annis munus Praefecti Scholarum Trivialium Graeco-Catholicarum gerat; item quod nomine Vestrae Maiestatis demandatam Librorum Nationalium versionem jamjam perfecisset, nisi recentius mandatum Latinis caracteribus exarandos eosdem libros praecipiendo novum Laborem, in quo actu desudat, eidem supplicanti superaddidisset; Demum, quod jam a duobus annis, a quo tempore Ecclesia Filialis Graeco-Catholica Varad-Olasziensis vigore Benignarum ordinationum Vestrae Maiestatis ob multitudinem animarum, ubi numerantur coniugatorum paria 123. pro Parochiali proiectata est, ibidem curam animarum, etsi onerosam, solus sub titulo coadjutoris Interimalis administret.

3. Quaenam in his Muniis sibi comparaverit supplicans merita tuto ad Testimonium suorum Superiorum provocando sequentibus exponit:

a. In munere Praefecti Scholarum Trivialium omni studio adlaboravit, ut Scholas Triviales valachicas ad normam praescriptam regularret; et quantum librorum hucdum impressorum paucitas admisit, Scholam Valachicam N[agy]Varadiensem, Szent-Andrasiensem, et Gyiresiensem regulavit, earumque Ludi-Magistros praeparavit.

b. Quantum ad versionem librorum nationalium attinet, Tabellam Abecedariam, et Syllabizatoriam, primas item tres partes Grammaticae Valachicae, utpote rectam pronunciationem, Prosodiam, et Ortographiam; nec non Abecedarium Valachico-Hungaricum, Calligraphiam, Arithmeticam Valachicam, duplicem Catechismum Valachicum, et Grammaticam Germanicam Valachice explicatam cum adnexo vocabulario verborum completo ea cum solertia elaboravit, ut Intentio Vestrae Maiestatis plene obtineri possit, prout via Regii Scholarum Nationalium Districtus MVaradiensis Inspectoris Vestrae Maiestati iam relatum habetur. Insuper privato Labore unam Dissertationem Valachicam de Dignitate Sacerdotii typis Kurtzbekianis Viennae edidit Anno 1784. Iam vero, cum Vestra Maiestas novis, et hucdum in Lingua Valachica inusitatis characteribus Latinis Libros Nacionales elaborandos clementer demandare dignata sit, Supplicans petit, praememoratam Dignitatem Canonicaem eum in finem clementer sibi conferri, ut hanc operationem, alioqui multis difficultatibus obnoxiam in dicto Canonicatu eo pacatius, promptiusque in conformitate Intentionis Vestrae Maiestatis ad finem deducere posse.

c. Praeter haec munia iam per quadriennium Sacrae Sedis consistorialis assessor existit, ubi ob linguarum saepe recurrentium notitiam plurima negotia supplicanti commissa, et pertractanda veniebant; prout et quae in Lingua Germanica ad Consistorium delata sunt, supplicanti soli germanice gnaro concredi debuerunt; ita pariter in pluribus exmissionibus, Investigationibus, et Inquisitionibus, aut aliis occurrentibus, Investigationibus, aut aliis occurrentibus Negotiis ob puriorem Linguae Hungaricae Notitiam Supplicans praesto esse debuit.

4. Peculiares animi dotes, et qualitates sunt, quod Linguas bene calleat Latinam, Gallicam, Germanicam, Hungaricam, Valachicam; mediocriter vero Graecam, et Illiricam; quemadmodum etiam Nobilitatem Hungaram, et Magistratuales Vestrae Maiestatis Comitatus Bihariensis requisitus hic MVaradini Gallice docuit.

5. Quantum ad studia altiora, Anno 1775. neoerectum Seminarium Graecum ad S[anctam] Barbaram Viennae ingressus sexennio in alumnatu existens absolvit Philosophiam Universam, Historiam Ecclesiasticam, Grammaticum Hebraicam, et Graecam, cum Hermeneutica utriusque Testamenti, Patrologiam, Theologiam Dogmaticam universam, Theologiam Pastoralem, Moralem et Jus Canonicum.

6. In praememoratis studiis ea contentione dabat specimen solertiae suae ut in illis si non in omnibus cum eminentia, ad minimum in prima Classe poni meruerit. Sig. N. Varadini Die 18^a Junii 1785.

Simeon Magyar s.R.

Scholarum Trivialium Graeco-Catholicarum Praefectus et Praeparandorum Valachicorum Professor, nec non Librorum Nationalium versor

5. Simeon Magyar folyamodványa a nagyváradi tankerület királyi főigazgatójához

(Arhiv u Sremskim Karlovcima Fond Mitropolijsko-Patrijarhijkskia A. [=MPA] 1786: 331. [másolat])

Cum gratias Illustritatis Vestrae Litteras de dato 9^{nae} 9^{bris} 1785. Spectabilis R. S. N. Inspector percepisset, eo tempore Karolynum discessit, & hanc ob causam mihi gratiose comittere dignabatur, ut gratio Illustritatis Vestrae petito satisfacerem.

Quapropter dignetur Illustritas Vestra in gratiosam summere considerationem, quod ego omnes illos Libros, nempe Catechismum minimum, Arithmetica Extracitam item Catechismi majoris, nec non Grammaticam Germanico-Valachicam medio Domini Spectabilis Caroli Luby R. S. Nationalium Inspectoris pro Prelo submiserim, sed impressum fuisse ex illis aliquem mihi non constat, Catechismus remissus est ad B. D. Excellentissimum Munkatsiensem et MVaradiensem G. R. C. Episcopos pro opinione super illius merito depromenda, qua opinione submissa, ubi Libellus cum aliis Scripto existat, mihi non constat, praeter Grammaticam Germano-Valachicam quae mihi cum Mandato Latinis Litteris describendi remissa est.

Quantum ad impressionem, si illi Libri nondum sint impressi (:siquidem Illyricis Litteris conscripti sint:) nec debent imprimi, enim vero omnes illi Libri, quos hucdum submissi, denuo Latinis Characteribus recenter benigne demandatis exornati suis temporibus submittentur, quemadmodum etiam hac occasione tres primas Grammaticae Valachicae Partes, quarum tertia Ortographiam Valachicam Characteribus Latinis elaboratam constituit, demisse submitto, ac simul humillime exoro propter primam ac inevitabilem in Scholis Necessitatem dignetur Illustritas Vestra apud Dominum Kurzbeck hujus Libelli impressionem quantocyus gratiose procurare.

Jam vero cum ego 4. illos libros Litteris apud Valachos usitatis Illyricis elaborassem, & Regio Nomine mihi adpromissem Benignam Remunerationem comissam Opus perfecissem, cumque ego causa hujus mutationis non fuerim, justum meum Laborem Sua Majestas Sacratissima in casum abire non sinet, quapropter dignetur Illustritas Vestra potenti Suo Patrocinio demisse propositam 100. aureorum Renumerationem gratiose exoperari, pro qua gratia benignitati Illustritatis Vestrae aeternum devotus in profundissima Veneratione persevero, Illustritatis Vestrae aeternum devotus in profundissima Veneratione persevero, Illustritatis Vestrae MVaradini 21^a 9^{bris} 1785. Obsequentissimus Capellanus Simeon Magyar. m. pr.

6. Simeon Magyar folyamodványa a Helytartótanácsához (MNL, A 39 1786: 10138.)

Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium!

Infrascriptus petit, quatenus Excelsum Consilium remunerationem 80 aureorum pro libris in isthic advoluta Specificatione oppositis Suae Majestati Sacratissimea gratiose proponere, et potenti Suo Patrocinio exoperari dignetur.

Cumvero restantiam priorum annorum pro versionibus librorum Illiricis caracteribus peractis in Instantia sua de dato 20^{ae} Januarij 1785 erga Specificationem librorum de dato 16^{ae} Octobris 1785 in 100 auris demisse propositam necdum habere potuerit, eandem quoque restantem remunerationem 100 aureorum pro libris in praeproprovata Instantia expositis, et ex rationibus ibidem adductis sibi supplicans benigne resolveri, et extradari petit.

Motiva praecipue sunt:

- 1° Quod Supplicans de Benigno Jussu Regio erga clementer appromissam remunerationem de dato 4^{ae} Septembris 1783 Suae Majestati Sacratissimae proponendam hos libros nationales in linguam Valachicam verterit.
- 2° Quod Supplicans per decursum quinque annorum in expectatione remunerationis, ut laborem Nomine Regio demandatam perageret, alieno aere vivere necessitatus fuerit. Posteaquem vero
- 3^{is} fere jam versionem librorum Nationalium Supplicans Litteris Illiricis elaborasset; de B[enigno] Jussu Regio, de dato 25^a Octobris 1784. libros in provocata Specificatione expositos Characteribus Latinis novo labore peregit; ita quidem, ut
- 4to Orthographiam Valachicam Litteris Latinis hucdum apud Valachos inusitatis magno cum fatigio elaboraverit. Sign. M.[agno] Varadini Die 11^a Julij 1786

Simeon Magyar mp
qua librorum Nationalium versor

Specificatio

Librorum Nationalium in linguam Valachicam versorum, et Litteris Latinis exornatorum

- 1° Tabella Abecedaria, et Tabella major Syllabizatoria.
- 2° Calligraphia pro Linguis Germanica, et Valachica elaborata.
- 3° Grammaticae Valachicae tres primae partes, quarum tertia orthographiam Valachicam litteris Latinis elaboratam constituit.
- 4° Abecedarium Germanico-Valachicum.
- 5° Catechismus parvus ex Germanico in Linguam Valachicam traductus.
- 6to Grammatica Germanica cum explicatione Valachica, cum adjecto ad calcem opusculi vocabularis verborum completo Valachice et Germanice. Sign. M[agno] Varadini Die 11^a Julij 1786.

7. A Magyar Udvari Kancellária előterjesztése és mellékletei (MNL, A 39 1786: 9987.)

Allernädigster Kaiser Apostoll. König, und Herr Herr!
Praesentibus.

Praeside C. Christoph. a Niczky, C. a Jankovits, B. Splényi, B. Mednyánszky, C. Batyányi, C. Brunczvik, C. Haller, B. Podmaniczky, C. Szapáry, Kempelen, Skerlecz, Klobusiczky, Boros, Darvas, Mitterpacher *Ref.*, Bedekovics

Euer Majestät haben untern 8ten Hornung d. J. No.1281/66 die Walachische Grammatic des Simeon Magyar samt darüber verfaßten Anmerkungen dieser gehorsamsten Stelle mit dem Auftrage zufertigen zu lassen geruhet, daß darüber Männern, die sowohl die Wallachische Sprache vollkommen besitzen, als auch das Vertrauen des Volks in jedem Anbetracht verdienen, vernommen, und sodann das weitere Gutachten gehorsamst erstattet werden solle.

In Gemäßheit dieser höchsten Verordnung ist bei dem Karlowitzer Metropoliten untern 28ten desselben Monaths das nöthige veranlassen worden, zu Folge wegen er sich in dem hier samt Beylaagen gehorsamst anschließigen Original Bericht ./. dahin geäußert hat, daß er die von Simeon Magyar in die Wallachische Sprache übersetzte Grammaire mit dem Siebenbürger nicht unirten Bischof und mittels seiner anderen verständigen Leuten zum Gutachten communiciret habe; ist anbei jener Meinung, daß dieses Werkchen nicht als eine Grammaire angesehen werden könne, da es nur 3. Theile einer Grammaire enthält und außer den die Anwendung der Lateinischen Buchstaben zu dieser Sprache ganz unanwendbar seyn, weil sehr viele Wörter mit Lateinischen Buchstaben gar nicht ausgedrückt werden können, und endlich weil diese Veranstaltung ihren Religions Institut, und bisher gepflogener Einverständniß mit der Wallachej und nächst gelegener Moldau unvortheilhaft seyn dürfte.

Dahero unterbreitet diese gehorsamste Stelle sothannen Bericht hiemit mit dem gehorsamsten Gutachten: daß man sich zwar das untern 7ten July 1784 N° 7701/197 ergangene Allerhöchste Rescript mittels welchen die Cyrillianischen Buchstaben nur in der Liturgie beibehalten zu können gestattet wird, und an, deren statt in scholastischen, und anderen Gegenständen die Slavonische oder Lateinische Buchstaben anzunehmen anbefohlen wird, gegenwärtig hält, und hierüber auch an die betreffende Griechisch nicht unirte Bischöfe die Weißung erhalten hat, da aber diese Verordnung nicht eben so auf die Wallachische Sprache laut dem Bericht beigegebenen Zeugnissen anwendbar, auch die Grammatic allerdings unzweckmässig verfaßt seyn soll, wie aus denen hier in Nebenlaage .//. samt der Grammatique rückgehenden in deutscher Sprache verfaßten Anmerkungen allerhöchst zu ersehen, als ist diese gehorsamste Statthalterey wegen Beendigung dieses Geschäfts der ohnmaßgeblichster Meynung, daß die Entscheidung dieser Frage, und Verfertigung der für Wallachische Normal Schulen dienenden Bücher, und namentlich die Verbesserung dieser Grammatique, welcher noch etliche Theile abgehen sollen, entweder dem erst benannten Simeon Magyar oder (:weil in deßen Geschicklichkeit der Metropolit einen Zweifel zu setzen

scheint:) einer Gesellschaft mehreren, und unpartheyschen Männer aufgetragen, allenfalls auch nach dem Vorschlag des Deutschen Verfassers, als eine Preisschrift aufgegeben, dann den Vorgesetzten, und mittels ihnen der ganzen Nation eingebunden werden soll, sich denen Allerhöchsten Verordnungen nachzuverhalten.

Gleicher Bewandtniß unterliegt auch der Bericht des vorerwehnten Metropolit in Betreff der von eben dem Simeon Magyar zum Behuf der Wallachischen Normal Schulen verfaßten, und von dem Großwardeiner Ober Studien Director anhero eingeschickten Tabellen, Nahmen=Buchlein, und Anfangsgründe des Schönschreibens, welchen in Zusammenhange durch gegenwärtigen Original Anschluß // diese gehorsamste Statthalterey nachzutragen nicht entstehet, die sich übrigens Allerhöchsten K. K. Hulden, und Gnaden anempfiehlt.

Ofen den 8ten August 1786.

Eurer Kaiserl. Königl. Apostoll. Majestät
allerunterthänigst gehorsamste
Christoph Gr. Niczky

Johann Mihalkowitsch

7a. Mojsije Putnik első jelentése a Helytartótanácsnak

(MNL, Magyar Udvari Kancellária, A 39 1786: 9987. [eredeti]; MPA 1786: 331. [foglal-mazvány])

Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum!

Postquam Gratosum de dato 28^a pridem jam evoluto Mensis februarii currentis 1786^{ti} Anni N° 9702 expeditum Intimatum cum acclusa Linguae valachicae Grammatica per Presbyterum Simeonem Magyar in usum Normalium Valachicarum Scholarum confecta, una cum factis super ea germanico idiomate Reflexionibus (:quae omnia hic iterum in origine remitto:) fine completae parte quoque ex mea praestandae opinionis, percepissem, et debita cum attentione cuncta perlustrassem, potuissem e vestigio Excelso Consilio Regio Locumtenentiale pro exigua, quam in Lingua Valachica possideo notitia, id humillime et candide rescribere: opusculum praeattactum nec nomine Grammaticae Valachicae venire, sed nec fine, Instituto nempe Normalium Valachicarum non uniti ritus scholarum, in quem elaboratum esse asservitur, deservire posse. Ad Grammaticam enim, stricte sic appellatam, plura Capita, eorumque solidior et accuratior Elaboratio requiritur, quam tres illae partes per dictum authorem Magyar ex Elementis Germanicae Grammaticae generatim pro Scholis Normalibus praescriptae, desumptae, et ad Linguam Valachicam minus congrue, sicut author germanicae factarum de super Animadversionum acute sane observavit, applicatae. Ad Grammaticam autem Valachicam fini proposito correspondentem elaborandam non unus vir, et forte adhuc initians, sed plures viri consumatiores et naturam Linguae Val-

chicae, cum Idiotismis pro diversitate Regionum usuari solitis, sibi perspectam habentes, necessarii esse videntur, quemadmodum earundem germanicarum Reflexionum author in fine docte annotavit. Haec inquam, tantam moram haud nectendo, vili meo videre rescribere, et opinionem meam ultro eatenus depromere potuissem, nisi mihi vigore ejusdem Gratosi Intimati demandatum simul extitisset, ut non tantum Linguae Valachicae exacte gnaros, sed populi confidentiam omni ex parte merentes viros praeve exaudiam. Quo itaque hoc etiam in passu muneri meo satisfacerem, Manuscriptum Valachicae sic dictae Grammaticae ad Episcopum Transylvaniensem Dominum Gedeonem Nikitics eum in finem transmittendum esse duxi, ut Is Viros, quales desiderantur, ibidem, ubi Lingua Valachica maxime floret, exquirere, et per illos Opus Manuscriptum condigne revideri, eorumque mentem experiri satagat; Quid autem erga hanc Commissionem meam Idem Dominus Episcopus fecerit, et qualiter duo per illum selecti, mihi quoque noti, peritiam Linguae possidentes, et apud Populum Valachicum omnem fiduciam promerentes viri, quoad praedictum opus suas deserint Declarationes, Literae sub A. et nota sub NB. hic annexa ultro perhibebunt. Et revera si omnia combinentur, et in condignam assumatur Reflexionem id:

1. Grammaticam hanc, nec partes grammaticae necessarias complecti, nec esse pro dignitate elaboratam.

2. Eam ideo quoque esse mancum, et imperfectam, quod Literis latinis apud Valachos non Uniti ritus nunquam usitatis, et voces Valachicas, communi omnium ore, accurate exprimi nullatenus queuntibus scripta sit, edendaque veniret; facile perspicui poterit, opusculum praesens, fini, ob quem existere deberet, prorsus non correspondere, et praeterea per latinarum Literarum in Libros Valachicos non Unitos usitatorum abrogationem facilitati et brevitate studentis Juventutis Valachicae, Instituto item Religionis, et Correspondentiis in rebus Mercantilibus cum Valachia atque Moldavia vicina male consuleretur; imo haec ratione multifariae confusiones intra populum domi, et cum vicinis Gentibus foris, citra ullam necessitatem disseminarentur.

Ad haec omnia praecavenda, vel potius simpliciter amovenda, mea esset humillima opinio: ut Opusculum Grammatices pro Scholis Normalibus Valachicis non Unitis aut uni, aut pluribus viris in re Literaria, praesertim autem Lingua Valachica apprimè versatis accuratius et solidius elaborandum demandetur; sed idem opusculum cum omnibus aliis Libris Valachicis, non latinis ad exprimendas voces Valachicas insufficientibus, sed hucdum apud valachos in usu semper existentibus <Illyricis>²⁶⁶ Cyrillicis Literis porro quoque Typis edi disponatur. <Quo super objecto, Petrus Jankovics de Mirjevo Petropoli actu degens, quo Superior in Tractu MagnoVaradiensi Studiorum Regius Director pro superabundanti interrogati, ejusque mensis expeti poterit.>

Quam humillimam opinionem meam, dum erga Gratosum sub 4ª Mensis et Anni currentis N° 27070. expeditum adursorium Intimatum submitto, alto Patrocinio devotus perenno summo cum Venerationis Cultu Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici

Carloviczij 26ª Julij 1786

humillimus servus
Moses Putnik mp

7b. Mojsije Putnik második jelentése
(MNL, A 39 1786: 9987.)

Excelsum Consilium Locumtenentiale Hungaricum!

Cum Litterae, seu Characteres Latini et mea, et aliorum peritorum Virorum, quos eatenus consulere haud intermisi, sententia, ad Voces Valachicas rite exprimendas non sufficiant, Litterarumque Latinarum in Scholas Normales, praesertim Greaco non unito Ritui adscriptas introducendus Usus, multis difficultatibus obnoxius esset; hinc relate ad Tabellas, Abecedariam, Syllabisatoriam cum Elementis Calligraphiae per Simeonem Magyar in Idioma Valachicum transpositas, Latinisque Characteribus descriptas, mihi vero penes Gratosum de dato 21^a Martii a. c. N^{ro} 13001. expeditum Intimatum fine dandae eatenus Opinionis communicatas, hic vicissim in Originali reacclusas, nihil aliud referre possum, quam in Consequentiam Relationis intuitu Grammaticae Valachicae per eundem authorem Magyar confectae, per me sub hodierno praestitae; ea pro gratiosa Dispositione supplex sum: ut et Callographiae Valachicae Elementa, et Characteres ipsi Normalibus Valachicis Scholis deservituri non Latinis, sed apud Valachos Graeci non uniti Ritus hucdum proprie usitatis Litteris Cyrilliis scribuntur, typis manentur, et in Scholas non unitas introducantur; quemadmodum in Banatu essiensi quam plurimi Libri Normales et ipsi Characteres Calligraphici cum Cathecesi iisdem Litteris Cyrilliis Viennae typis cusi, et per Dominum Jankovich de Mirievo, qua Tractus essiensis olim Directorem Scholarum laudabiliter, et cum bono successu primum in Scholas Normales Banaticas, tandem in Scholas in Bucovina, et in Transylvania erectas introducti iam habetur ita, ut superfluum esse videatur, Libros eosdem usu receptos et accuratos, Latino Characteribus multo minori cum exactitudine noviter edi curare; quae Res, spectato genio populi Valachici, Libris suis Religiosis et Litteris propriis sibi redditis iam nimium asveti, desideratum effectum facile impedire posset.

Circa quae, dum sincere mentem meam exprimerem, altis Gratiis et Patrocinio commendatus, perfectissimo cum venerationis cultu persevero

Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici

Carlovicii 26^a Julii 1786

Humillimus servus
Moyses Putnik mp.

7c. Gedeon Nichitici erdélyi görögkeleti ortodox püspök felirata

M. Putnik karlócai érsekhez

(MPA, 1786: 331. [eredeti]; MNL, A 39 1786: 9987. [másolat])

Excellentissime, ac Illustrissime Domine, Archi Episcopo et Metropolita Domine Singulariter Colendissime!

In conformitate Litterarum de dato 21/10 Martij, et aliarum de 4^a Aprilis a: c: ad me cum Gramatica, et Kalligraphia Valachica per Presbyterum Szimeonem Magyár pro Usu Scholarum Normalium Confectis, datarum; Viris quos Censebam, et Exquirere potueram, gnaris, ejusdem Linguae, atque etiam prae reliquis Confidentiam Populi omni ex parte merentibus, pro Censura transposueram illico; Quid autem illi in praeattactis compositionibus hicce reacclusis in contrarium proprietatis Linguae Valachicae observaverint; Quasve difficultates connotare breviter potuerint; in originali annexum, nota ipsorum sub NB. uberius deducet. Qui in reliquo omni cum venerationis cultu Charitativis praecibus Commendatus maneo

Excellentiae Vestrae

Cibinij 29^a Aprilis 1786

Humillimus Servus
Gedeon Nikitics m.p.

7d. Dimitrie Eustatevici és Ioan Piuariu Molnar véleménye Simeon

Magyar grammatikájáról (szövegű átirat és fakszimile)

(MNL, A 39 1786: 9987; MPA, 1786: 331. [másolat])

NOTA

In primordio author Vallachicae grammaticae Paginâ 3ta narrat neceassarias esse regulas Vallachicae Linguae, quam grammaticam pervolvendo nullas regulas invenimus, praeter illas, ad Legendum et Scribendum Vallachicè pertinentes.

Paginâ 4^a in Prima Tabella N^{ro} I author Literas 23 numerat, quae non sufficiunt ad expressionem et Scriptionem omnium Vallachicarum Vocum, ubi nititur exprimere unam Literam Vallachicam per duas Literas latinas, ut ж. per zs. per ч ts. etc.

Literas Vallachi numerant 43 quas etiam Illiri habent, mediò quarum omnes Vallachicas Voces exprimere queunt, quae si per Latinas Literas scriberentur, sensus et intellectus dictionis mutaretur, ut Rumen dum scribitur per ior [и] Vallachicum Loco è, significat Vallachum, Rumen vero pèr e, cum accentu acuti super Ru, significat rubicundum etc. Ior Literam author exprimit per æ.

Si hoc fieri posset (: quod impossibile est :) studentes deberent duplices Literas, Latinas et Vallachicas duplici fatigio discere Latinas ad Legendum similes edendos tipis novos Libros, et Vallachicas, ad Legendum Ecclesiasticos Libros in Ecclesiis, et

propter ducendam Correspondentiam in Commercialibus cum quaestoribus in vicina Vallachia et Moldavia habitantibus.

Litterae Vallachicae hae sunt.

А - - - a.

Б - - - b.

В - - - v.

Г - - - g.

Д - - - d.

Е - - - e.

Ж - - - zs, ut in gallica Lingua ja- exempli gratia, jamais [=] nusquam, jardin [=] hortus.

Ѕ - - - denotat tantum numerum Sextum

З - - - z.

Ј - - - i, [=i] in principio nominum propriorum et appellativorum, ac postcedente alia ocali, ut Іоанъ . Іоан, Ізраилъ, Ізраел, чинстиріи [=] czinstirij [=] honorationis

И - - - i.

К - - - k.

Л - - - l.

М - - - m.

Н - - - n.

О - - - o.

П - - - p.

Р - - - r.

С - - - s.

Т - - - t.

У - - - u in principiis dictionum ponitur

У - - - u. in medio et fine vocum

Х - - - ch.

Ѡ - - - ot.

Ц - - - c sive tz.

Ч - - - ts sive tsch.

Ш - - - sch.

Щ - - - st, sive scht.

Ъ - - - jor sive è, obscurum et gravè, quod nullo modo Latinis Literis ad benè intelligendum exprimi potest

Ы - - - jori, parimodo

Ь - - - ir, in fine consonantium ponitur.

Ѣ - - - jat.

Ю - - - ju.

н^{ro} 34° Ѡ - - - Latinis Literis non potest exprimi

Ѧ - - - ja. In Principio dictionum habet Locum.

ѧ [=] - - - ja. In medio et fine ponitur.

Œ - - - o. In principio semper, in fine aliquando ubi plures vocales conveniunt, ut
noaw [=] noao, nobis

♠ - - - th.

ḡ - - - x in nominibus à graecis sumptis scribitur, ac per id dignoscitur, originem
suam inde traxisse

y - - - y.

ψ - - - ps.

† - - - sufficienter et rectè Latinis exprimi nequit Literis

Ů - - - dsch.

Pagina 5° sub Litera a. author 5, vocales enarrat esse, ast apud Valachos decem sunt.

a	е.	и	и	ѣ	ѣ	ѣ	ѡ	y
a.	e.	j.	i.	ior.	ir.	jat.	ot.	y.

Eàdem paginâ sub 6° diphtongos 3, asserit esse, ast apud Valachos sex numerantur.

ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ [=]
u.	jori.	iu.	n.b.	ja.	ja.

N.b. Litera 34° exprimi Latinis Literis nequit, ut supra de literis videre licet.

Exceptis his vocalibus et diphtongis, reliquae Literae sunt consonantes, inter quas mutabiles etiam Literae dantur, quas author non commemorat; ut pote

к. in ч ut tak. taceo prima persona.

к. tsch. tatsch, taces secunda persona

г. in ѣ ut Ling Lingo prima persona

г. dsch. Lindschj Lingis secunda persona

л. in з ut Lapèd abiicio,

д. z. Lapezj abiicis.

м. in c ѣ tz

т. [in] c. vel tz ut kapet acquiro
kapetjz acquiris

Pagina 9^a sub a. ubi author voces ne ænpruenate et ænpreunate nominat, potius et intelligibilius proaste et ænkejete, id est simplices et compositas assereret esse.

Pagina 31^a sub A. et N^{ro} 1° author asserit non omittendas Literas in dictionibus, usurpatas per doctiores viros, ut farina non feina, quod contrarium est proprietati Linguae Vallachicae, in nullo enim Libro Vallachico invenitur farina, sed ubique feina, ut etiam in Usu Loquendi.

Pagina 32^a sub N^{ro} 1° author addidit superfluum Literam a. in voce Primeazdie, Vallachicè ubique legitur primezdie.

Pagina 4^a versu 12° Kledirja

Pagina 10^a - - - 6° akar

Pagina 25° sub 4° totusi

Pagina 33^a sub N° 2° czipem

Hae voces non ubique Locorum inter Valachos usurpantur, sed solummodo in aliqua Parte Hungariae et Transylvaniae, ideoque adhibendae sunt voces Communiore et Usurpatiores.

Punerja Loco Klediria.

màkar Loco akar.

Toto Loco totusi

arunkem Loco czipem. Hoc verbum czip propriè vocatur vocifero aut clamo vel clamito, sic impropriè czip dicitur abiicio, quod omnium regionum Vallachi haud intelligunt, ast arunk abiicio, in Libris invenitur, et ferme ubique locorum usurpatur, et potissimum apud doctiores.

Notationes germanicas vers esse invenimus.

Quoad Calligraphiam, Literae latinae benè sunt expressae, ut et regulae, sed inserviunt Latinis Literis, adaptanda igitur Calligraphia ad Vallachicas literas, quibus Vallachi utuntur in sua lingua.

Sig: Cibinij 24/13 aprilis 1786°

Joannes Molnar mp
Medicus Oculista Transylvaniensis

Demetrius Eustathievics mp

Nota

In primordio author Vallachicæ grammaticæ
Paginā 3ta narrat necessarias esse re-
gulas Vallachicæ Lingvæ, quam grammati-
cā ~~per~~volvendo, nullas regulas inveni-
mus, præter illas, ad Legendū et Scri-
bendum Vallachiæ pertinentes.

Paginā 4^a in Prima Tabella No I
author Literas 29, Numerat, quæ non
sufficiunt ad expressionem et descriptionem
omnium Vallachicarum Vocum, ubi nititur
exprimere unam Literam Vallachicam per
duas Literas Latinas, ut æ. per
ZS. 7. per ts. ds.

Literas Vallachi numerant 49, „quas
etiam Illiri habent, mediis quarum
omnes Vallachicas Voces exprimere queunt,
quod si per Latinas Literas scriberentur,
sensus et intellectus dictionis mutare-
tur, ut Rumen dum scribitur per
ior Vallachicū Loco ē, significat Vallachi
Rumen vero per e, cum accentu acuto
super Ru, significat rubicundū ds. Ior
Litera author exprimit per æ.

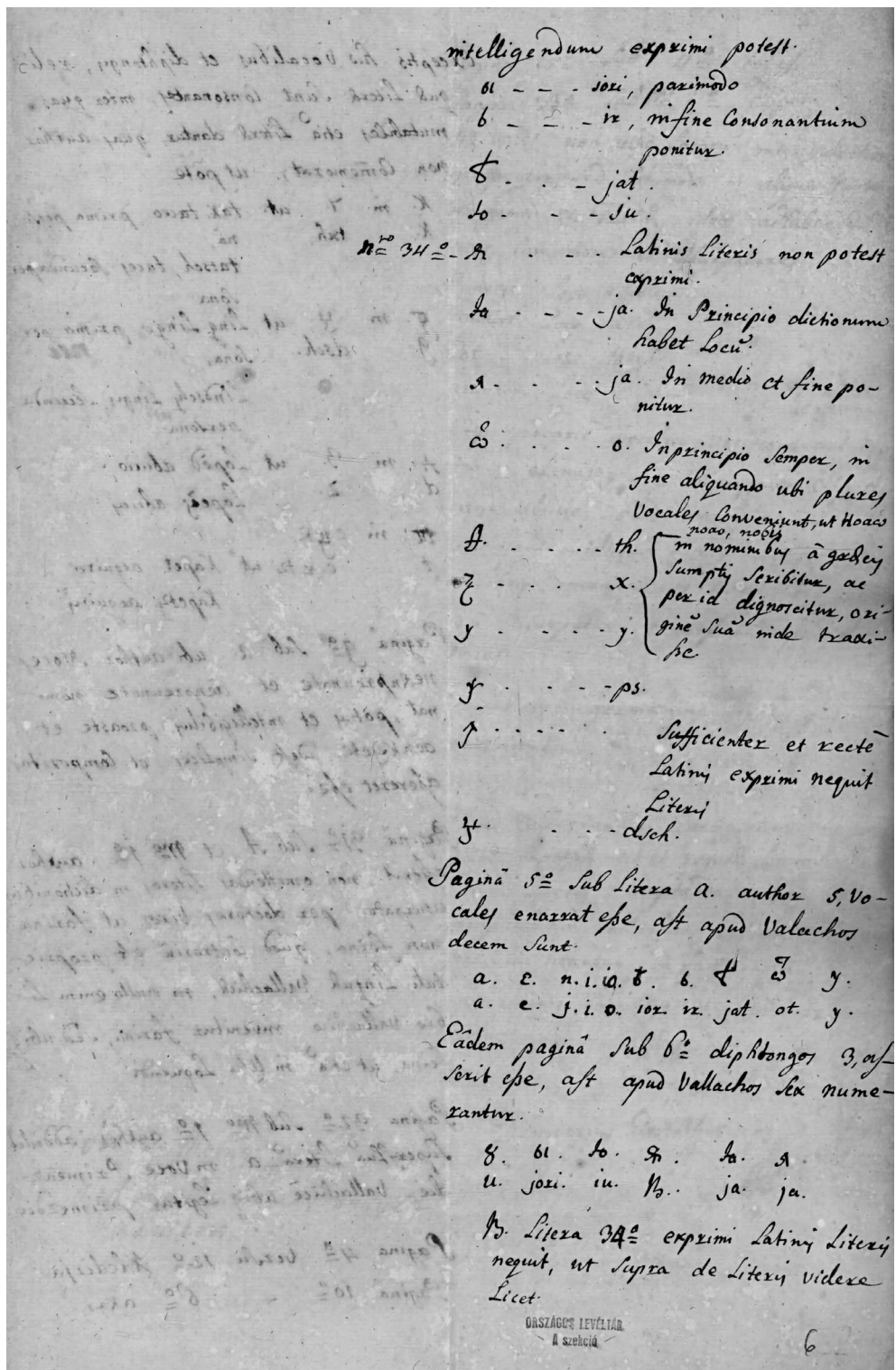
Si hoc fieri posset, quod impossibile est,
Studentes deberent duplices Literas, Latī-
nas et Vallachicas duplici fatigio discere,
Latinas ad Legendū similes edendos libri
novos Libros, et Vallachicæ, ad Legendum
Ecclesiasticos Libros in Relectis, et propter
ducenda Correspondentiā in Commercialibus
cum quæstoribus in Vicina Vallachia et
Moldavia habitantibus.

Literæ Vallachicæ Ræ sunt.

a. - - - a.
or - - - b.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A SZÉKELY

	ø. . . . v.
	τ. . . . g.
	π. . . . d.
	ε. . . . c.
	ϕ. . . . z, ut in gallica lingua ja. exempli gratia, jamai, indus, jardin hortus.
	ς. . . . denotat tantum numerum sexages.
	ζ. . . . z.
	ι. . . . i, in principio nominum proprium et appellativorum ac postcedente alia vocali, ut Ioan. Ioan, Ispanum Izrael, Innamym CLinski- rij honorationum.
	η. . . . i.
	κ. . . . κ.
	λ. . . . l.
	μ. . . . m.
	ν. . . . n.
	ο. . . . o.
	π. . . . p.
	ρ. . . . r.
	σ. . . . s.
	τ. . . . t.
	υ. . . . u in principiis dictionum ponitur.
	φ. . . . u. in medio et fine vocum.
	χ. . . . ch.
	ψ. . . . ot.
	θ. . . . c. sive z.
	ζ. . . . ts sive tsch.
	ι. . . . sch.
	υ. . . . H, sive Sekt.
	δ. . . . vox sive ē, obscurum et grave, quod nullo modo Latinis Literis ad bene

Exceptis his Vocalibus et diphthongis, reli-
 quæ Literæ sunt Consonantes, inter quas
 mutabiles etiam Literæ dantur, quas author
 non commemorat; ut pote
 K. m. 7. ut. tak. taceo prima perso-
 na.
 k. tsch. tatsch, taceo secundæ per-
 sonæ.
 J. m. 3. ut. Ling. Lingo prima per-
 sonæ.
 g. dsch. Lindsch. Ling. Ling. secundæ
 personæ.
 A. m. 3. ut. Lapet. abicio,
 d. 2. Lapet. abicio.
 m. m. 2. ut. Kapet. acquiro.
 t. c. 2. ut. Kapet. acquiro.
 Kapet. acquiro.
 Pagina 9^a Sub A. ubi author Voces
 neapreunate et ænapreunate nomi-
 nat, potius et intelligibilis præste et
 æntekete, dicit simpliciter et compositas
 asereret esse.
 Pagina 9^a Sub A. et 1° author
 aserit non emittendas Literas in dictionibus
 usurpatis per doctores viros, ut farina
 non feina, quod contrarium est proprie-
 tati Lingue Vallachicæ, in nullo enim Li-
 bro Vallachico invenitur farina, sed ubique
 feina, ut etiam in usu loquendi.
 Pagina 32^a Sub 1° author addidit
 Superflua Litera a. in Voce Primear-
 die, Vallachicè ubique legitur primeardie.
 Pagina 4^a versu 12° Kledirja.
 Pagina 10^a - - - 6° akax.

Pagina 25 = Sub 4° totufi

Pagina 33 = Sub 1° 2° cripem

Hd Voces non ubiq Locoru inter Valachos
usurpantur, sed solummodo in aliqua Parte
Hungarid et Transid, ideoq adhibendū sūt
voces communiores et usurpatiores.

Punexa Loco Kledizia.

mākax Loco atax.

Tot - - Loco totufi.

arunkem Loco cripem. hoc Verbum

Crip propriē vocatur Vociferus aut cla-
mo v clamito, sic impropriē crip di-
citur abiiicio, quod omnia regionu Vala-
chi haud intelligunt, est arunk abiiicio,
in Libris invenitur, et ferre ubiq Loco-
ru usurpatur, et potissimū apud doc-
tores.

Notationes germanicas veras spe
invenimus.

Quod Calligraphia, Litera Latind bene
sunt expressa, ut et requirunt, sed miserunt
Latini Literis, adaptanda igitur Calli-
graphia ad Vallachicas Literas, quibus
Vallachi utuntur in sua Lingua.

Sig: Götting $\frac{24}{15}$ aprilij. 1786°

Joannes Molnar ^{ffia}
Medicus Oculista Transyl-
vanicus.

Demetrius Eustathievics
^{my}
~~ffia~~

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A székely

6/a

7e. Athanasius Szekeres lektori véleménye Simeon Magyar grammatikájáról

(MNL, A 39 1786: 9987. [másolat])

Das walachische Ms. des Simon Magyar ist eine blosser Anwendung zur walachischen Sprache, der für die Schulen in K. K. Staaten vorgeschriebenen *Anleitung zur deutschen Sprachlehre* und zwar nur die drey ersten Theile derselben, nemlich 1. von der *Rechtsprechung*, oder *Rechtlesung* 2. von der *Tonmessung*, und 3te von der *Rechtschreibung*.

Die aus dieser deutschen Anleitung zur walachischen Sprachlehre entlehnten allgemeinen Grundsätze, und die Ordnung im Vortrage derselben, scheinen mir einer ferneren Prüfung schon darum nicht unterliegen zu können, weil jene zwar überhaupt allen Sprachen gemeinschaftlich sind, diese aber in die K. K. Staaten gleich einem förmlichen Geseze eingeführet worden, und allenthalben befolget wird. Hiergegen dürften die neugebildeten, der walachischen Sprache ganz eigen sollende Regeln, und die Ausübungssätze um so mehr in die schärfste Untersuchung genommen werden, weil an der Richtigkeit derselben eben da am meisten gelegen seyn dürfte, wo das Wesen der walachischen Sprache gleichsam aus neuen Bestandtheilen zusammengesetzt werden will. Zu dem Ende will ich als einen unbezweifelten Grundsatz folgendes annehmen: daß nemlich die Bestandtheile sowohl, als die Regeln einer Sprache der Natur derselben vollkommen angemessen, die Regeln aber nebst dem auch vollständig, und auf das genaueste bestimmt seyn müssen.

In wie weit nur diese neuen Bestandtheile, und die für selbe vorgeschriebene Regeln mit diesem Grundsatz übereinstimmen, wird sich aus folgenden Entziefung zeigen. Von dem was der walachische Grammatiker aus der deutschen Anleitung zu seiner Verfassung nicht benutzen wolte, will ich nur manches berühren:

Er hat nebst mehreren eben nicht durchaus ohne Grund übergangenen Stellen, folgende wirklich ohne alle Ursache ausgelassen.

1. die Eingangsrede zum Rechtlesen, wo es heißt „hier kommen die Tabellen von der Erkenntniß der Buchstaben, vom Buchstabiern und vom Lesen vor: Dies scheint mir wider die Lehrordnung ausgelassen zu seyn.

2. die Zahl der einfachen Selbstlauter: die deutsche Anleitung bestimmt selbe auf *Fünf*, die walachische hingegen giebt deren Zahl nicht an, wodurch dann die Regel unvollständig und unbestimmt seyn muß.

3. die in der deutschen Anleitung sehr wohl ungebrachte Regel von den eigentlichen doppelten Selbstlautern. Diese bestehen bei den Walachen eben so, wie bei den Deutschen, und die neuen Bestandtheile können das schon vorhandene Wesen der walachischen Sprache keinerdings umschaffen. Allein, um nicht weitläufig zu werden, will ich mich bei dem, was etwa in dieser Schrift noch ferners ausgelassen worden, nicht länger verweilen. Ich mache den Übergang an jenes, was in derselben in Beziehung auf die walachische Sprache unrichtig vorgetragen wird.

Seite 6. bey a. heisset das deutsche Beiwort *einfach* bei den Mitlautern, im walachischen *allein*, oder *einzel*n; Seite 5. aber bei a. unter 2. heißt ebendasselbe bei den Selbstlautern *nichtzusammengesetzt*. Die Ausflucht, daß diese Beywörter gleichbedeu-

tend seyn, kann hier nicht gelten. Kunstwörter müssen bestimmt und ein für allemal festgesetzt seyn; und dürfen, um allen Irrungen vorzubeugen, nie verwechselt werden. Übrigens wird im Gegensatze des *Zusammengesetzten* das Wort *einfach* immer bestimmter, und schicksamer gebraucht, als das *allein*, oder *einzel*.

Seite 7. unter 3. und Seite 8. vor dem B. wird der Unterschied der Aussprache zwischen *gia* und *dia*, und dann zwischen *zs*, und *ds* so geradehin angegeben, ohne vorhin der eigentlichen Gebrauch eines jeden besonders bestimmt zu haben. Ferners heißt es.

Seite 7. das *ch*. wird bei den Griechen eben so wie *kh* ausgesprochen, allein das Griechische χ , dessen Stelle nun das Lateinische *ch*, vertreten soll, wird auch bei den Walachen ein anders als das *ch*. z. B. im deutschen Worte: *Eiche* ausgesprochen, dieser Ton ist aber von dem Tonn des *kh* himmelweit verschieden.

Die 8. Seite ist an derley unrichtigen Regeln sehr reichhaltig; es heißt daselbst ferner: das einzelne *S*. wird stark ausgesprochen: es solte, aber heissen: wird mit einem *vollen* oder *rauschenden Zischlaut* ausgesprochen, weil es von dem Grammatiker wirklich so wie das deutsche *sch* z. B. Worte *Schwab* gebraucht werden will.

Ts. wird *gelinder* ausgesprochen als das *s*, und doch brauchet er selbes durchaus wie das *tsch*. z. B. im Worte *klatschen*.

Sz soll *gelinder* ausgesprochen werden, als das *S*. eigentlich will der Grammatiker sagen: *Sz*. soll wie das deutsche *ß* oder *ss*. z. B. in den Worten *Haß* und *wissen* lauten: allein zu diesem Ende hätte er sagen sollen: *Sz*. wird mit einem *harten* oder *scharfem Zischer* ausgesprochen. Eben so wird auch weiters gesagt:

Zs. hat einen stärkeren Laut, als das *ds*, wodurch von dem Grammatiker letzteres immer wie das italiänische *g*. vor *e*. und *i*. z. B. in den Worten *agévole* und *già*; ersteres aber stets wie das französische *j*. z. B. in den Worten *jamaïs*, und *jolie* gebraucht wird.

Die von den Walachen aus dem Griechischen entlehnte Tonzeichen *acutus*, *gravis*, und *d. g.* die in der slavonischen sowohl, als walachischen Sprachlehre eigentlich zu der Tonmessung gehören, versetzte die Grammatiker in die vierte Abtheilung von der Rechtschreibung, und wiederholet dabey nicht nur die bereits in der Lehre der Rechtsprechung, und bald darauf auch in jener von der Rechtschreibung genugsam angegebene Regeln von dem Abkürzungszeichen (:apostroph:) sondern verwechselt auch das Abtheilungszeichen zwischen ganzen Worten, wie z. B. *Dicht- und Redekunst* mit dem Abtheilungszeichen zwischen Sylben, wie solches Seite 14. unter 3. und Seite 35. unter 2. klar zu sehen ist; Er wolte dabei vermuthlich das deutsche Muster getreulich nachahmen, wuste aber nicht daß jene griechische Tonzeichen bei den deutschen gar nicht die Abtheilungszeichen aber bei den Walachen nur bei Übertragung der Sylben irgendeines im Schreiben zu trennenden Wortes, üblich seyen.

Eben so wird die bereits Seite 7. bey *e*. bemerkte Punktirung des *ë* vor *a*. auf Seite 31. unter 5. wiederholet.

Dem Buchstaben *Z*. gibt der Grammatiker, ohne vorher von dessen verschiedener Gebrauche nirgends geredet zu haben, ja nachdem es die Aussprache dieses oder jenes Wortes erfordert bald einen gelinden Laut, wie z. B. im Ungarischen *Zöld*, bald einem harten, wie im italienischen *Zio*.

Seite 28. wird bey a. gesagt: der Buchstab a. solle mit dem längeren ea nicht verwechselt werden, um doch schreibt der Grammatiker das Wo[r]t *Szama* (die Acht oder Wahrnehmung mit Aufmerksamkeit) Seite 18. mit dem einfachen á Seite 34. aber mit ea *Szeama*. Wie richtig diese neugeschöpfte Regel sey, läßt sich schon aus dem entnehmen, daß sich nach derselben sogar ihr eigener Urheber nicht richten konnte. Die Regel von dem Abkürzungszeichen hat nebst der bereits angemerkten dreymaligen Wiederholung auch der Mangel, daß sie zwar Seite 30. in Ansehung der Sache richtig, nur nicht am rechten Orte; Seite 14. und 35. unbestimmt vorgetragen wird, weil nemlich daselbst dieses Zeichen die Auslassung *irgend eines Buchstabens* und nicht wie im Deutschen, und überhaupt *eines Selbstlauters* voraussetzen will. Allein nicht ein jeder Buchstab ist ein Selbstlauter. Obschon nur vielleicht den manigfaltigen Mängeln dieser Regeln, die zu einer jeder sonst richtig und zweckmässig angeführten Beispiele in der Ausübung selbst einigermassen abhelfen möchten; daß sie in sich nicht nur unvollständig, und unbestimmt, sondern auch unrichtig und zweckwidrig seyn, woraus sich dann der Schluß auf das Ganze von selbst gibt.

Übrigens ist noch zu bemerken, daß die Lateinische Buchstaben zur walachischen Sprache untauglich seyn und daß überhaupt das Geschäft einer nach der Normal Methode zu verfertigenden vollständigen wallachischen Sprachlehre nicht einen einzelnen Manne anvertrauet, sondern einer Gesellschaft mehrerer Gelehrten aufgetragen, allenfalls auch als eine Preisschrift aufgegeben werden sollte.

8. Simeon Magyar jelentése

(MNL, A 39 1787: 11394.)

Allerunterthänigster Vortrag

Um die Allermildeste Absicht die Euer Majestät wegen Beförderung der in dem Großwardeiner District angelegten Griechisch=katholischen Schulen zu äußern geruhet haben, erreichen zu können, leget Unterzeichneter den hierunten folgenden Vortrag zur Allerhöchsten Prüfung in schuldigster Unterwürfigkeit zu Allerhöchstdero Füßen:

¹^{tens} Unmaßgeblich wäre es zu wünschen, daß für den Großwardeiner District eine Haupt-National griechisch katholische Schule zu Großwardein angelegt, und solche auf folgende Art eingerichtet werden möchte:

- a. Der Professor Johann Parian, welcher in dem Latein, ungarisch, deutsch, und wallachischer Sprachen geübt ist, kann mit dem 100 Fl. Gehalt bei Vorlesung in der ersten Classe verbleiben.
- b. Für den Petrus Marinka, der gegenwärtig in der zweyten Classe die Gramatik in der deutschen Sprache vorleset, möchte aus dem Studien Fond ein Gehalt von 200 Fl. allergnädigst bewilliget werden.

- c. Von diesen 2 Classen möchten nur dazumal die Schüler zu der 3ten als zum Lehramte vorbereitenden Classe beförderet werden, wann sie fähig erkannt werden, die in dieser Vorbereitungs Classe in der deutschen Sprache vorzutragende Vorlesungen gründlich zu verstehen; weil in dieser Classe die Vorbereitungs Gegenstände nicht mehr, wie bishero geschehen ist, in der wallachischen, sondern in der deutschen Sprache vorzutragen werden: folglich ist erforderlich, daß jene Schüler, die zu dieser Lehramts Vorbereitung eintreten sollen, oder wollen der deutschen Sprache kündig seyn sollen.

2^{tens} Zu dieser, die Jugend zu einer Lehrstelle zubereitenden Schule gehörte auch die Nothwendigkeit: womit jene, die zu einem Landschulmeister bereitet werden, zugleich in der Sing=art, und sonstigen geistlichen Verrichtungen abgerichtet werden möchten, damit sie in denen Kirchen bei einer geistlichen Amtsverrichtung auf dem Lande dem Pfarrer Beistand leisten können.

Weil aber nirgends eine Gelegenheit zur Erlernung des Singens nach der griechischen Gewohnheit vorhanden ist, wie es selbst die Königliche Stathalterey in einem untern 10ten April dieses Jahres sub N^{ro} 12233 erlassenen Decret bekennet, so erachtet Unterzeichneter den Johann Baliban Diacon zu diesem Amte für einen tauglichen Mann. Folglich weil dieser Mann dem höchsten untern 2ten Junij dieses Jahrs N^{ro} 2073/19331 zu dem Ende erlassenen Auftrag zu Folge: daß er die lateinischen Schulen vollenden solle um ihn in das Seminarium zu Lemberg befördern zu können, die gedachten Studia wegen Ermanglung der lateinischen Sprache nicht vollenden könnte; wie er selbst sich hierüber erklärt hat, so wäre es zu wünschen, daß entweder der Johann Baliban zum Unterrichten der Jugend in der Singart mit dem ihm angewiesenen 72 Fl. bestehenden Gehalte, oder ein anderer hiezu tauglicher mann mit 72 Fl, jährlichen gehalte bestellet werden möchte.

3^{tens} Damit diese Landesväterliche Absicht den Endzweck erreichen möge, so machte Unterzeichneter für unumgänglich nothwendig, womit die deutsche Gramatick, die von dem Unterzeichneten ausgearbeitet, und in der wallachischen Sprache zum leichteren Begrif der Jugend ausgelegt ist, zum Druck befördert werden möchte.

Da jene National aus der wallachischen deutsch erklärte Bücher, welche für die in dem esvarer Kreise befindlichen nicht unirten Schuler bestimmt, und selbe Kraft eines von der obbelobten Statthalterey unterm 5ten Decembris 1786 N^{ro} 5901 erlassenen Decrets auch in den griechisch katholischen National Schulen anzunehmen befohlen wird; dergestalt fehlerhaft sind, daß man nicht nur Druckfehler, sondern sogar Fehler wider die Eigenschaft, und Redensart der wallachischen Sprache, in demselben in der Menge findet, so können sie in den griechischkatholischen National Schulen nicht eher angenommen werden, bis solche durchaus verbessert und gemeingut werden würden. Zu welchen Werke Unterzeichneter, der nicht allein in der Allerhöchst vorgeschriebenen Lehrart, sondern auch in beiden Sprachen, nemlich in der deutschen, und wallachischen, wohl geübt ist, sich pflichtschuldigt anbietet. Damit kein fehlerhaftes, folglich für Anfänger sehr schädliches Buch gedruckt werden möchte, so wäre es nothwendig, daß

Unterzeichneter bis zur Vollendung des Werkes anwesend seyn solle. Er flehet dahero, womit ihm für seine Mühe und Unterhalt täglich 3 Fl. und zwar vom 27ten August Allergnädigst bewilliget werden möchten, weil er eben in Absicht dieses Werk zu vollbringen die Reise angetreten, und von dem Tage an sich verkösten muß.

4^{tens} Zur Erreichung der Allerhöchsten Absicht wird dieses auch etwas beibringen, wenn nemlich die gedachten National Schulbücher denen Schülern anfänglich unentgeltlich abgegeben werden, dahero Allergnädigst anbefohlen werden möchte, womit zu diesem Ende für den Großwardeiner District wenigstens 3000 Exemplarien gedruckt werden sollen.

5^{tens} Nachdem der Praefect, oder Vorsteher der griechischkatholischen National Schulen zugleich ein Professor der zu dem Lehramte zubereitenden Schüler ist, kann er die Landschulen ohnmöglich ohne Versäumniß seines Lehramts besuchen, mithin wäre es nicht unschicksam: Wenn einer aus dem Großwardeiner Capitel der in der Lehrart geübt, und der deutschen Sprache kündig ist zu diesem Ende als Inspector oder Visitator bestellt würde, welcher nebst seiner Pfünde für diese Amtsverrichtung mit einem Gehalte von 500 Fl. versehen werden könnte. Dessen Obliegenheit seyn wird, daß er über den Fortgang der Studien Gegenständen, und Fortpflanzung der Sitten ein obachtsames Aug haben solle: um dem Ober Schulen Director hievon eine sichere Nachricht, so oft derselbe verlangen wird, erstatten zu können.

Wien, den 9ten Septembris 1787.

Simeon Magyár Praefect
oder Vorsteher der griechisch=
katholischen National Schulen
zu Großwardein.

SIMEON MAGYAR KIS KATEKIZMUSA²⁶⁷
(szöveghű átirat és faksimile)

CATEHISMUL CEL MIC CU ÎNTREBĂRI ȘI CU RĂSPUNSURI PENTRU DEPRINDEREA
PRUNCILOR CELOR MICI ÎN ȚINUTURILE CHESARO-CRĂEȘTI

Povățuire înlăuntru

- Î. Ce e catehismul?
R. Catehismul e deprindere întru învățătura pravoslavnică; așa să chiamă de obște și cartea, în carea se cuprinde această învățătură.
Î. În câte capete se dă înainte în acest catehism învățătura cea pravoslavnică?
R. Învățătura cea pravoslavnică se dă înainte în acest catehism în cinci capete, și într-o adaogere.

Cap I.
Despre credință

- Î. Ce însemnează a crede săbornicește?
R. A crede săbornicește însemnează: a ținea, cumcă toate sînt adevărate, cite au descoperit Dumnezeu, și cite ne-au dat înainte Besearica a le crede, fie aceale scrise, fie nescrise.
Î. Ce trebuie să știe și să crează fiește care om viind la oara prigăterei, ca să se mîntuască?
R. Fiește care om, cînd vine la oara prigăterei, ca să se mîntuască, trebuie să știe, și să crează: 1. Că iaste Dumnezeu. 2. Că Dumnezeu iaste judecătoriu drept, care binele-l răsplătește, și răul îl pedepsește. 3. Că trei feațe Dumnezeiești sînt într-o ființă, și într-o fire: Tatăl, Fiiul și Duhul Sfînt. 4. Că a doao feață Dumnezeiască s-au făcut om, ca să ne răscumpere prin moartea sa cea de pe cruce, și în veci să ne mîntuască.
Î. Ce mai trebuie încă să știe și să creadă fiește care pravoslavnic creștin afară de cela mai în sus zise temelii ale credinței pravoslavnice?
R. Fiește care pravoslavnic creștin mai trebuie încă afară de ceale mai sus zise temelii ale credinței cei pravoslavnice să știe și să creadă:
1. Că sufletul omului e nemuritoriu.
2. Că darul lui Dumnezeu spre mîntuire e de lipsă, și cumcă omul fără de dar nu poate face nimic vrednic de viață vecinică.
Î. Ce se poruncește fiește-cărui pravoslavnic să știe.
R. Fiește-cărui pravoslavnic creștin se poruncește, ca să știe:
1. Apostolicească mărturisire a credinței. 2. Rugăciunea Domnului. 3. Ceale zece

porunci ale lui Dumnezeu și ceale cinci ale Beserecei. 4. Ceale șapte taine. 5. Îndreptarea creștinească.

Î. Cum sună Apostolicească mărturisire a credinței?

R. Apostoliceasca mărturisire a credinței sună așa:

Crez întru unul Dumnezeu Tatăl a tot ȋitoriul, făcătoria ceriului și al pămîntului, văzutele tuturor și nevăzutele. Și întru unul Domnul Isos Hristos, Fiiul lui Dumnezeu unul născut, carele din tatăl s-au născut mai nainte de toți veacii. Lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat născut, iară nu făcut, cel de o ființă cu tatăl, prin carele toate s-au făcut. Carele pentru noi oamenii și a noastră mîntuire s-au pogorît din ceriuri, și s-au întrupat de la Duhul sfînt, și din Maria Fecioara, și s-au făcut om. Și s-au răstignit pentru noi supt Pilat din Pont. Și au pătimit, și s-au îngropat. Și au înviat a treia zi după scripturi. Și a-au supt la ceriuri, și șede de dreapta Tatălui. Și iarăși va să vie cu mărare, să judece viii și morții, acăruia împărăției nu va fi sfîrșit. Și întru Duhul sfînt, Domnul de viață făcătoria: carele din tatăl iase, ce la ce împreună cu Tatăl și cu Fiiul, iaste închinat și mărit, carele au grăit prin proroci. Întru una sfîntă, sobornicească și apostolicească beserică. Mărturisesc un Botez întru iertarea păcatelor. Aștept învierea morților. Și viața veacului ce va să fie. Amin.

Î. Sînt mai mulți Dumnezeii decît unul?

R. Numai un Dumnezeu iaste.

Î. Ce iaste Dumnezeu?

R. Dumnezeu iaste o ființă desăvîrșit de la sine însuși.

Î. Sînt mai multe fețe Dumnezeiești?

R. Sînt trei fețe Dumnezeiești.

Î. Cum se numesc aceale trei fețe Dumnezeiești?

R. Întîia față Dumnezească se chiamă Tatăl, a doaoa Fiiul, a treia Sfîntul Duh.

Î. Cum se chiamă ceale trei fețe Dumnezeiești laolaltă?

R. Ceale trei fețe Dumnezeiești laolaltă se chiamă pre Sfînta Troiță.

Î. Prin ce mărturisește pravoslavnicul creștin pe prea Sfîntă Troiță?

R. Pravoslavnicul creștin mărturisește pe prea Sfînta Troiță prin semnul crucii: cînd făcîndu-și cruce pe fiește care dintru aceaste trei fețe Dumnezeiești o numește.

Î. Ce mai mărturisește încă pravoslavnicul creștin prin semnul sfînteii crucii?

R. Pravoslavnicul creștin mai mărturisește încă prin semnul sfînteii cruci, cumcă Domnul Hristos, cînd au murit pe cruce ne-au răscumpărat prin moartea sa.

Î. Cum se face crucea?

R. Crucea se face așa: împreună ceale trei degete dinnainte a mîinii drepte și strîngînd ceale mai de pre urmă doao degete cătră palmă, punem mîna întîiu în frunte, apoi în piept, a treia în umărul cel drept, a patra în cel stîng, zicînd: în numele Tatălui+, și al Fiiului+, și al Sfîntului+ Duh Amin.

Cap II. Despre nădejde

- Î. Ce însemnează a nădăjdui creștinește?
- R. A nădăjdui creștinește înseamnă; a aștepta cu biziință plină de la Dumnezeu ceale ce ne-au făcut.
- Î. Ce nădăjduim noi de la Dumnezeu?
- R. Noi nădăjduim de la Dumnezeu viața vecinică, adică vecinica fericire; și mijlocirile cu care să o dobîndim.
- Î. Prunci se deprinde nădejdea creștinească?
- R. Nădejdea creștinească mai cu seamă se deprinde prin rugăciune.
- Î. În ce stă rugăciunea?
- R. Rugăciunea stă în înălțarea minții noastre la Dumnezeu.
- Î. Sîntem dători a ne ruga?
- R. Noi sîntem dători a ne ruga; pentru că rugăciunea e cea mai aleasă datorie a leagei noastre.
- Î. Cine ne-au învățat a ne ruga?
- R. Domnul Hristos ne-au învățat a ne ruga.
- Î. Prin ce ne-au învățat Domnul Hristos a ne ruga?
- R. Domnul Hristos ne-au învățat a ne ruga prin *Tatăl nostru*, care se și numește rugăciunea Domnului.
- Î. Cum sună Tatăl nostru?
- R. Tatăl nostru sună așa: Tatăl nostru, carele ești în ceriuri. Sfîntească numele tău. Vie împărăția ta. Fie voia ta, precum în ceriu și pre pămînt. Pînea noastră cea de pururea dă ne o noao astăzi. Și ne iartă noao greșalele noastre, precum și noi iertăm greșîilor noștri. Și nu ne duce pre noi în ispită. Ci ne mîntuiește de cel rău. Amin.
- Î. Ce rugăciune zic de obște pravoslavnicii creștini minteni după Tatăl nostru?
- R. Pravoslavnicii creștini minteni după Tatăl nostru zic de obște închinăciunea îngerească.
- Î. Cum sună închinăciunea îngerească?
- R. Închinăciunea îngerească sună așa: Născătoare de Dumnezeu Fecioară! Bucură-te cea plină de dar Marie, Domnul e cu tine, binecuvîntat ești tu între muieri, și binecuvîntat e rodul pîntecelui tău, că ai născut pre Mîntuitoriul sufletelor noastre. Prea sfîntă Marie Maica lui Dumnezeu roagă-te pentru noi păcătoșii, acum, și în ceasul morței noastre amin.

Cap III. Despre dragoste

- Î. Ce însemnează a iubi creștinește?
- R. A iubi creștinește atîta înseamnă; cît a iubi pre Dumnezeu ca pre un prea bun pentru sine însuși: iară pe deaproapele nostru pentru Dumnezeu; și a face bucuroși pentru Dumnezeu toate, el ne-au poruncit.

- Î. Ce însemnează a iubi pe deaproapele?
- R. A iubi pe deaproapele însemnează: a voi bine deaproapelui, a-i face toate, câte-i sînt plăcute, și de folos, și a lăsa toate câte-i sînt neplăcute, și spre păgubă.
- Î. Prin ce arătăm dragostea noastră către Dumnezeu și către deaproapele?
- R. Cătră Dumnezeu și cătră deaproapele arătăm dragostea noastră prin ținerea celor zece porunci.
- Î. Care sînt aceale zece porunci ale lui Dumnezeu?
- R. Zece porunci ale lui Dumnezeu sînt care urmează:
1. Eu sînt Domnul Dumnezeuul tău, să nu aibi Dumnezeii streini înaintea ta. Chip cioplit să nu-ți faci, ca să te închini lui.
 2. Nu lua numele lui Dumnezeu în deșert.
 3. Aduți aminte să sfințești ziua sîmbetei.
 4. Cinstește pre Tatăl tău și pre muma ta ca să trăiești mult pre pămînt.
 5. Să nu ucizi.
 6. Să nu curvești.
 7. Să nu furi.
 8. Să nu mărturisești strîmb împotriva deaproapelui tău.
 9. Să nu pohtești muierea deaproapelui tău.
 10. Să nu pohtești nici un lucru deaproapelui tău.
- Î. Ce cuprinde în sine aceale zece porunci ale lui Dumnezeu?
- R. Ceale dintîi trei porunci cuprind în sine dătoriile către Dumnezeu; iară cealelalte șapte dătoriile ceale către deaproapele.
- Î. Unde se află pe scurt laolaltă cuprinderea acelor zece porunci ale lui Dumnezeu?
- R. Cuprinderea acelor zece porunci ale lui Dumnezeu se găsește pe scurt laolaltă în doao porunci ale dragostei.
- Î. Care iaste întîia porunca a dragostei?
- R. Întîia porunca a dragostei iaste: Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot cugetul tău, și din toată vîrteută ta.
- Î. Care iaste a doao porunca a dragostei?
- R. A doao poruncă a dragostei iaste aceasta să iubești pe deaproapele tău ca și pre tine însuși.
- Î. Cum au tîlcuit Domnul Hristos porunca dragostei deaproapelui?
- R. Domnul Hristos au tîlcuit porunca dragostei deaproapelui așa: Toate dară, câte ați vrea să facă voao oamenii, așa și voi faceți lor: că aceasta iaste ce învață leagea și prorocii.
- Î. Dat-au Besearica cea pravoslavnică porunci?
- R. Besearica cea pravoslavnică au dat porunci.
- Î. Cîte sînt porunci Besearice care trebuie mai vîrtoasă să le știm și să le ținem?
- R. Poruncile Besearice care trebuie mai vîrtoasă să le știm și să le ținem sînt cinci care urmează:
1. Să ții serbătorile ceale alese și legate.
 2. Să ascultîi liturgie Duminecă și în serbători, cum se cuvine.
 3. Să ții posturile carele și precum îți poruncește Besearica.

4. Să-ți mărturisești păcatele tale la preot orînduit, mai puțin macar odată într-un an, și să te comineci cît de puțin macar la paști.

5. Să nu faci nuntă întru unele zile oprite ale anului.

Î. Ce iaste Sfînta Liturgie?

R. Sfînta Liturgie iaste neîncruntată Jîrtvă a leagei cei noao, și pururea fiitoare aducere aminte de sîngiuoasa jîrtvă care o au plinit Isus Hristos pe cruce.

Î. Cum trebuie să ascultăm sfînta liturgie?

R. Sfînta liturgie trebuie să o ascultăm toată, nici să lăsăm vreo parte aleasă, care iaste de a o lua în seamă: nu-i destul să fim numai de feață cînd se face sfînta liturgie, ci trebuie să o ascultăm 1. cu luare aminte, 2. cu cinste, 3. cu cucernicie.

Î. Care sînt ceale mai alese părți ale sfînteii liturgii?

R. Ceale mai alese părți ale sfînteii liturgii sînt: Evangelia, eșirea cu darurile, prefacerea și sîngele Domnului Hristos și cuminecarea.

Î. Ce să mai țină de slujba Dumnezească?

R. De slujba Dumnezească să mai țină încă cazania și ascultarea cuvintelor lui Dumnezeu.

Cap IV.

Despre sfînte taine

Î. Ce e taina?

R. Taina e un semn văzut al darului celui nevăzut, carele s-au rînduit dela Domnul Hristos spre sfîntirea noastră.

Î. Cîte sînt tainele și cum se numesc?

R. 1. Botezul, 2. Mirul, 3. Sfînta cuminecătură, 4. Pocăința, 5. Maslul, 6. Preoția, 7. Căsătoria.

Cap V.

Despre îndreptarea creștinească

Î. Ce iaste îndreptarea creștinească?

R. Îndreptarea creștinească iaste să ne ferim de rău și să facem binele.

Întîia parte a îndreptărei creștinești.

Fereaște-te de rău.

Î. Ce iaste răul?

R. Răul adevărat e numai păcatul.

Î. Ce iaste păcatul de obște?

R. Păcatul de obște e cea cu voie călcare de leagea lui Dumnezeu.

Î. De cîte feluri e păcatul?

R. Păcatul e de doao feluri. 1. Păcatul strămoșesc. 2. Păcatul aleagerei.

Î. Ce e păcatul strămoșesc?

- R. Păcatul strămoșesc e care l-au făcut Adam în raiu și noi în Adam, și care l-am moștenit dela dînsul.
- Î. Ce iaste păcatul aleagerei?
- R. Păcatul aleagerei e călcarea leagei lui Dumnezeu, care o face păcătosul cu voia sa.
- Î. Cum să fac păcatele aleagerei?
- R. Păcatele aleagerei să fac cu gîndul, cu cuvîntul și cu fapta, sau cu lăsarea celor ce sîntem dători a face.
- Î. Ce osebite iaste între păcatele aleagerei?
- R. Între păcatele aleagerei iaste osebita aceasta: că unele păcate sînt mari sau de moarte, altele mici sau iertăcioase.
- Î. Ce iaste păcatul de moarte?
- R. Păcatul de moarte e o călcare mare a leagei lui Dumnezeu.
- Î. Ce strică păcatul de moarte?
- R. Prin păcatul de moarte sufletul să jăfuaște de viața sa, adică de darul sfințetoriu, și omul se face nepreaten lui Dumnezeu, și morței cei vecinic vinovat.
- Î. Care păcate le numim iertăcioase?
- R. Păcate iertăcioase numim călcările ceale mici a leagei lui Dumnezeu.
- Î. Care sînt osebite feluri ale păcatelor aleagerei?
- R. Ceale osebite feluri ale păcatelor aleagerei sînt aceste:
1. Ceale șapte păcate ale căpeteniei.
 2. Ceale șase păcate împotriva Duhului Sfînt.
 3. Ceale patru păcate, care strigă răsplătire în ceriu.
 4. Ceale noao păcate streine.
- Î. Care sînt aceale șapte păcate ale căpeteniei?
- R. Aceale șapte păcate ale căpeteniei sînt:
1. Trufia, 2. Scumpătea, 3. Necurăția, 4. Pizma, 5. Lăcomia, 6. Mînea, 7. Lenea.
- Î. Care sînt aceale șase păcate împotriva Duhului Sfînt?
- R. Aceale șase păcate împotriva Duhului Sfînt sînt aceste:
1. A se bizui fără samă spre îndurarea lui Dumnezeu.
 2. A deznădăjdui despre darul lui Dumnezeu.
 3. A sta împotriva adevărului cunoscut.
 4. A păzmu deaproapelui darul lui Dumnezeu.
 5. A se împetri în păcate împotriva certărei cei de mîntuire.
 6. A petreace cu voia întru nepocăință.
- Păcatele aceastea sau anevoie, sau nici cum nu se vor ierta nici întru aceasta, nici întru ceaolaltă viață.
- Î. Care sînt aceale patru păcate, care strigă răsplătire în ceriu?
- R. Aceale patru păcate, care strigă răsprătire în ceriu, sînt aceste:
1. Uciderea de bună voie.
 2. Sodomia sau păcat trupesc împotriva firei.
 3. Asuprirea săracilor și a văduvelor.
 4. Oprirea simbriei slujitorilor și a lucrătorilor.
- Î. Care sînt aceale noao păcate streine?

R. Acelea noao păcate streine sînt acestea:

1. A sfătui pe altul la păcat.
2. A porunci altuia să păcătuiască.
3. A înțelege una cu altul la păcate.
4. A însemna pe altul la păcate.
5. A lăuda păcatele altuia.
6. A tăcea păcatele altuia.
7. A nu pedepsi păcatele altuia.
8. A se împărtăși păcatelor altuia.
9. A prinde parte altuia în păcat.

A doao parte a îndreptărei creștinești.

Fă bine.

Î. Ce iaste binele?

R. Binele e care se cuvine leagei lui Dumnezeu.

Î. Ce se cuvine leagei lui Dumnezeu?

R. Leagei lui Dumnezeu se cuvin bunătățile și faptele ceale bune.

Î. Sînt mai multe feluri de bunătăți întru care trebuie să se deprindă creștinul?

R. Fealuri de bunătăți întru care trebuie să se deprindă creștinul sînt mai multe; căci unele sînt teologhicești sau Dumnezeiești, altele sînt dregătorești sau năravnicești.

Î. Ce sînt bunătățile Dumnezeiești sau teologicești?

R. Bunătățile Dumnezeiești sînt aceale care au nemijlocit îndemn pe Dumnezeu.

Î. Care sînt bunătățile Dumnezeiești?

R. Aceaste trei bunătăți Dumnezeiești: Credința, Nădejdea, Dragostea.

Î. Au dătoriu e omul a se deprinde în ceale trei bunătăți Dumnezeiești?

R. Omul iaste dătoriu a se deprinde în ceale trei bunătăți Dumnezeiești.

Î. Cînd e omul dătoriu a se deprinde în ceale trei bunătăți Dumnezeiești?

R. Omul e dătoriu supt păcat de moarte a se deprinde în ceale trei bunătăți Dumnezeiești.

1. Cînd vine la priceapere.

2. Mai adesea ori în viață.

3. În vremea vrunei mari ispite împotriva acestor bunătăți.

4. În primejdie și zăceare de moarte.

Î. Cum se poate stîrni credința?

R. Credința se poate stîrni într-acest chip:

Crez întru tine Sfîntă Troiță un Dumnezeu: Tatăl, Fiiul și Duhul Sfînt. Crez și mărturisesc toate cîte tu le-ai descoperit, cîte Isus Hristos au învățat, Apostolii au propovăduit, și a le creeze Sfînta, Soborniceasca Besearică înainte ni le pune. Crez aceste toate pentru că tu, o prea adevăratule Dumnezeu! le-ai descoperit, carele nici a înșela, nici a te înșela nu poți. Dumnezeule întărește credința mea.

Î. Cum se poate deștepta Nădejdea?

- R. Nădejdea se poate deștepta într-acest chip:
Nădăjduiesc întru nesfârșita bunătate și mila ta Dumnezeu! mieu! cumcă prin vrednicia lui Isus Hristos unul născut Fiului tău, îmi veți da dar în viața aceasta, ca să-mi cunosc păcatele mele, și ca să mă pocăesc de dînsele și le vei ierta aceale; iară după viața decum, viața vecinică, ca să te iubesc, și să mă veselesc împreună cu tine în veci. Nădăjduiesc cumcă și vei da dar și ajutoriu a dobîndi toate aceaste, și numai pentru aceia nădăjduiesc aceaste toate, pentru că tu ni le-ai făgăduit, ce la ce ești prea puternic, prea credincios și pre îndurat. Dumnezeu! întărește nădejdea mea.
- Î. Cum se poate deștepta dragostea?
- R. Dragostea se poate deștepta precum urmează:
Pre Tine te iubesc Dumnezeu! din toată inima mea preste toate făpturile, pentru că ești izvorul tuturor bunătăților: încă și după fire vreadnic de toată iubirea: și pentru aceia te iubesc pre tine, pentru că cătră tine și cătră toate făpturile prea bun ești — — îmi pare rău, că am păcătuit, că pre tine prea puternicul Dumnezeu! mieu, și prea bunul părinte al mieu te-am mîniat. Făgăduiesc tare, cumcă mă voi depărta de toate păcatele și de toate prilejurile ceale rele. Și nimică nu voi face împotriva voii tale. Dă-mi mie dar și ajutoriu, ca să-mi plines făgăduința ta.
- Î. Ce sînt bunătățile deregătorești?
- R. Bunătăți deregătorești sînt aceale prin care deregătoriile creștinilor așa se îndreaptă, ca să placă lui Dumnezeu.
- Î. Care sînt ceale mai de frunte bunătăți între bunătățile deregătorești în care trebuie să se deprindă creștinul?
- R. Ceale mai de frunte bunătăți între bunătăți deregătorești în care trebuie să se deprindă creștinul sînt aceste patru:
1. înțelepciunea. 2. înfrînarea. 3. dreptatea. 4. vitejia
- Î. Care bunătăți se înponcișează celor șapte păcate ale păcățeniei?
- R. Umilința se înponcișează Trufiei.
Dărnicia scumpătei.
Curăția necurăției.
Dragostea Pizmei.
Conținerea Lăcomiei.
Răbdarea Mîniei.
Nevoința spre bine Leneviei.
- Î. Ce să mai ține încă de îndreptarea creștinească?
- R. De îndreptare creștinească, să mai ține încă și datorii care mai ales l-au poruncit Domnul Hristos.
- Î. Care sînt aceale datorii care mai ales le-au poruncit Domnul Hristos?
- R. Aceale datorii, care mai ales le-au poruncit Domnul Hristos, sînt aceastea:
1. Să căutăm mai naintea, împărăția lui Dumnezeu și dreptatea lui.
2. Să ne tăgăduim pe noi însuși.
3. Să purtăm crucea noastră.

4. Să urmărim lui Hristos
 5. Să fim blânzi și umiliți:
 6. Să iubim pe vrăjmașii noștri; să facem bine celor ce ne opresc pe noi, și să ne rugăm pentru cei ce ne supără și ne gonesc pe noi.
- Î. Ce să mai țină încă de îndreptarea creștinească?
- R. De îndreptarea creștinească să țină încă și ceale opt bunătăți alese, care le-au învățat Domnul Hristos în munte și pentru care au zis pe oameni fericiți; aceale sînt care urmează:
1. Fericiți sînt cei săraci cu sufletul, că acelor iaste împărăția ceriurilor.
 2. Fericiți sînt cei blânzi, că aceia vor moșteni pămîntul.
 3. Fericiți sînt cei ce plîng, că aceia să vor mîngîia.
 4. Fericiți sînt cei ce flămînzesc și însătoșează pentru dreptate, că aceia să vor sătura.
 5. Fericiți sînt cei milostivi, că aceia se vor milui.
 6. Fericiți sînt cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu.
 7. Fericiți sînt făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema.
 8. Fericiți sînt cei ce se gonesc pentru dreptate, că acelor iaste împărăția ceriurilor.
- Î. Ce sînt faptele ceale bune a unui creștin?
- R. Faptele ceale bune a unui creștin sînt acealea, care plac lui Dumnezeu și creștinului carele face, îs de vrednicie înaintea lui Dumnezeu.
- Î. Care sînt ceale mai de frunte fapte bune?
- R. Ceale mai de frunte fapte bune sînt: Rugăciunea, Postul și Milostenia.
- Î. Care sînt faptele ceale trupești ale îndurării?
1. A hrăni pe cei flămînzi.
 2. A adăpa pe cei sătoși.
 3. A îmbrăca pe cei goli.
 4. A priimi pe cei streini.
 5. A mîngîia pe cei prinși.
 6. A cerceta pe cei bolnavi.
 7. A îngropa pe cei morți.
- Î. Care sînt faptele ceale sufletești ale îndurării?
- R. Faptele ceale sufletești ale îndurării sînt aceaste șapte, care urmează:
1. A îndrepta pe cei păcătoși.
 2. A învăța pe cei neînvățați.
 3. A sfătui bine pe cei îndoșiți cu gîndul.
 4. A mîngîia pe cei întristați.
 5. A suferi cu răbdare strîmbătatea.
 6. A ierta pe cei ce ne greșesc.
 7. A ruga pe Dumnezeu pentru cei vii și pentru cei morți.
- Î. Care sînt sfaturile Evangelicești?
- R. Sfaturile evangelicești sînt aceaste trei, care urmează:
1. Sărăcia de bună voie .

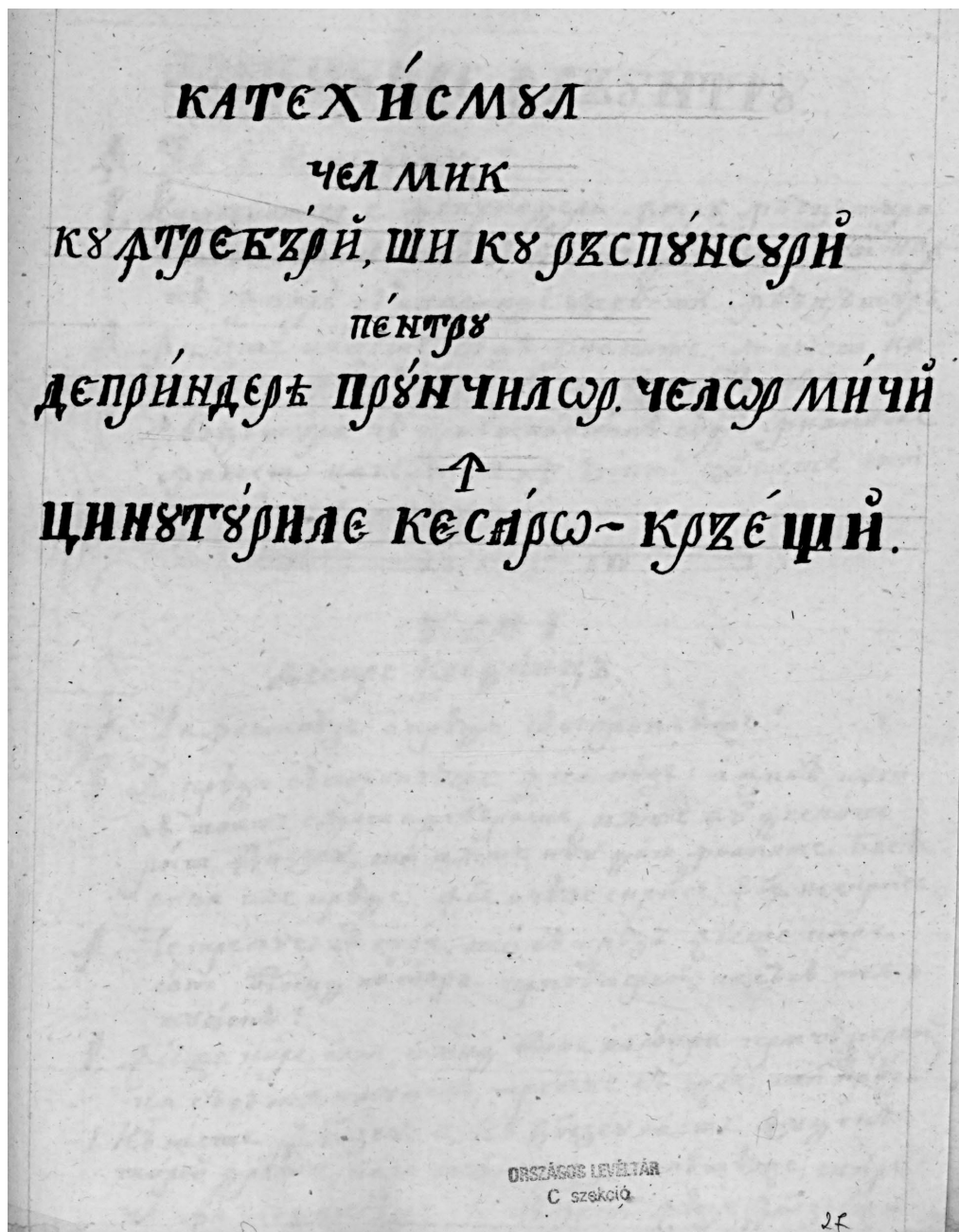
2. Fecioria cea de pururea.

3. Ascultarea de plin de un mai mare sufletesc.

ADAOGERE

Despre ceale patru lucruri mai de pre urmă

- Î. Care sînt aceale patru lucruri mai de pre urmă?
- R. Ceale patru lucruri mai de pre urmă sînt: Moartea. Judecata. Iadul. Împărăția ceriurilor.
- Î. Ce iaste moartea?
- R. Moartea e despărțirea sufletului de la trupul.
- Î. Au trebuie fiește care om să moară?
- R. Fiește care om trebuie să moară.
- Î. De unde vine că fiește care om trebuie să moară?
- R. Că fiește care om trebuie să moară vine din păcatul, care l-au făcut Adam în raiu. De n-ar fi păcătuț Adam, noi am fi rămas nemuritori și după trup. Moartea e pedeapsa păcatului.
- Î. Ce trebuie să știm despre judecată.
- R. Despre judecată iaste de a ști, că Domnul Hristos va judeca fieștecărui om deosebi minteni după moarte; iară la sfîrșitul lumii va judeca pe toți oamenii cu trupuri, și cu suflete cu tot.
- Î. La ce se va judeca sufletul în judecata cea deosebi?
- R. Sufletul se va judeca în judecata cea deosebi au la locul curățeniei, au la iad, au se va răpi la împărăția ceriurilor.
- Î. Ce e locul curățeniei?
- R. Locul curățeniei e un loc în care sufletele pentru păcatele de care n-au făcut destul în viața lor, suferă pedeapsă vremealnice.
- Î. Care suflete se judecă la locul curățeniei?
- R. Aceale suflete se judecă la locul curățeniei, care măcarcă au murit în darul lui Dumnezeu, tătuși n-au făcut destul dreptăței lui Dumnezeu pentru păcatele sale în viața lor.
- Î. Ce iaste Iadul?
- R. Iadul e un loc, unde cei osîndiți pururea se pedepsesc.
- Î. Care se aruncă în iad?
- R. În iad se aruncă acea, carii mor în păcat de moarte.
- Î. Ce iaste împărăția ceriului?
- R. Împărăția ceriului e cel mai fericit lăcaș al Sfinților, unde Dumnezeu feață la feață se arată pe sine slujitorilor săi celor credincioși, căroră le iaste el însuși mare plată.
- Î. Carii merg în împărăția ceriului?
- R. Aceia merg în împărăția ceriului, carii mor în darul lui Dumnezeu și carii pentru păcatele sale au în viața aceasta au făcut destul au în cealaltă au suferit destul.

(3)

ПОВЪЦЪНРЕ ДЛЪСЪНТРЕ.

А. Че є Катехіста?

Р. Катехістѣн є деспріндере днрѣ рѣцѣшѣра
Православннѣ: аѣа сѣ нїсѣтѣ дѣ ѡмѣтѣ тѣ нар-
тѣ, р нарѣ сѣ нѣарннѣрѣ ѡрѣстѣ рѣцѣшѣрѣ.

Д. Рилѣе напѣше съдѣ рилѣе р агеа на-
техѣст рѣзѣтѣра ѣе православниѣ?

Р. Ръководства чѣ православниѣмъ свѣдѣ рнаиѣмъ
рагѣмъ наѣмъ р чинѣмъ наѣмъ, мѣ
рѣмъ вѣмъ.

Клп I.

Деспре Кредѣнцѣ.

А. Черствѣе: а цѣне свободнѣе?

Р. А прѣдъ въоруженіе речемъ: а цпнѣ, ит-
нѣ, поашъ сѣмъ адръ вратѣ, итѣ адръ сносе-
рѣа Рѣзевъ, шѣ итѣ нѣо дрѣ рѣанитѣ Бесв-
рѣна але прѣдъ, фѣ адръ сирѣс, фѣ неспирѣс.

Д. Чепуріахъ сѣмѣхъ, шіе въ прѣзѣ рѣше наже
сѣмъ вѣнцѣ на шара прѣдвѣреніе, на сѣмъ тѣмъ
пѣснь?

πρῶτον ?
 ρ. φίλος παρ' ὧν, πλην τῆς λαΐας προεβρεχῆς,
 καὶ ἐκ τῶν πτωχῶν, πρὸς τὴν τῆς πρῶτης.

1. Къ гласу Аѳизеу. 2. Къ Аѳизеу гласу Фрусе-
поу дуретт, наре о гнелел рдсавъ тѣе, тѣрѣ-
ла ра педепствѣ. 3. нѣтрѣи Фрусе Аѳизеу

(4)

спити ртѣю фѣицѣ, ші ртѣю фѣи: Шатѣл,
фѣиол, ші дѣхѣл сѣи. 4. Кѣ аѣош фѣицѣ
дѣицѣсѣ сѣи дѣицѣ сѣи, на сѣи рѣицѣи
пѣи тѣицѣ сѣи дѣицѣ сѣи, ші рѣицѣ
сѣи тѣицѣ сѣи.

А. Че маи шрѣоче зѣвъ свѣтъ, маи свѣтѣвъ зѣ-
вѣ маи православици крѣпѣ а фѣвъ не чѣмъ
маи зѣвъ зѣвъ шѣтѣи а ле предѣи
О зѣвъ православици?

Р. Гей православные!
Видите как православный цетинь таи широче
рив афарь гуче таи ево зиса тетелитале
предизен гей православные вти, ти ево
цетинь:
Цетинь и четвртост.

т. к. съществуват отвлечен и неутрированъ.
Дваго сирѣ тѣхъ двѣ

1. Къ сѣрѣшѣи ѿтѣшѣи ентѣрѣшѣи.
2. Къ пѣрѣи лѣи дѣзѣи сѣи тѣкѣи е дѣи
лѣи, тѣи пѣи ѿтѣи дѣи дѣи нѣи ѿтѣи
дѣи нѣи дѣи дѣи дѣи дѣи дѣи.

Р. Чѣсво породивше зѣнце првѣхъ православыи,
свѣтѣ.

^{въ тѣхъ.}
Р. Ріеце, брѣя православнии претїи въ порожнѣхъ,
^{на свѣтѣ;}

на съ тѣхъ:
1. Апостолъ иже на туръ иже аще иже. 2. Ръ
тогъ иже. 3. Тъ иже. 4. Тъ иже.
5. Ръ иже.

Д. Къ сѣнѣ Апостолъ вѣнъ тѣхъ упрѣ а Крестъ и =
ценъ?

ценъ
Р. Апостолъ въснѣна твѣхъ рече и предъ нѣхъ

(7)

КАП II.

Десуре мѣтѣнѣ.

А. Чѣстнѣзв анѣлѣвънѣ преступнѣе?

Р. А. нѣмѣе прѣмѣе рсетѣе; а оуспѣа
нѣмѣе прѣмѣе прѣмѣе прѣмѣе прѣмѣе
прѣмѣе.

Д. 26 поддверзнут ной дела Рнзев.

Р. Ноѣ нѣмѣрѣнѣт дѣла дѣзѣвѣ вѣдѣа вѣннѣлѣ,
а дѣлѣ вѣннѣа дѣлѣнѣлѣ; шѣ тѣмѣлѣнѣлѣ
нѣ нѣлѣ сѣ сѣ дѣлѣнѣлѣ.

на каре съсодовити нут.

на паре съ содоахнѣнѣмъ.
 А. Прѣнѣ съ дѣпрѣнѣмъ нѣдѣрѣдѣ прѣтѣнѣнѣмъ?
 Р. Нѣдѣрѣдѣ прѣтѣнѣнѣмъ тай нѣ съмъ съ дѣпрѣнѣ-
 мѣ прѣтѣнѣнѣмъ.

A. p^re cū' p^recorionē?

Р. Рече стъ рече дѣиоу?
Р. Рече дѣиоу стъ рече дѣиоу тѣмъ же нѣма
ла дѣиоу.

Д. С. Живет у вас и не рота?

Р. Но^н стѣнѣтъ ѡвѣдо^ни а не рѣса; пенѣтъ, въ рѣ-
сѣхъ ѡнъ ѣ чѣмъ алѣѣ ѡвѣдо^ни а лѣзѣнъ нѣа-
сѣе.

Д. Знае ли в ривата анероса?

Р. Днѣл хѣ нѣо рвѣзат анеротѣ.

Д. Прикѣпѣвъ у вѣдѣтъ дѣла хѣ а не рота.

Ръ. Дѣла Хі нѣс рѣшат а не рѣса цркви Ста
та в Носіарѣ, паѣ в мѣ нѣ тѣже рѣсвѣтѣ
Аотнѣлѣи.

(9)

КАП III.

Деспре Драгосте.

ср. Чи ретнѣвъ а юогі прѣтупнѣше?

Р. А юуи прешидше ашѣта ретнѣвъ; пѣш аю-
ан пре днѣзѣв на преѣн арѣ оѣн пенѣрѣ спнѣ
рѣшнѣ: сарѣ пѣшпрѣшнѣм нѣсѣрѣ пѣшѣрѣ
днѣзѣв; шнѣ а рѣшнѣ оѣннѣрѣ пѣшѣрѣ днѣ-
зѣв пѣшѣ, пѣшѣ ел нѣшѣ порѣшнѣм.

Р. Де респектѣвъ а ювен не рѣшѣ прѣателе?

Р. А юоси не ѡдварѡаше рсѣмѣмъ: а вои оуи
ѡдварѡаше, аи фаре поаша, и ѡтѣи стѣи
плѣнѡте, тѣи же фаре, тѣи а лѣса поаша
и ѡтѣи стѣи плѣнѡте, тѣи стѣи па тѣи.

Р. Пригидавін пріагоств до астарь и втурь
А втмезев, та и втурь пріагоств ?

Р. Квартъ Аутнзедъ, тп квартъ двароателл ар-
подт пратостав ноаствр при пупуд гелур
зде поронгй.

звѣ пороженъ.
Р. Крѣстѣмъ аще звѣ пороженъ аще мѣ рѣ-
ше? рѣше сѣмъ крѣ

Р. Звѣзды пороной алейой дѣтѣй стѣнтъ паре
судѣтъ:

1. Въ сѣнѣхъ дождѣхъ дождѣхъ твоихъ, свѣтъ агоу
дождѣхъ старейшии речеи твоихъ. Кипи гонимъ
свѣтъ агоу, на вѣхъ речеи твоихъ.

(10)

2. Но ала нѣтеле лѣи дѣзевъ рѣшаста.
 3. А дѣи аминѣ свѣдѣи зѣна сѣтос-
тѣи.
 4. Глѣстѣе при пѣавѣтѣвѣ, ии при тѣта
та, на рѣ прѣи тѣта прѣтѣтѣи.
 5. Сѣ нѣ оуѣи.
 6. Сѣ нѣ нѣрѣи.
 7. Сѣ нѣ рѣи.
 8. Сѣ нѣ тѣрѣсѣи стѣтѣи рѣтѣи
дѣрѣтѣи тѣвѣ.
 9. Сѣ нѣ похѣи тѣрѣ дѣрѣтѣи тѣвѣ.
 10. Сѣ нѣ похѣи нѣи оуѣи дѣрѣтѣи
лѣи тѣвѣ.
- Р. Глѣ нѣрѣи рѣи рѣи аѣлѣ зѣи по-
рѣи аѣ лѣи дѣзевъ?
- Р. Глѣ нѣрѣи рѣи порѣи нѣрѣи рѣи
сѣи дѣрѣи нѣрѣи дѣзевъ; нѣрѣи глѣ
лѣи тѣи дѣрѣи глѣ нѣрѣи
дѣрѣи.
- Р. Оуѣи свѣи не сѣи лѣлѣи нѣрѣи
дѣи аѣлѣ зѣи порѣи аѣ лѣи дѣ-
зевъ?
- Р. Нѣрѣи дѣи аѣлѣ зѣи порѣи аѣ лѣи
дѣзевъ свѣи не сѣи лѣлѣи рѣи
нѣи порѣи аѣ рѣи.

(11)

Р. Къде расте рѣта, порѣниъ а зграѣтеи?

Р. ртѣ, порѣнивъ адратоітѣи іасте:

Съвокупъ пс. Аѳѣл. Аѳезіа пѣдъ зѣни тѣ-
пѣ іѣнта пѣ, зѣни тѣ сѣдѣтѣ пѣдъ зѣни,
тѣ пѣдѣтѣ пѣдъ, зѣни зѣни тѣ пѣдѣтѣ
тѣ пѣ.

Фкарт расте адоан порѣниъ азрагошѣи?

Р. В. Гоголь поранив аурагостей гасне адвѣта:

Съ тою же и подвараю сень авъ, на нѣмъ
тако же гдѣ.

Р. Какъ дѣлается дѣло хѣ-порѣнна
дѣлается дѣло дѣлатель?

Р. Днѣхъ Хѣ адъ пѣлнхъ порвннхъ дружбѣхъ
дварѣхъ аще:

Шоаге дѣлѣ, иже азъ бѣхъ въ дѣлѣ вои
сѣтеніи, аша мѣ вои дѣлѣхъ нѣхъ: нѣ а
чѣта нѣста нѣ рѣхъ нѣхъ, нѣхъ нѣхъ
нѣхъ.

Родомъ Бесергія із православнихъ по-
роней?

р. Бессернка чд православнихъ аддѣлхъ порѣннхъ.

Р. Неужели ты породила восторгов, на те же
а не той второй восторг, ты же знаешь?

Р. Поро́чные бѣднѣи, на рѣчѣхъ свѣдѣн
и въ лѣзпнхъ, слѣдѣхъ, на рѣчѣхъ свѣдѣн.

(12)

1. Св цїи сьрвѣторѣе чѣе алѣе, шп лѣтѣ-
ше.
2. Св аснѣлѣи лпѣвртїе дѣтїнема, шп р
сєрѣвѣторїи, нѣт сѣ нѣвїне.
3. Св цїи пѣсѣторїе, нѣрѣе, шп прѣнѣт
рѣи рѣи пѣрѣнѣвѣе бѣсѣрїе.
4. Св цїи тѣрѣвртїе шп пѣнѣе пѣе ла
пѣеи шп пѣнѣи, тѣи пѣнѣи тѣи
шп пѣи рѣи рѣи ан, шп сѣсѣе нѣтї-
нѣи нѣтїе пѣнѣи тѣи ла пѣи.
5. Св нѣ рѣи нѣнѣи рѣи рѣи рѣи
шп пѣе алѣ анѣи.

Р. Гѣ нѣе сѣнѣ лпѣвртїе?

Р. Сѣнѣ лпѣвртїе нѣе нѣрѣнѣнѣи
фѣрѣе алѣеи рѣи нѣи, шп пѣрѣе
фѣрѣе рѣи рѣи атїнѣе рѣе сѣнѣрѣе-
са нѣрѣе, нѣи шп пѣнѣи рѣе хѣе
нѣи.

Р. Гѣ нѣе сѣнѣ лпѣвртїе?

Р. Сѣнѣ лпѣвртїе нѣе сѣнѣ
пѣи пѣи, нѣи сѣсѣе рѣе пѣи
алѣе, нѣи нѣе рѣе алѣе рѣе сѣнѣ:
нѣи рѣе, сѣнѣ нѣи рѣе рѣе, нѣи
сѣнѣ сѣнѣ лпѣвртїе, нѣи нѣе сѣнѣ
шп пѣнѣи рѣе атїнѣе. 2. нѣнѣ-
е, 3. нѣ нѣнѣи.

(13)

Д. Какъ съжитъ вѣкъ жей и въ пѣрвѣи оне
сѣишѣи импортии?

Р. Въе тай аще аври ал срътен м-
туртій стнп: Евангеліа, старѣна
праврла, префасерв пѣней, ма вѣ-
нованъ рарвоа, тн стнземе днволхъ
хе, тн нчтнненѣра нарв.

Р. Те св тай дини дє словоа Рнззєа св?
 Р. Дє словоа Рнззєа св ^{таи} дини рїв на-
 занїа, тї аснв тїрї повнїтєлєур лїа
 Рнззєа.

Клп IV.

Достоверно считаем тайне.

Ф. Це і Шапна?

Р. Тайна і оун сѣти възѣа ал жаромѣи челоу
не възѣа, на рече сад рѣни зѣа дѣа дѣа
Хѣ спре сѣни зѣа нѣа нѣа.

Р. Не жте сѣти тайне, аи по свѣтеси?

Р. Шейнхелс сѣмъ шѣпъ, шѣснѣтѣсн ашъ:
1. Ботѣзъ. 2. Мѣрѣ. 3. Сѣмъ кѣтѣнѣ-
шѣрѣ. 4. Понѣнѣ. 5. Мѣсѣ. 6. Прѣнѣ.
7. Кѣторѣ.

(14)

КАП V.

Делуе рѣретаѣ цѣтѣнѣнѣ.

Д. Гікосте рррептаръ Цесунивенъ ?

Р. Гі-гасте ррхептартъ креступивен?
Р. Ррхептартъ креступивен гасте, свнефурит дз
рдб, тнї свфагет оліме.

Ръкописи архиепископъ Престолоу.
Февраль 1878.

Р. Це расте р'єн?

Р. рѣка одговѣратъ ѣ нѣтатъ пвнати.

Р. Зѣтасте поднашъ дѣ ошъте?

Р. Пынава дзе ідзе і тэно воя пвноре
дз лаві лой днзю

Р. Аз пъкъ фѣлюри ѣ поднаѣмъ?

Р. Пѣнама і гезоан фѣнонѣ. 1. Пѣнама и студ-
томѣн. 2. Пѣнама алѣзерей.

Дѣ е пвнѣша сирѣтотѣен?

Р. Пвнѣхъ старотоу е, каже лѣвъ вънѣхъ А-
ратъ р. рѣто, каи ной р. Аратъ, каи каже лѣвъ
тоу же нѣхъ дѣла дѣхъ нѣхъ.

Д. Текасте пѣнаты алтвудей?

Р. Понимаю авторежъ и понимаю лѣзень мнѣ Ане-
zis, нѣтъ и фате понимайся по воѣ са.

(15)

Р. Кто в фан поднялся авторей?

Р. Къто свѣтанъ поимателъ алоуерей?
Р. Поимателъ алоуерей свѣтанъ поимателъ, поим-
вѣтнѣтъ, мѣтъ по имѣта, садъ по имѣта гелиур
гелиуретъ гелиуретъ а фан,

и съпътет гуджон а фак.
 2. И все още нате рте пвнате алджен?

и сънтен гудонъ а фазе.
Р. И вселиже таете рече поднаеме алвурен?
Р. Рече поднаеме алвурен таете вселиждаста:
идоука поднаме сънна тайнъ, сав де тоарте,
ахтене тайнъ, сав зупвоасе.

Ф. Ξίταστε πνίαντον γε ποταμόν ?

Р. Понаѡва дѣ тѡрѣ и ѡ пѣлнѣс тѡрѣ акѣ
фѣй лѣнѣ дѡтнѣзѣв.

Р. ѿ старшѣхъ въ насѣхъ же поархъ?

Р. Прни пвпатава дге тоарте сврелена в жвѣта-
те дге вѣща са, адеи дге дорва сврзпирѣи, мѣ-
отва св фале нѣрѣтѣи лѣи дге дѣи, мѣ тор-
дѣи рѣи вѣтѣи вѣтѣи.

А каже поднаше лентити срдвоасе?

Р. пиваше ервбѣсе нѣтъ нѣмѣне рѣстѣн
а лѣрен нѣн дѣзѣв.

Видя, что ты все еще не понимаешь, я пишу тебе еще раз.

г. 70-е всеобщее фелтуръ але пвнательнур андрей
рей сдннх ардеи:

т. 28-е томіте пвнате але пвпемініен.

2. Зове тѣе пѣнате рупотѣва Рѣхонѣ сѣнѣ.

3. Чѣмъ паче въспомне, паче стѣнѣ въ речею и въ
глаголю.

4. Голѣ ноаш пѣнаше стареніе.

Р. Какъ спитъ агаръ и дѣти пѣнате или въ пеленуи?

Р. Арте шдте пвнате але пвптеный сжнт:

1. Πρωσία, 2. Σικελία, 3. Ανεργασία, 4. Πάστα,
5. Ληστιά, 6. Μπνία, 7. Λέντ.

ф. Наре събит агове шве пвнате руротнѣва Ав-
хлѣвѣ сѣнѣ.²

Р. Артеѣ тѣе пвнате р прогнѣва ДухъHoly сѣнта
сѣнта артеѣ:

1. Асвоинзонъ върсаиъ суре рхорартъ нонъ рн-
зис.

2. Агузундугуунгусте дорол лон Анзис.

3. А сѣмъ родства одобреной поносности.

[illegible]

5. А съ рпсѣи рпвнѣвъ рпошѣва реуавренъ
рѣи ретѣнѣврѣ.

6. А петури во вѣсѣхъ прѣхъ не поидѣхъ.

Покъна теле арѣтав сад аме вое сад нннн пст
нвсв вур ема нннн рурв арѣта, нннн рурв
гва лалтав вгггг.

Р. Къде съит аѡде пѡтро авнѡте, кѡде стѡитъ
рѡсплѡтѣ рѣрѡ.²

р. Архангелъ-августъ, наре ступи въ свеще-
щере речю, съ нѣмъ актѣмъ:

1. Оуригера де оинъ бое.

2. Сопротив, садъ дванадцати въѣзъ въ городъ.

В. Асварієв с'в'ятковий, ми а с'в'ятковий.

4. Варит снотриен снотриену, тап а м-
предотриену.

(17)

В Коре сѣнтъ аѳлсноаѳъ пѣнѣе стурѣнѣ?

Р. Азъ въ ношъ пвнѣтъ старшине сѣити азъ вѣстѣ:

1. А сѣдѣхъ на алтѣхъ на пѣнаѣ.
2. А порохѣи алтѣхъ сѣдѣхъ на пѣнаѣ.
3. А рече сѣхъ оуна на алтѣхъ на пѣнаѣ.
4. А рече сѣхъ на алтѣхъ на пѣнаѣ.
5. А пѣхъ на пѣнаѣхъ алтѣхъ.
6. А пѣхъ на пѣнаѣхъ алтѣхъ.
7. А на пѣнаѣхъ пѣнаѣхъ алтѣхъ.
8. А свѣдѣхъ на пѣнаѣхъ алтѣхъ.
9. А рече сѣхъ на пѣнаѣхъ алтѣхъ.

Азъ оубо поиде азъ рече и оубо Крестъ иже
въ оупнѣ.

Расте лигнел?

Р. Ыһымаа ыһаага сьновһыма дьэргэһэ аһаа ыһаага
дэргэ.

Зем.
А не славные люди или Аутнезев?

Р. Лерей лон Агезис в нѣмъ охвѣдѣнъ, и
фактъ глѣ охвѣ.

Д. Слѣдѣ таѣмъ тѣмъ же фдлориде охвѣдѣнъ, р-
про насъ прѣсѣхъ свѣдѣнъ, р-прѣдѣ прѣдѣнъ?

Р. Второй же вѣнчавъ ршю царя трономъ
свѣдѣвъ прѣдъ прѣстолѣмъ, съиже таи тѣлѣ,
пѣи оуцеле съиже вѣлоутигѣи, савъ рше-
зѣи, алтѣе съиже прѣсвѣорѣи, савъ нрав-
нѣи.

А. Честнѣ божествомъ Аѳезеизмъ, сав ое-
лостнѣизмъ? (18)

Р. Бондариуле Анезеиу съит атоле, наре
ад истинфловит рѣтит те Анезеу.

Д. Кара съжити основателни Ръководни?

Р. Ответе прѣи оубвѣдѣнн Рѣзскій: Кре-
пница, Нѣмѣефѣ, Арагостѣ.

Р. Азъ удвою еѣтъ асвѣщеніе рече
трехъ обнѣвѣнъ Днѣзсѣнъ?

В. съставъ части родной азбуки и рече-
прии оубидаѣи Аѣзези.

Р. Книга є істинна і достовірна а єднує істини і рівні
прієд основателі Різнісності?

С. Отъ всѣхъ въторыхъ свѣтъ поднятъ не тогда же
а съ наступленіемъ злата пріеи оубытвизн Рѣм-
зеітн.

т. Елмизъ вѣне на протвѣре.

2. Магадее вънъ р. бича са.

3. *Прѣстѣ божией маіи неспити и проща-
ва асестур божественъ.*

4. $\int \frac{1}{x^2} dx = -\frac{1}{x} + C$

сп. хотъ въ полати старині предпринца ?

Р. Кредиторъ въводитъ статутні рѣшенія:

Крѣзъ рече пѣне Сръпъ Прѣпъ оуи Дѣзѣдъ:
Патѣа фѣонъ, мѣ Дѣа Сръпъ. — Крѣзъ, мѣ

(19)

тѣмъ вѣселемъ поаше, и тѣмъ пѣсньмъ дѣсно-
поетѣмъ, и тѣмъ Іс Хсъ авъ рѣзаше, Апостолѣмъ
авъ проповѣдѣмъ, шѣмъ а ле крѣпке сѣмъ, Свѣдо-
вѣна, шѣмъ Апостолѣмъ вѣна Бѣсѣдѣмъ рѣна-
пѣмъ и пѣмъ пѣмъ. Крѣзъ авѣмъ поаше, пѣмъ
пѣмъ, шѣмъ прѣдѣмъ вѣмъ. А нѣмъ. Авъ дѣ-
сно поетѣмъ, парѣмъ нѣмъ а рѣмъ, и тѣмъ ашѣ
рѣмъ а нѣмъ поашѣ. А нѣмъ рѣмъ ашѣ
прѣмъ ашѣ пѣмъ.

[illegible]

(20)

Д. Купцовъ поите грезитъ грезитъ?

Р. Агасовъ съпругъ г-жа П. Агасова преемъ
тѣхъ:

[illegible]

Д. Іс сѣнитъ бѣндрѣзныя дѣрѣвѣ торѣзныя?

Р. Божественный и преславный епископ архиеп., при
наше престоупление Крестинамъ ама въ урду
павъ, на сѣ апавъ лѣтъ 4122.

Р. Какъ стѣна гдѣ таи де фронталъ охондатуи
раи охондатуи дерестатореи, у нае тѣ
в оге дѣв ретиндѣ ретиниолъ?

С. Член тайне дѣловыя охотничьи руги охотав-
зныя предавати, руги же охоты съезду при-
дѣланы, съезду же охоты:

1. Руденков. 2. Рубинев. 3. Руденков. 4. Внп-
Физ.

(21)

(21)
Р. Каря оуновѣзъ въ прохвѣзъ гелюръ тв-
а пѣтъ пѣвѣтъ али пѣвѣтъ пѣвѣтъ?

Р. Оутпаинга въ р. Конгивъ въ Шведіи.

Азунга сивтажен.

Кривизна нервовий.

Арацотъ Пизменъ.

Сонтенпрв. Лвотіен.

Роздѣлъ Мѣсяцѣвъ.

Неволина старіші левівіи.

Р. Це б маі гнѣ риб зс пррррррррррр

Р. Азъ рече аще Крестъ нѣсть, а тѣмъ цркви
рече тѣмъ да поимъ на сѣмъ тѣмъ аще нѣтъ
по роженію дѣла хе.

Р. Казе същата азбукѣ да се пише, каже маи-
на лѣвъ поронгъта АНОВА ХС.

Р. Азъже гдѣхорюи, на рѣмѣи оуеи оуеи оуеи
гдѣхорюи хсѣ, стѣитъ ачѣвѣтѣ;

1. Св. Писаніи тай напнѣтъ рѣшѣніа ~~перво~~
лѣи дѣлѣи, тай дѣлѣи тай.

2. Снег подвержен пенистой реакции.

3. Създават чрез пострѣв.

4. В оуѣвѣн лѣн хѣ.

5. Сѣфотъ влѣтъ и мѣсяцъ:

6. Съ юстии аръ брѣвѣмѣи нощи; съ рако
опице гласъ га не оуриєи ас нощи, ти сдѣро-
вѣи ас нощи гласъ га не сѣавѣи, ти не конєи оу
нощи.

ORSZÁGOS LÉNY. T. 1979
C széklet

34

(22)

Р. Де въ тайнъ зѣне грѣхъ не ррѣшарѣ крѣпнѣ
мѣ?

Р. Не ррѣшарѣ крѣпнѣ въ тайнъ зѣне грѣхъ
мѣ гѣне вѣта осквѣдѣнѣ аде, наѣ мѣ рѣ-
шѣа дѣна хѣ рѣмѣнѣ, мѣ пѣнѣ, наѣ
ад зѣне не вѣтѣнѣ фѣрѣнѣ; Аде сѣнѣ
наѣ сурѣнѣ:

1. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ сѣрѣнѣ не сѣрѣнѣ,
не аде нѣра гѣнѣ рѣрѣнѣ гѣнѣ нѣрѣ.
2. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ сѣнѣ, не аде нѣрѣ
нѣнѣ нѣнѣ нѣнѣ.
3. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ гѣнѣ, не аде нѣрѣ
нѣнѣ нѣнѣ.
4. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ гѣнѣ нѣнѣ, мѣ
рѣнѣ нѣнѣ пѣнѣ рѣнѣ, не аде нѣрѣ
нѣнѣ нѣнѣ.
5. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ нѣнѣ, не аде нѣрѣ
нѣнѣ.
6. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ нѣнѣ не нѣнѣ, не
аде нѣрѣ нѣнѣ не нѣнѣ.
7. Фѣрѣнѣ сѣнѣ фѣнѣ нѣнѣ не нѣнѣ, не
аде нѣнѣ нѣнѣ не нѣнѣ.
8. Фѣрѣнѣ сѣнѣ гѣнѣ гѣнѣ нѣнѣ пѣнѣ
рѣнѣ, не аде нѣрѣ гѣнѣ рѣнѣ нѣнѣ.

(23)

Р. Ё сѣннѣ фѣтѣнѣ чѣлѣ оуѣнѣ а оуѣнѣ прѣ-
тѣнѣ?

Р. Фѣтѣнѣ чѣлѣ оуѣнѣ а оуѣнѣ прѣтѣнѣ сѣннѣ
ачѣлѣ, нѣрѣ ачѣлѣ лѣнѣ фѣтѣнѣ, нѣ прѣтѣнѣ
лѣнѣ нѣрѣ фѣтѣ, рѣ нѣ фѣтѣнѣ рѣнѣнѣ
лѣнѣ фѣтѣнѣ.

Р. Кѣрѣ сѣннѣ чѣлѣ нѣрѣ фѣтѣнѣ фѣтѣнѣ оуѣнѣ?

Р. Чѣлѣ нѣрѣ фѣтѣнѣ фѣтѣнѣ оуѣнѣ сѣннѣ:
рѣтѣнѣнѣ, нѣрѣтѣнѣ, нѣ Мѣлѣтѣнѣнѣ.

Р. Кѣрѣ сѣннѣ фѣтѣнѣ чѣлѣ нѣрѣнѣнѣ ачѣлѣ рѣнѣ-
рѣнѣнѣ?

Р. Фѣтѣнѣ чѣлѣ нѣрѣнѣнѣ ачѣлѣ рѣнѣнѣнѣ сѣннѣ
ачѣлѣ нѣрѣнѣнѣ:

1. А чѣлѣнѣ нѣрѣнѣ фѣтѣнѣнѣнѣ.
2. А ачѣлѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣнѣ.
3. А рѣнѣнѣнѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣ.
4. А нѣрѣнѣнѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣнѣ.
5. А нѣрѣнѣнѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣнѣ.
6. А нѣрѣнѣнѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣнѣ.
7. А нѣрѣнѣнѣ нѣрѣнѣ нѣрѣнѣнѣ.

(24)

Д. Не е ли та ражена човка сфрзетелна
але ррзрзетна?

Р. Запечено вън съфрестеизъ але рррррррррррр
ардета адвита, нѣм оутвѣзъ:

1. А. преема и рен абстракци.

2. А рвѣзѣ не рвѣзѣ.

3. А сѣбѣ оуице не рѣи рѣоуица не тѣмѣи.

4. А тѣмъ же рече пророку.

Б. А. съзерн. въ раздѣлѣ старинныхъ книгъ.

В. А. утѣ псчпнх не тремъсь.

7. А рѣка ꙗко Аргѣдъ пенарѣгѣи вѣи,
тѣи пенарѣгѣи порѣи.

А. Какое есть сродство сван-
тальский?

Р. Свѣдѣніе Евангелістѣ сѣмъ аѣ,
съ трѣхъ, каѣ оутѣв:

Р. Свѣдѣніе де по нѣвоу.

2. Δεσφία το δεσφονορ.

3. А свѣтаѣ же плѣн же оунъ таѣ маѣ
свѣтѣсѣн.

(25)

И ДА ВО ДЦЕРЕ.

А сего же года паче лѣтнихъ таи же сего
оуиѣ.

Д. Какъ сънъ паче насъ иадръ по пророчъ таянъ же
ае оубъ?

Р. Ваше пошроу пошроу тѣмъ же оуѣдѣнъ.
Мошроу. Фуденѣа. Фуден. Равенѣа
вѣроуѣа.

Ф. не такое хорошее?

Гр. Монахъ ѿсаврънуъ свѣтагоу гена
прои.

πρὸς.
 ρ. Ἀν' πρὸς οὐ φέρεται καὶ ὡς ἐν τῷ αὐτῷ?

9. Диванъ наръ ѡмъ прѣсѣде въ тоуѣвѣ.

Д. 4 еоунде вине пв фийде нае ѡт таре оне
св тоарв?

Д. Въ фисъ: наредомъ талеонде до тоаго вине
днн авнастава, наредомъ фисъта Адамъ р
раго. денаръ фн авнастава Адамъ нонъ отъ
фн ротае не тврднаторъ ма днава тврдн.
Моаратъ е асфиса авнастава.

р. Запаровъ въ мѣстѣ д. Запаровъ.

Р. Азъ же воздѣлатъ расте же аще, въ Аѳонѣ

(26)

Хѣ въ фѣденіа рѣше въ рѣхъ ѿт дѣ шѣсѣи
тѣмѣннѣи дѣи въ тѣмѣнѣ; зарѣ ла сѣмѣи
шѣи лѣтѣи въ фѣденіа аѣ тѣмѣи шѣмѣи
въ тѣмѣи, шѣи въ сѣмѣи шѣмѣи.

Р. Лагѣ шѣи фѣденіа сѣмѣи рѣмѣи аѣ
дѣ шѣсѣи?

Р. Сѣмѣи шѣи фѣденіа рѣмѣи аѣ дѣ шѣсѣи
аѣ ла лѣи въ рѣмѣи, аѣ ла тѣи,
аѣ шѣи лѣи ла рѣмѣи рѣмѣи.

Р. Гѣи лѣи въ рѣмѣи?

Р. Лѣи въ рѣмѣи єи лѣи, рѣи сѣмѣи
шѣи, пѣи пѣи шѣи, дѣи надѣи
дѣи рѣи лѣи, сѣи пѣи шѣи.

Р. Кѣи сѣмѣи фѣденіа ла лѣи въ рѣмѣи?

Р. Лѣи сѣмѣи фѣденіа ла лѣи въ рѣмѣи,
пѣи тѣи аѣ тѣи рѣи лѣи
дѣи, пѣи надѣи дѣи дѣи
дѣи лѣи дѣи пѣи пѣи шѣи сѣи рѣи
лѣи.

Р. Гѣи шѣи дѣи?

Р. Дѣи єи лѣи, єи рѣи шѣи дѣи
пѣи лѣи шѣи.

Р. Кѣи лѣи рѣи?

(27)

Р. Рата ѿ грѣшнѣ агеа, најинѣ мѡѡ рѡвѣа
не моарте.

Р. Ѕе тѡстѣ рѡвѣа ѡрѡвѣа?

Р. Рѡвѣа ѡрѡвѣа ѡрѡвѣа ѡрѡвѣа
лѡвѣа ал сѡвѣа, ѡнѣ рѡвѣа ѡрѡвѣа
лаѡвѣа ѡрѡвѣа не сѡвѣа сѡвѣа ѡрѡвѣа
ѡнѣ рѡвѣа ѡрѡвѣа, ѡрѡвѣа не тѡстѣ
ѡрѡвѣа тѡстѣ алѡвѣа.

Р. Најинѣ мѡѡ рѡвѣа ѡрѡвѣа?

Р. Агеа мѡѡ рѡвѣа ѡрѡвѣа, најинѣ
мѡѡ рѡвѣа ѡнѣ рѡвѣа, ѡнѣ најинѣ алѡвѣа
ѡрѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа
ѡрѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа алѡвѣа
ѡрѡвѣа.

ORSZÁGOS IRTÁLTÁR
C. SZÉKELŐ

40

SIMEON MAGYAR ROMÁN NYELVTANA²⁶⁸
(szövegű átirat és faksimile)

POVĂȚUIRE LA GRAMATICA RUMÂNEASCĂ SPRE FOLOSUL ȘCOALELOR
A NEAMULUI RUMÂNESC

ÎNȘTIINȚĂRI ÎNAINTE²⁶⁹

Care voiaște a învăța vreo limbă așa ca să știe pentru ce cuvintele ei sînt așa, și nu al[t] mintrelea în traiu și pentru ce să strămută și să pun laolaltă așa, aceluia e de lipsă, ca să știe regulile limbii aceea.

TÎLCUIREA GRAMATICII RUMÂNEȘTI

Gramatica rumânească ieaste carte ca aceea, în carea sînt cuprinse regulile și știința a ceti, a vorbi și a scrie bine rumânește.

Împărțirea gramaticii rumânești.

Gramatica rumânească are cinci părți.

- I. Spunerea afară sau cetirea deplin, carea iaste învățatură a cunoaște slovele, a le spune drept afară, a le culeage în silave și cuvintele de acolo născute drept a le ceti.
- II. Măsurarea sunării, carea ieaste învățatură a da întru spunere afară fieștecăria silave sunare cuviincioasă.
- III. Scrisoarea dreaptă (Orthographia), carea ieaste învățatură a scrie cuvintele cu slove cuviincioase, a le despărți la rumperea lor cu cuviință și cu semnele osăbitoare drept a trăi.
- IV. Izvorîrea , sau strămutarea cuvintelor carea ieaste învățatură a izvorî drept și a strămuta cuvintele.
- V. Clădirea cuvintelor, carea ieaste învățatură, nu numai cuvintele, ci și vorbele întregi a le clădi și a le lega deolaltă.

Partea I.

De spunerea afară sau de cetirea deplin.

A. Tablă de cunoștința slovelor. Aci sînt trei lucruri de a le socoti.

I. Numărul slovelor. În limba rumânească sînt slove 23, adică: a, b, c, d, e, f, g, h, i, j[=i], k[=c], l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, x, z. Cu cealalte slove: q, w, y, noi tocma nu trăim, y să află în cuvintele ceale grecești.

II. Împărțirea slovelor. Slovele să împart

a. În desinesunătoare.

1. A celora tilcuire. Slova desinesunătoare ieaste, carea să poate zice afară chiar fără de ajutorința altei slove.

2. A celora împărțire. Ceale desinesunătoare să împart

a. În neîmpreunate desinesunătoare, carele sînt : a, e, i, o, u.

b. În împreună desinesunătoare, carele din doao desinesunătoare așa să tocmeșc laolaltă, ca dintr'amîndoa și forma, și sunarea lor să să nască; adică: ă[=æ], î=â[=æ], ea[=ia, ea].

b. În împreunăsunătoare. Aci trebuie să luom aminte

1. Tilcuirea lor. Slova împreunăsunătoare ieaste carea fără de ajutoriul desinesunătoarei nu să poate spune afară.

2. Împărțirea lor. Ceale împreunăsunătoare să împart

a. În singure împreunăsunătoare, ca și b, c, d, f, și cealalte

b. În îndoite împreunăsunătoare, ca și: bb, cc, dd, rr, și c.l. dintr'aceaste sînt

1. Despărțite împreunăsunătoare, care nici odinioare la începutul cuvîntului împreună nu stau; aceastea întru despărțirea cuvintelor să despărțesc delaolaltă, ca și: ll, mm, nn, țc, ș, c. l.

2. Nedespărțite împreunăsunătoare, carele stau împreună la începutul a unora cuvinte; aceastea rămîn laolaltă nedespărțite, cînd să despărțesc cuvintele, ca și: bl, br, dc, fl, fr, gl, gr, cn, cr, pr, ș, c. l.

III. Spunerea afară a slovelor.

a. Regule de căpetenie.

1. Ceale desinesunătoare întru spunere afară să nu să schimbe întreolaltă, p.p. mîntuiește, nu mîntuiaște.

2. La ceale ascuțite desinesunătoare sunare lungă trebuie dată; p.p. margine.

3. Ceale împreunăsunătoare, care au ceva aseamenea laolaltă întru spunerea afară să oselesc chiar delaolaltă, p.p. fier, nu hier, ghiață, nu diață.

b. Regule osebite.

- b. Mai lin să zice afară decît p, și mai vîrtos decît v, p.p. bat, pat, bătrîn, vătrariu.
- ț. Să zice împreunat ca și o slovă, p.p. țară, ține.
- ch. În cuvintele ceale grecești să zice ca și ch. Christos, chram.
- d. Mai lin să zice afară decît t, p.p. de, dat, tăcut.
- e. Înainte de a, deacă nu-i însemnat, face cu a o silavă, p.p. neam, seară, ieară, dacă să pun doao puncturi deasupra, de sine singură face o silavă, p.p. Năapol.
- f. Sună mai vîrtos decît v, p.p. fag, vad.
- g. Mai lin sună decît c, p.p. gard, carte.h. Să zice afară cu suflare plină, p.p.har, hărtie.
- i. Înainte[a] slovei desinesunătoarei ieaste slovă împreunăsunătoare, p.p. iată trăiesc.
- ph. În cuvintele ceale grecești să zice afară ca și f, p.p. philosoph.
- ș. Singur să zice afară vîrtos, p.p.șeade, șoptesc.
- s. Să zice mai lin afară, p.p. sat, soarte.
- ce. Mai lin sună decît s, p.p. ceare, cerut.
- x. Sună ca și cs, p.p. Xerxes, Alexandru.
- j. Are mai vîrtoasă sunare decît ge, p.p. jurat, geame.

B. Tablă de slovnire

1. Ce ieaste silava? O desinesunătoare carea singură sau cu alta slovă deodată să zice afară, să chiamă silavă.
2. Ce sînt cuvintele? Cuvintele sînt nume prin care descoperim gîndurile noastre.
Sînt
 - a. Cuvinte neîmpreunate. Cuvintele neîmpreunate sînt, care nici un adaos nau, p.p. om, cap.
 - b. Cuvintele împreunate. Cuvînt împreunat ieaste de care unul sau mai multe cuvinte sînt acățate, p.p. binecuvîntare.
 - c. Cuvintele lungite. Cuvînt lungit ieaste de care să acață niște silave au dinainte, au la svîrșit, p.p. nevăzut, iubitoriu.
3. Ce ieaste slovnirea? A slovni să zice a numi deosebi toate slovele, care să găsesc întro silavă; aceale deodată chiar a le zice afară și în cuvintele ceale de mai multe silave, ceale înainte trecătoare silave a le poftori.
4. Regule pentru împărțirea slovelor în silave.
 - a. Regulă de obște. Cîte desinesunătoare sau îndoitsunătoare sînt întru atare cuvînt, atîte sînt și silave, p.p. pur-tă- toa-rei de gri-jă.
 - b. Regule de osebi.
 1. În cuvinte neîmpreunate.
 - a. Unde sînt doao desinesunătoare după olaltă în cuvinte streine mai cu samă să despărțesc delaolaltă, p.p. Mo-av, Is-ra.il.

- b. Deacă stă o împreunăsunătoare între doao desinesunătoare, atunci cea împreunăsunătoare să ia la silava cea următoare, p.p. ma-re, a-li-nat.
 - c. Deacă stau doao au mai multe despărțite împreunăsunătoare între doao desinesunătoare, atunci numai cea de pe urmă împreunăsunătoare să ia la silava cea următoare. p.p.ar-mă, tun-de.
 - d. Ceale împreunate nedespărțite împreunăsunătoare slove, care să află împreună la început a vrunui cuvînt, și în mijloc încă stau împreună, și să iau la silava cea următoare, p.p. su-flet, a-cru, a-spru.
2. În cuvinte împreunate.
- a. Pe cum s-au împreunat vreun cuvînt, așa să și desparte. p.p. răs-cum-părat, des-fă-cut.
 - b. Silavele de svîrșit, care încep cu o împreunăsunătoare, altă împreunăsunătoare nu-și iau lingă sine, p.p. cas-nic.
 - c. Silavele de svîrșit, care încep cu o de sine sunătoare își iau lingă sine împreunăsunătoarea cea mai aproape dinainte, p.p. <mu-ritoriu> muri-toriu.
 - d. Slovele înlăuntru vîrite, adică care întru împreunarea cuvintelor să află în mijloc, să iau la silava cea înaintemergătoare, p.p. mă-ri-mu-te, du-cu-mă.

Însemnări

1. Silavele ceale ce să pun înainte sînt aceaste: ne, de, des, ră, răs, pri, pre, în ș.ce.l.
2. Silavele ce să pun la svîrșit sînt :le, lui, ul, mă, te, să, ne, mi, ți, oi, ui,vă ș.ce.l.

C. Tablă de cetire

- I. Ce ieaste cetirea? Cetirea să chiamă a spune afară, cu viers cuviincios curînd și cu înțeles toate cuvintele ce vin înainte.
- II. Ce ieaste punerea? Punerea ieaste cuvîntare, carea are înțelesul său deplin. Mai multe puneri, care prin cuvintele împreunătoare așa să țin deolaltă, cît sp[r]e înțeleagerea tuturoră după cea dintîi trebuie să știm și a doua, și a treia, și a patra punere, să chiamă period sau cuvîntare rătundă.
- III. Semnele ce vin înaintea.
 - a. La cuvinte.
 1. Semnul amuțitoriu sau moiectoriu (~)să pune deasupra lui ı și ũ cînd această slove n-au sunare întreagă, p.p. dormi, ceriü.
 2. Semnul scurtării sau apostroful (')stă acolo unde în vrun stich sau pentru mai bună sunare vreo slovă s-au lăsat afară, p.p. într'alt chip.

3. Semnul despărțirii (-) îndreaptă pe cetitoriu au la cuvînt următoriu, au la șir următoriu, ca să cetească laolaltă ceale despărțite silave ale cuvîntului, p.p. des-pre-unare.
 - b. La puneri.
 1. Pentru despărțirea punerilor.
 - a. Vărguță (,) La aceasta atîta va zăbăvi cetitoriul cu glasul pînă ce va putea zice: unu.
 - b. Vărguță punctată (;) La aceasta atăta va zăbăvi cetitoriul cu glasul, cît să poate zice: unu, doi.
 - c. Doao puncturi (:) La aceaste atîta va zăbăvi cetitoriul cu glasul, cît să poate zice: unu, doi, trei.
 - d. Punt încuietoriu (.) La acesta atîta va zăbăvi cetitoriul cu glasul, cît să poată zice: unu, doi, trei, patru.
 - e. Pausa (–) La aceasta tot mai mult va zăbăvi cetitoriul cu glasul, ca să-și capete cetitoriul vream la socoteală.
 2. Pentru strămutarea glasului.
 - a. La vărguță, vărguță punctată și la doao puncturi ceva puțin să mută glasul; iară la punct încuietoriu să pogoară omul cu viersul.
 - b. La semnul tăierii sau la paragraf (§) înceape omul cu cîtva mai jos cu glasul, după aceea îl lasă a crește.
 - c. La sămnel întrebării (?) să rădică glasul puținel.
 - d. La semnul strigării (!) trebuie să trăim cu viers încetat și cu greotate.
 - e. La semnul încuierii [] (), ceaa ce stă înlăuntru, mai cu samă să ceteaște mai jos și cu vierre mai iute.
 - f. La semnul povățuirii („) să ceteaște cu viers mai înalt și mai tare.
 - * La semnul luării aminte (*) să ceteaște mai jos și cîtva mai încet.
- IV. Regule pentru buna cetire.
- a. Toate slovele ce să află în vreun cuvînt, trebuie să să zică afară chiar și cu rîndueală.
 - b. Silavele după scurtarea și lungimea lor trebuie să le zicem afară.
 - c. Cuvintele aceale la care cade greotatea cuvîntării trebuie ceva trase.
 - d. Trebuie să trăim cu glas firesc și mijlociu.
 - e. Trebuie să facem înțelesul cuvîntării prin rînduita pogorîre a glasului la semnele ceale deschilinitoare; și prin deascoperirea patimilor.
 1. Mîniea pofteaște un viers rădicat, iute și vîrtos.
 2. Iubirea pofteaște un viers blînd și drag.
 3. Frica pofteaște un viers slab și tremuros.
 4. Întristarea pofteaște un viers ostănit și somnoros.
 5. Ura pofteaște un viers aspru și urît.
 6. Bucuria pofteaște un viers deșteptat și plin de viață.
 7. Îndurarea pofteaște un viers lin și plînsuros.
- V. Mijlociri pentru cetirea cea desăvîrșit[ă].
- a. Prin deprinderea cea cu sîrguință să fie omul dedat la regulele cetirii.

- b. Să ascultăm pe cei ce vorbesc bine și să urmăm lor când cetim.
- c. Care lucru trebuie săl cetim înaintea tuturor de obște, mai întâi ieaste de lipsă ca să-l cetim cu socotință și la înțelesul scrietoriului să luom sama.

PARTEA II.

Despre măsurarea sunării Înștiințări înainte*

- 1. Dreapta spunere afară a cuvintelor într-o aceea să întemeiează mai ales, ca să se dea fieștecăria silave sunare cuviincioasă, pentru că, precum nu să zic afară toate silavele cuvintelor aseamene lin sau vîrtos, așa nici să zic afară toate silavele într-o formă pe scurt au pe lung.
- 2. De lipsă e dară, precum pentru ceale lungi și scurte, așa și pentru ceale îndoite silave niște regule a face; în ce chip trebuie să le zicem afară.

Însemnare

Iară aci nu ni voie noao toate regulele pentru deplinita măsurarea sunării a le scrie, ci voim numai a însemna regulele ceale de lipsă ale măsurării, care sînt de trebuință pentru cetirea cea de plin, ca doară prin nedreapta spunere afară a silavelor, și înțelesul cuvintelor să nu să strămute pentru că într'altă vreme e: el mîncă [prezent], și într'alta: el mîncă [perfect simplu].

A. Măsurarea sunării ieaste știință a da fieștecăria silave sunare cuviincioasă într-o spunere afară.

B. Regule pentru silave lungi.

- 1. o Deacă face o silavă cu a totdeauna îi lung, p.p. soare, floare.
- 2. Deacă să îndoiește aa, totdeauna îi lung, p.p. Aaron.
- 3. a, ea, și i în modrul nehotărît înainte de silava cea de pe urmă totdeauna sînt lungi. p.p. mutare, țineare, adormire.
- 4. Fieștecare cuvînt care are mai multe silave decît doao, încalete o silavă trebuie să aibă lungă p.p. uliță, strebate; luund afară, deacă cade tonul greu pe oarecare silavă, p.p. mărturisi, asudă.

C. Regule pentru silave scurte

- 1. Cuvintele ceale de o silavă sînt scurte, deacă nu cresc în mai multe silave la strămutare, p.p. mă, te, să, ne, vă, le.
- 2. Silavele ce să pun înainte, p.p. răs, des, pre, ș.ce.l. luund afară în, care-i lung.
- 3. e ieaste scurt la svîrșitul cuvîntului, p.p. cale, mare, capete.

* Aceaste înștiințări sînt numai pentru învățătoriu.

D. Regule pentru sunarea silavelor

1. Cuvintele neîmpreunate de mai multe silave, care numai o silavă au lungă pe aceeași au și sunarea, p.p. margine, cărturariu.
 2. În cuvintele ceale împreunate cade sunarea pe cuvîntul cel următoriu, p.p. binecuvîntare.
 3. În cuvintele ceale streine, sau care s-au luat dintr'alte limbi, trebuie să ne îndreptăm după izvorul lor, p.p. historie, komedie.
- Luund afară cuvintele ceale scurtate, p.p. Christoph, Philosoph.

PARTEA III.

Despre Orthographie sau Scrisoare dreaptă

Tîlcuire.

Scrisoarea dreaptă sau Ortographia ieaste știință ca aceea, carea învață cuvintele cu slove cuviincioase a le scrie, a le despărți cu dreptul, și semnele deschilinitoare bine a le întocmi.

Cap întâi.

Despre buna întocmire a slovelor întruscisoarea silavelor și a cuvintelor

Tăiere I

De buna întocmire a slovelor

- A. Slovele aceale trebuie să le șteargem afară dintre slovele noastre care nu-s destule, sau nu-s de lipsă spre sunarea cuvintelor rumânești. Pentru aceea nu sînt de lipsă aceste slove:
1. q. Pentru că cu această slovă nici într-un cuvînt nu trăim, ci punem totdeauna slova c în locul ei, p.p. cvartei.
 2. w. Încă numai în limbă străină are traiu.
 3. y. Să află în cuvintele ceale grecești, carele totuși să pot scrie la noi cu i.
- B. Slovele pentru ceva asemănare între sine nu trebuie să le amestecăm sau să punem una pentru alta. Trebuie dară să le deschilim delaolaltă, ca pe osebită sunare, și slovă să avem osebită.
1. Așa dară nu să pot schimba întru olaltă i și j [=ia, ie, iu]. pentru că i este slovă de sine sunătoare, iară j împreunăsunătoare, și așa nu s-ar scrie bine iubesc, în loc de jubesc.
 2. Să nu să schimbe laolaltă u și v, pentru că u e desinesunătoare, iară v împreunăsunătoare, p.p. vatră, nu uatră.

3. Să nu să ameastece laolaltă f și h, pentru că alta-i fieară, alta-i hieară; fierbinte, nu hierbinte.
4. i mut cu j macar că au sunare aseamene, tătuși să oselesc delaolaltă întru scrisoare; pentru că i mut e slovă de svîrșit, iară j totdeauna are după sine oarece slovă desinesunătoare, p.p. traju [traiu], baje [baie]; doi, domni.
5. y e slovă grecească; și în puținele cuvinte are traiu; pentru că-i totdeauna să poate pune în locul lui; p.p. symvol, să poate scrie simvol.

Tăiere II.

Pentru întocmirea slovelor celor mari.

Slovele ceale mari le întocmim:

- A. Întiiu înaintea cuvîntării întregi, apoi înainte de tot stichul, și înainte de tot numele osebit: și încă și atuncea cînd să pune ceva cuvînt în loc de nume osebit, sau cînd scriem deosebi despre lucru cu acela cuvînt însemnat.
- B. Afară de aceaia cu slove mari trăim grăind cătră feațele ceale mari și la începutul tot acelora nume, și a alte cuvinte, care fața aceea o însemnează, p.p. Ție, Măriea ta, Dumneasa, Sfinția ta, ș.ce.l.
- C. Încă și după punct, după întrebare și după semn de strigare, de să gată vorba cu aceastea: încă și după doao puncturi, de urmează ceva pe dinsele dintr'altă scrisoare streină.
- D. În toate altele întîmplări numai slove mici punem.

Tăiere III.

Pentru întocmirea slovelor ce sînt aseamene și aproape de o sunare.

Pentru că slovele aseamene și aproape de o sunare nu să zic totdeauna bine și chiar afară, încă nici sunarea cea bună nu dă totdeauna bine pe condeiu toate slovele silavii sau a cuvîntului pentru aceea dară bine trebuie să luom sama și însemnarea lor. Pentru că alta însemnează seară, alta sare. Aicea slujesc regulele ce urmează.

A. Regulele de temei.

1. Slovele de rădăcină ale cuvintelor, în cîtu-i cu putință și cu tocmeală, trebuie să le ținem și în cuvintele izvorîte. Așa dară nu înjeresc, giăfuit, ș.ce.l. ci înjeresc, jăfuit.
2. Slovele desinesunătoare pe svîrșitul cuvîntului de rădăcină să lasă afară în ceale izvorîte, altele iarăși de multe ori într'alte slove să schimbă, p.p. casă, casnic; țară, țaran ș.ce.l.

B. Regule de osebi.

1. Pentru desinesunătoare care sînt aproape de o sunare.
 - a. Pe a nu trebuie mestecat sau schimbat cu ea înlungit, nici în mijloc: p.p. stearpă, nu starpă, nici în svîrșit, pentru că a să pune în loc de ă; iară ea în loc de e, cînd să hotăreaște cuvîntul, p.p. casă, casa mea; carte, cartea mea ș.ce.l.
 - b. ă să nu să puie în loc de î, pentru că alta-i rău și alta-i rîu. ș.ce.l.
 - c. iu cu i pe svîrșitul cuvîntului să nu să schimbe, pentru că alta însemnează un cuiu, și alta a cui.
2. Pentru împreunăsunătoarele ce sînt aseamenea.
 - a. d cu g să nu să ameastece, așa dară ghinde, nu dinde, ghiață, nu diață.
 - b. j să nu să puie în loc de g [ge, gi] sau împrativă; așadară degerat, nu dejerat; junghiesă, nu giunghiesă.

Tăiere IV.

Pentru întocmirea slovelor ce sînt însemnate deasupra.

Semnele ceale ce să pun deasupra slovei desinesunătoare sînt: oxia sau semn ascuțit, varia sau semn greu, semn amorțitoriu, apostrof sau semn părăsitoriu, și doao puncturi. Pentru buna așăzarea acestor semne slujesc regulele aceaste:

1. Oxia să pune deasupra slovei aceea, carea prin spunerea cea dreaptă pe lung să zice afară, p.p. margine, urmă. ș.ce.l. luînd afară pe ea, cîndu-i de fire lung, ca să să deschilinească de ea ascuțit; p.p. măreaște, fără de semn ascuțitoriu ieaste în modru arătătoriu în fațe a treia, iară să mărească, cu semn ascuțitoriu, ieaste în modru împreunătoriu.
2. Varia să pune deasupra acelora desinesunătoare pe carele sunarea cam cu greotate cade, p.p. văzù, să ivì, mereà, turnà, ș.ce.l.
3. Semnul amorțitoriu să pune de[a]supra ì, și ù, cînd nu să zic deschis afară, p.p. raiù, noi.
4. Apostroful sau semnul părăsitoriu să pune acolo unde vreo desinesunătoare pentru mai bună sunare să lasă afară, p.p. într'alt chip, în loc de întru alt chip.
5. Doao puncturi să pun numai deasupra ă, cînd să desparte de a și face de sine o silavă. p.p. Năapol.

Tăiere V.

Pentru ținearea slovelor ce sînt de lipsă, și pentru lăsarea afară a celor ce nu sînt de trebuință.

A. Regule de temei.

1. Nu trebuie să lăsăm afară nici o slovă, cu carea trăiesc cei mai învățați în limbă, p.p. fărină, nu făină. ș.ce.l.

2. Nu trebuie să scriem nici o slovă carea nu să zice afară, p.p. om, nu hom.
3. Întru ceale îndoite drept putem urma celor ce știu mai bine limba în vremile noastre.

B. Regule de osebi

1. i, nu trebuie lăsat afară întru cuvintele aceaste: fierbe, junghie, primeajdie și în ceale aseamenea, și nu ferbe, junge, primeajde.
2. h. nu trebuie lăsat afară în hrană, pentru că altai hrană, altai rană.

Cap al doilea

Pentru buna împărțire a silavelor întru cuvinte.

Silavele frînte ale cuvintelor ce nu încap la svîrșitul rîndurilor scrise le despărțim de la ceale dinainte prin buna slovnire și buna zicere afară, ca slovele ce să țin deolaltă sau ce să țin de o silavă laolaltă să rămîie. Aci slujesc regulele aceaste:

1. Doao sau și mai multe desinesunătoare să despărțesc delaolaltă, p.p. ca-ut; în-gre-o-iesc. ș.ce.l.
2. Deacă ieaste o împreunăsunătoare între doao desinesunătoare, aceea o ținăm la cea următoare silavă, p.p. u-na, a-pus, tra-ge, mă-ri-re. ș.ce.l.
3. De sînt doao sau mai multe despărțite împreunăsunătoare, dintr'acele numai cea de pe urmă o punem la silava cea următoare, p.p. var-gă, pun-gă, des-păr-țit, ș.ce.l.
4. Ceale nedespărțite împreună sunătoare ce să găesc la începutul vrunui cuvînt rămîn și în mijloc împreunate și nedespărțite, p.p. a-spru, mu-strat, o-blu, ș.ce.l.
5. Pe cum să împreună ceva cuvînt, așa să va și despărți, p.p. des-căr-cat, răs-tur-nat, ș.ce.l.

Cap al treilea

Pentru buna întocmire a semnelor celor osebitoare.

Partea aceea a scrisorii dreapte, carea întru scrisoare spre mai plină și mai ușoară înțelegerea ei semne osebite rînduiește, vreadnică ieaste de socotință. Spre acieastea deosebi trebuie să luom seama.

A. Întru cuvinte

1. ' Semnul scurtătoriu sau părăsitoriu acolo au obicinuit a fi deasupra, unde vreo slovă să lasă afară p.p. într'un ceas, în loc de întru un ceas.
2. (-) Despărțirii însemnează silavele cuvîntului despărțite, care nu închep în svîrșitul rîndului, a fi duse la rîndul cel următoriu, cu urmare dară și aceale trebuie împreună să să cetească. Cu semnul acesta foarte trăiea scrietorii mai nainte, încă și acuma mulți în cuvintele ceale împreunate spre osebirea părților împreunătoare. în p. des-nădăjduit, răs-cumpărat, desine-sunătoare. ș.ce.l. Dară, pentru că aceea-i foarte cu netocmeală întru scrisoare, după pilda altora neamuri, și noi o vom

lăsa afară, și părțile împreunate le vom scrie laolaltă: desnădăjduit, răscumpărat, desinesunătoare. ș.ce.l.

B. Întru legarea cuvintelor

1. Spre împărțirea legării cuvintelor sau a cuvîntărilor slujesc semnele aceste:
 - a. (,) Vărguță, desparte cuvintele aceale carele de lipsă nu să țin deolaltă și tătuși să țin de aceeași cuvîntare, încă și cuvîntările ceale mai mici, carele sînt părți în cuvîntare rătundă. Pildă ne poate fi aceasta: Democrit lăcuietoriu, boieriu a Athenii, pentru avuția sa cea frumoasă, îndrăzneala și învățutura sa cea adîncă; săracilor le-au fost spre bucurie, avuților spre pildă și patriei sale spre înfrumsățare.
 - b. (;) Vărguța punctată, înainte de cuvîntare ca aceea stă carea cea dinainte mai plin o tîlcuiește sau o împarte în mădulări; p.p. Visteria cu adevăr și cîntea întru omenie frumos așază pe om; da oare pot se-l face fericit?
 - c. (:) Doao puncturi
 - 1) Să pun între mădularile ceale dintăi și ceale de pre urmă de cuvîntării rătunde; p.p. De nu te stîrneaște pe tine dragostea lui Dumnezeu spre ispravirea datoriilor tale: nu te fâli cu faptele tale ceale bune, și să știi că-ți lipsesc toate.
 - 2) Înainte de vorba străină ce să aduce înainte; p.p. Întrebară pe Isus, oare trebuie a plăti dajde Chesariului; pe aceasta au fost răspunsul acesta: Dați Chesariului ce-i a Chesariului și lui Dumnezeu ce-i a lui Dumnezeu.
 - 3) Între unele cuvîntări ca aceale carele tocma osebite lucruri leagă sau țin laolaltă, p.p. lui Varava, care pentru nenumărate ucideri de multe ori au fost vreadnic de moarte, i-au îngăduit Pilat: Pe Christos împotriva, întru care nime n-au aflat nici o vină, l-au judecat spre moarte.
 - d. (.) Puntul
 - 1) Să pune la svîrșitul cuvîntării sau a periodului; p.p. Căruia îi rușine de rugăciune, îi rușine a fi prietin a lui Dumnezeu.
 - 2) În cuvintele ceale scurtate sau mai bine înjumătățate, p.p. Marc., Tull. Țițero ș.ce.l.
 - e. [] sau () semne încuietore lucru ca acela închid care slujește adevărat spre înțeleagerea vorbii de față, da totuși din lipsă nu-i cu acela legat deolaltă. p.p. Încă nu știi Servie (zice Țițero acestui vestit ritor) mesterșugul a dobîndi consolatul.
 - f. (§) Semnul începătoriu împarte vorba în osebite închieri sau mădulări.
2. Spre deschilinirea legării cuvintelor sau a cuvîntărilor sînt de lipsă:
 - a. (?) Semnul întrebării după adevărata întrebare. p.p. Adam! unde ești? ieară nu cîndu-i întrebare numai întru povestire; p.p. Întreba drumariul care ar fi cale dreaptă.
 - b. (!) Semnul strigării după fieștece grăire vîrtoasă, după fieștece strigare din patimă să pune; p.p. Vai mie! ce am făcut, cînd am pierdut nevinovăția mea!

- c. Semnul arătătoriu sau aducătoriu înainte, la începutul și la svârșitul vorbei mai lungi, carea o luom înainte din vorba sau din scrisoarea altuia.
- d. (*) Semnul cel arătătoriu sau steaoa arătătoare însemnează dovedirea cea de lipsă a vrun lucru a fi mai jos cuprinsă. În loc de stea almintrilea sau obicinuit a pune și slove între semnele ceale încuietore, p.p. (a) (b) (aa) (bb) ș.ce.l.
- e. (–) Semnul de odihnă sau pausa.
 - 1. Uneori vorba cea începută de tot o lasă în jumătate cu patima mai vîrtoasă can înghițită; p.p. Pentru aceasta trufie ne-au fost noao pricină de blăstăm cînd tu în raiu – o, mișeilor! iată îndată cu probozire ne vom rușina.
 - 2. Uneori numai în puțină vreamă, pînă cînd patima cea fierbinte în cîtva înceată; p.p. Dară săvîrșirea ta ieaste să moară – o, ajută-i dară în ceasul lui cel groznic.
 - 3. Iară uneori așa să întocmeaște, ca pe cetitoriul sau pe ascultătoriul la ceva lucru cuprins în ceale următoare, au la ceale ce s-au zis amu spre gînd tocma neașteptat să-l trezească; p.p. Viieța sau moartea – ceriul au iadul, oare trebuie mult să socotim, care parte să ne aleagem?

POVĚCZUIRE
LA
GRAMMATIKA
RUMĚNEÁ SZKĚ
SZPRE
FOŁÓSZUL SKÓALELOR
A
NEÁMULUI RUMĚNESZK

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A SZÉCHÉNYI

-20

ĀNSTIINCZÆRI ĀENNAINTĒ

Hāre vopjasse a ānvaczi vreo limbæ asā, ka po srie
penru tse hūvintele jēi pōn afa, si nu alminre.
Nea ān traji, si penru tse po sriemre, si po jūn
laolāre asā, a tselujea pē de lipra, ka po pēre
gulele limbū a tseiea.

TĀELKUĪREA GRAMMATITSII RUMĀNESTĪ

Grammatika Rumāncăpka jeasse harte ka ascejea
ān harte pōn hūvintele rēgulele, si sriemre
atseti, a vrbī, si a schie bine Rumāneapke.

Āmporiziea Grammatikā Rumānești.

Grammatika Rumāncăpka āre tpinō pōn.

- I. Srijinerea a fāre, pau sferiea de plin, hāreajea
srie ānvacziūre a hūvintele hōvele, ale ppu,
ne drept afāre, ale hūlecarje ān hūllare,
si hūvintele de a hōlōnōpkiūre drept ale
tseti.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A székely

21

4.

I. Meszura cea zupărie kare jeapre p̄nveratū
re a dā anru p̄pūnere afăre f̄iește k̄arjea
p̄llare p̄unare k̄uvintsoare.

III. Trisipsoarea dreărie (Orthographia) kare
jeapre anveratūre a k̄k̄ie k̄uvintele ku k̄lō
re k̄uvintsoare ale deppareii la z̄imprea lor
ku k̄uvintre, p̄ ku p̄emnele opebitoare drept
a trej̄.

IV. Ivotirea p̄m̄ p̄ramutāre k̄uvintelor; k̄-
rea jeapre anveratūre, a ivotă drept, p̄
a p̄ramutā k̄uvintele.

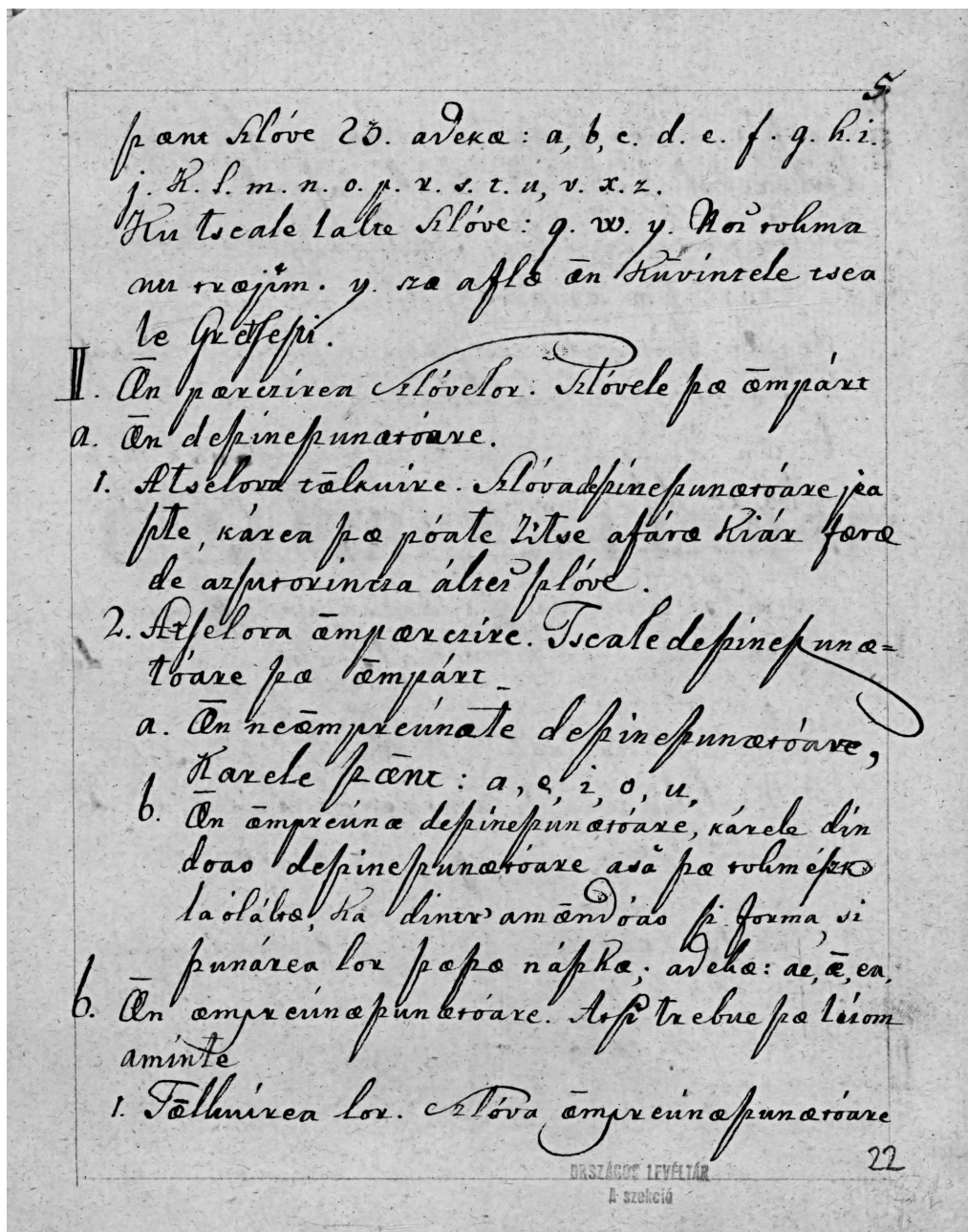
V. Klăriea k̄uvintelor, k̄are jeapre anveratū-
tūre, nu numai k̄uvintele, p̄i p̄i v̄iebele an
trej̄ ale klări, p̄ ale legă de olăbre.

Parva I.

De spūnerea afăre, p̄an de sferirea deplin.

A. Tablae de kunospinra klōvelor. Aș p̄tāt v̄ieș
l̄ikxūxi de ale p̄ohori.

I. Numarul klōvelor. Aln limba Rumāncă p̄re

6. jeapte, kărea foră de arsură jub despinepuna
 iotărei nupă poate ppiune afăre.
2. Ȑmpărcirea lor. Teale Ȑmpreună puna-
 toare pă Ȑmpărc
- a. Ȑn ppingute Ȑmpreună puna toare, kăp:
 b. c. d. f. si tseale lăte.
- b. Ȑn Ȑnduite Ȑmpreună puna toare, kăp:
 bb, cc, dd, rr, si. rs. l. dinor atseaptea păne
1. Depăăercite Ȑmpreună puna toare, kăre
 năsi dinivore la Ȑntăpăntul dăvăntulă
 Ȑmpreună nu ptau; atseaptea Ȑntă dep
 păăercirea dăvăntelox pă depăăercăp
 dela olăto, kăp: ll, mm, nn, ee, l. rs. l.
2. Ne depăăercite Ȑmpreună puna toare, kă
 rele ptau Ȑmpreună la Ȑntăpăntul a u-
 nora dăvăntă; atseaptea rămă la olăto
 ne depăăercire, kăp: pă depăăercăp
 dăvăntele, kăp: ll, tr, dr, fl, fr, gl, gr, kn,
 kr, pr. l. rs. l.
- III. Spunerea afăre a Ȑlovelox.
- a. Regule de Repetenie.

7

1. Tseale depine punaroare anru ppunere
afara pe nuse pkinbe antreolara. p.p.
Mannicape, na manujape.
2. La tseale apukbite de pine punaroare pu
nare lunga trebuie dars; p.p. Marjine.
3. Tseale ampreuna punaroare, hare au tseva
a peamenda laolara anru ppunereafara
pe opebepk tiar delaolara, p.p. fier, nu
lier, giara, nu diara.

b. Regulele opebite.

- b. Mai lin pe ruse afara, dehãr p, p. mai vãr
top dehãr v, p.p. bar, par, barãn, varãrã.
- a. Na ruse ampreunãr kãf o plora, p.p. clã-
ra, cãine.
- ch. An ruvinete tseale Gretsepi pe ruse kã
si kh. Chriprop. Chlam.
- d. Mai lin pe litã afara dehãr t. p.p. de
dar, Taxur.
- c. An nainte de a, deãho nu ampenat, fã-
tse an a o pillare, p.p. Acãm, peãre.
jeãro dãro pe pũn doas pũnhouri deãpũra
de pine pingura fãro o pillare, p.p. Wãpãl.

23

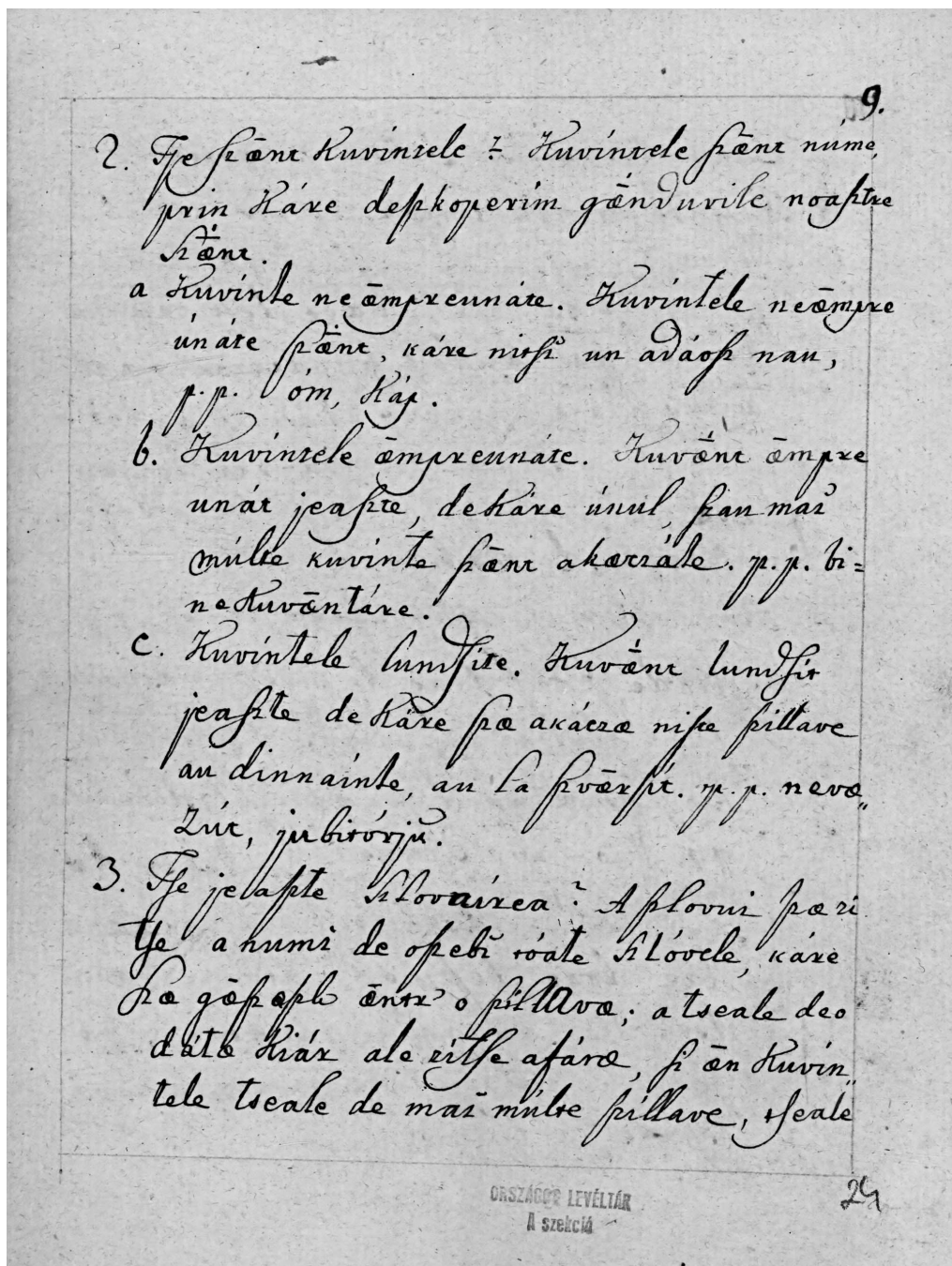
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szekció

8.

- f. Rîna mai vîrtos, de hîr v, p.p. Jîg, vîd.
 g. Mai lîn pîna de hîr h, p.p. gîrî, hîrî.
 h. Rî vîrse afîrî hî pîflîre pîna, p.p.
 hîr, hîrîe.
 i. An nîrîte dîlîrî de pîne pînîrîrî pî-
 pî pîlîrî amprîrî pînîrîrî, p.p. pîrî
 hîrîrî.
 jh. An dîvîrîle pîrîe pîrîrîrî pîrîrî afîrî
 hîrî f. p.p. Pîlîrîrî.
 l. pîrîrî pîrîrî afîrî afîrî vîrîrî p.p.
 pîrîe, pîrîrî.
 n. pîrîrî mai lîn afîrî, p.p. pîrî, pîrîrî.
 ts. Mai lîn pîna de hîr s, p.p. pîrîe, pîrîrî.
 x. Rîna hîrî pîrî p.p. hîrîrî, hîrîrî.
 z. Are mai vîrîrîrî pînîrî, de hîr d.
 p.p. pîrîrî, dîrîrî

B. Table de silovîrîe.

1. Pîrî pîrîrî pîrîrî? o de pîne pînîrîrî
 hîrîrî pîrîrî, pîrî hîrîrî pîlîrî de vîrî-
 rî pîrîrî afîrî, pîrî hîrîrî pîrîrî.

10,

ănnainte trekaroare sillave ale posroii.

4. Regule pentru ămpar cinea silvelor ăn
sillave.

a. Regule de ăpse. Kăte de pine puna
toare, sau ăndoir punaroare pânt
ănnu atăre kuvăne, atăre pânt
sillave. pp. pur-ă-roa-xei de gri-
ste.

b. Regule de opeli.

1. ăn kuvinte neămpreunăte.

a. Unde pânt doao de pine punaroare
ănu oolăto ăn kuvinte ptreine mai
ku pāmă pa de ppar cēpb delaolăto.
pp. Mō-av. Dprait.

b. Deăho^{sia} ămpreună punaroare ăn-
tre doao de pine punaroare, ănun-
tea tfea ămpreună punaroare pa
jea la sillava tcea urmăroare. pp.
Măre, a-li-nat.

II.
c. De câte prau d'ao, au m^{ai} multe de ppar
cite împreună p^uncătoare între d'ao
de p^uncătoare, atuncea numai t^uea
de pe urmă împreună p^uncătoare p^u
jea la p^ullava t^uea următoare. p.p.
ar-mo, tun-de.

d. Treale împreună te nedep^uscite
împreună p^uncătoare p^ul^ute, care p^u
afle împreună la înto^uie a br^uni
huv^uni, și în m^ul^ude câte prau îm
preună, p^u p^u jea la p^ullava t^uea
următoare. p.p. ru-flex, a-kru, a-
p^uru.

2. En h^uvinte împreună te.

a. B^uhum prau împreună te v^uen h^u-
v^une, af^u p^u p^u de p^uarte. p.p. rap-hum-
paerax, des-fe-hu.

b. P^ullavele de p^uer^uix, care înt^uey h^u o
împreună p^uncătoare, al^ute împreună

ENSZÁRZOTT LEVÉLTÁR
A szekció

25

12.

şunatoare nusi jeau tãnga şine. p. p. Kap-
nit.

c. Şillavele de şerşir kare ănţesep kão depi
neşunatoare aşi jeau tãnga şine ănpreu
napunatoarea tşea mai aprãpe dinnãin
le. p. p. ~~muşirigiu~~ nuri-torşu

d. Slovele ănlãutru vãrãie, a deho, kare
ăntu ănpreunãrea şuvintelor şa aflu
ăn mişşok, şa jeau la şillava tşea ăn
nainte margoare. p. p. mã-ri-mu-te
dũ-ku-mã.

ĂNŞCMNĂRI.

1. Şillavele tşcale, şe şa jũn ănnainta
şãne atşapte: ne, de, dep, vã, vãp,
pri, pre, tãn, ş. c. ş. l.
2. Şillavele tşepa jũn la şvorvã, şãne
le, lui, ul, mã, te, hã, ne, mi, vi, ş, u,
vã, ş. c. ş. l.

C. Tabla de tşetire.

1. ^{13.} *Te jeapste tseireca? Felicea pe siama a ppi
ne aflara, ku vieroz kuvinsop kuvend, si
ku ancelép toate kuvintele te vin an-
nainta.*

II. *Te jeapste pinerea? Dunerea jeapste ku-
vontare, kare are ancelisul sau de plu.
Mai multe pineri, kare prin kuvintele an
preunatode afa pe cin de olaltu, kare pe
ancelisul seca tuturoa dupa teca din
tar, trebuie pe sim si a doa, si a treia, si
a patra pinere pe siama period, sau
kuvantare ratinda.*

III. *Uemnele te vin annainta.*

a. *La kuvinte.*

1. *Uemnul amuzitorju, sau mojestorju (?)
pe jine deasupra lui i, p'u kandatsea
ste plöre nau punare anreago. p.p. Dou-
mi, tserju.*

2. *Uemnul sursatexu, sau apoprosul (?)
ste abolo, unde an brun stich, sau*

14.

penru mai bine punare vreo plovă sau
lapă afară. pp. într'altă răz.

3. Semnul de poverire (—) îndreapă
pe tsetiorji an la tucăne următorji, an
la fir următorji, kape tseteapă laolă
te tseale de poverite pîllare ale năvăn
tulur. pp. de poverire.

6. La pînter.

1. Genru de poverire pînterilor.

a. Vergire (i) la atseăfă atăra va re-
beri tsetiorjiul ku glăsul, pona tse va
putea ieie: unu.

b. Vergire pîntăre (i) la asfăra a-
tăra va reberi tsetiorjiul ku glăsul.
Kăe pe poate ieie: unu, doi.

c. Dăo pînturi (i) la atseăfă atăra
va reberi tsetiorjiul ku glăsul, kăe
pe poate ieie: unu, doi, trei.

d. Fune enlucorji (i) la asfăra atăra
va reberi tsetiorjiul ku glăsul, kăe

15.

pe poate ritse: unu, doi, trei, patru.

C. Gausia (-) La atșăpra tot mai mult
va zăbovi tseriorul în glășul, și
peși kăpete tseriorul vream la po
hoteate.

2. Genru per amurăca glășului?

a. La vergurea, vergurea purnăto, și la
doao puncturi tseral purnăto pe mure glă
șul: jăre la pune anhuetorjă pe pogoa
ra omul în versul.

b. La pământul tajeavă sau la para
graf, (S) ăntseape omul în kărva
mai zfoș în glășul, după atșajea
ăltăpe a kreasfe.

c. La pământul antrebară (?) poveri
la glășul purnăto.

d. La pământul (!) trăbue pe trăim în
vers tănșetă, și cu grevătă.

e. La pământul ăntșeră [] (!) tșajea

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A SZÉCHÉNYI

27

16.

toe fîlă ăn lăuntru, mai ku pămă pe
 toaceste mai zfoșe și din viers mai jite
 f. La pēmnuș povăruirū (33) pe tsera
 se din viers mai ănnăle, si mai täre.

* La lēmnuș lăerū aminte (*) pătse-
 teaste mai zfoșe, și kërva mai ăntse.

IV. Rēgule pentru bina lsetire.

- a. Toate plovele toepa afla ăn breun ku
 vāne, trēbue pape riho afāre hīar, si
 din rāndujale.
- b. Silavele dupa skurtārea, si lundjmea
 lor trēbue pape lītsem afāre.
- c. Kuvintele atscale, la kare kāde greotā
 tea kuvāntāerū trēbue toeva trāpe.
- d. Trēbue pe trāim din glāp fixipk, si
 mirflotsijū.
- e. Trēbue pe fātsem ăncelēpul ku

17.
Ruvântăru' nuprinŝ prin randuirea pogo-
răre a glazului la pîmnele tscate de
kilinișoare; ŝ prin deapropierirea
pătîmilor.

1. Mănișea poŝteafse un vierŝe rari-
ŝ ar jîle, ŝ vîrtîŝ.
2. Iubirea poŝteafse un vierŝ blînd,
ŝ drag.
3. Frica poŝteafse un vierŝe ŝlăb,
ŝ tremurîŝ.
4. An triŝtăreca poŝteafse un vierŝ
optenîr, ŝ pomnîŝ.
5. Ūra poŝteafse un vierŝe ăppîr, ŝ
urîr.
6. Duhurișea poŝteafse un vierŝ deŝer-
ŝar, ŝ ylin de vijăre.

18.

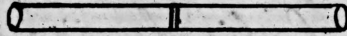
17. Ȃndurarea poșteape un viorf lin
 Ți plânșuror.

V. Misorosiri pentru tsetirea tsea de pa
 vărfe.

a. Brin de prinderea tsea cu pârquintea
 pe fie omul de dăr la regulele tse
 trî.

b. La apdulaam pe tsei se vorbesc bi
 ne, Ți pe urmăm lor când tsetim.

c. Hare lîkru trebue pal tsetim Ȃn-
 naintea tururora de obfe, mar Ȃn
 tȃi jeapte de lipse, ka pal tsetim
 du rohotinca, Ți la Ȃncetelipul
 Ți krietorjului pa luom pama.

PARTEA II.

Despre măsurarea Sunării.

Enfrunzări aenaintle. (*)

1. De căpă pprunere afăre a kuvintelor
 entru arseajă pă entemejăre mai
 alăp, ka pka pe dea fiesce kaxijea
 kullave punare kuvinsfoapa: Sen-
 tru de pre cum mpa zib afăre roa-
 te pillavele kuvintelor a peamene lin-
 pau vartop, afa niti pă zib afăre
 roate pillavele - entru forma pe pka
 au pe lung.

2. De lipza je dăre pre cum pentru tea-
 le kinnis, si pka rta, afa si pentru o-
 le andote pillave niste regule afăre.
 an tse lip trăbue pka ritsem afăre.

(*) Atscapte enfrunzări pânt numai pentru
 enoaceroje.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szekció

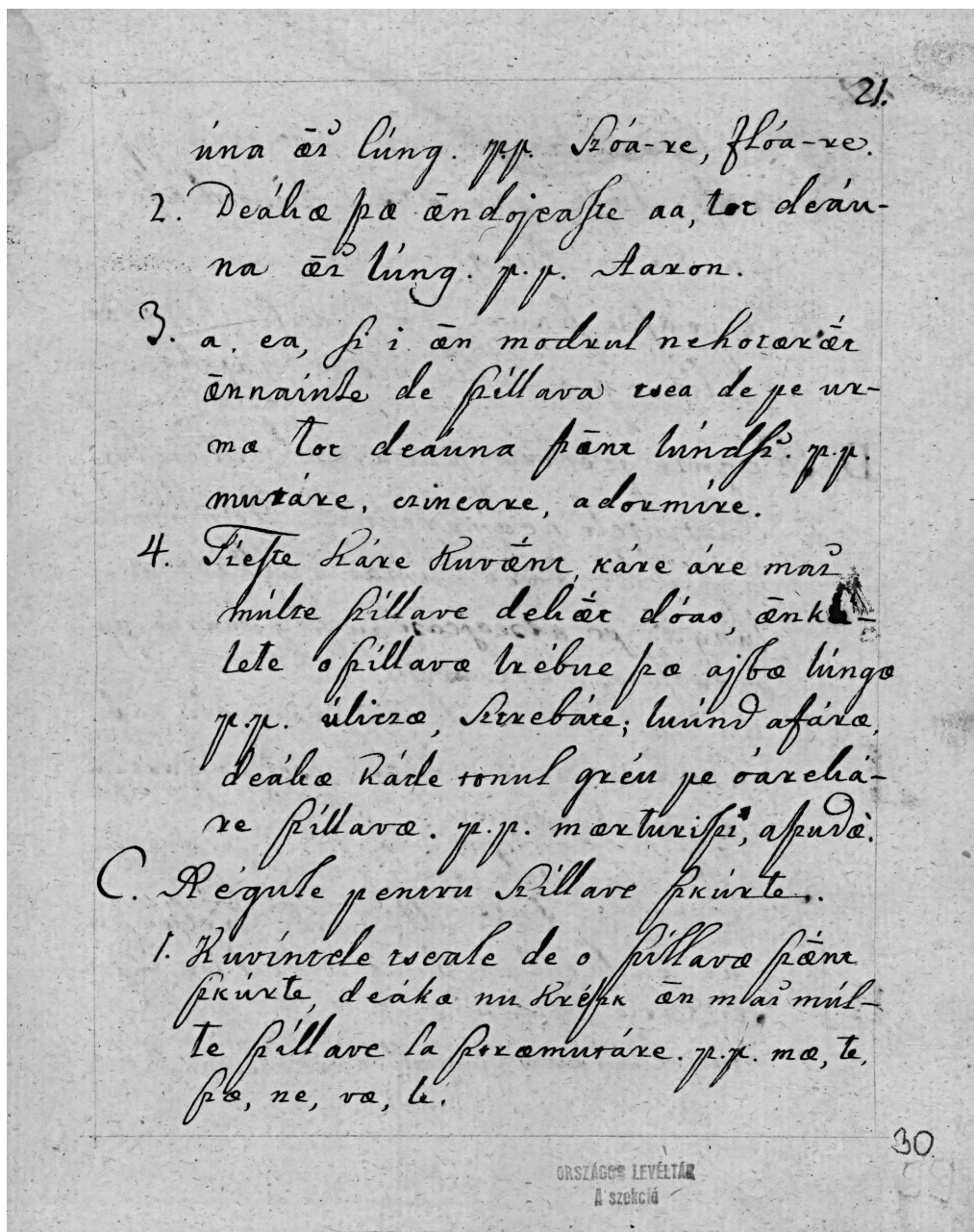
20.

Împemnare

Îara atsi mni voje noas toate Regulele
pentru deplinirea mepurarea spunărui ale
știri, și voim numai a împemna Regu-
lele țicale de lipa ale mepurărui, Răce
șane de trebuința pentru țșirica țica
de plin. Na doara prin ne dăcșăra pșu
are afare a șillavelor, și țncșellul
șuvintelor pe nupă șramute: pentru că
țntu ală vreamă je: jel mănca, și ță
tr ală: jel mănca.

A. Mepurarea spunărui jeașpe șșirica
adă țicșe șșirica șșirica spunăre ku
vunșoșpe țntu șșirica afare.

B. Regule pentru șșirica lınșfi.
1. O deașă fătse o șșirica ku a șșirica

22.

2. Spillarele se poartă înaintea pp.
 rap. desp. pre. s. r. l. luind afara
 en, kárei lung.

3. e jeapte pînă la pînă sîrul Kuvân
 tulur. pp. Kále, máre, Kájeté.

D. Regule pentru spunarea Spillarelor.

1. Kuvintele neîmpreunăte de mai mult
 te spillare, káre numai o spillare au
 lungă pe atscăjeasî au pînă area pp.
 mărşine, orăcurăşu.

2. En Kuvintele scate împreunăte, káde
 spunarea pe Kuvântul tot următoru
 pp. binecuvântare.

3. En kuvintele scate pînă, sau káre
 sau luă dintr' alte limbi, trebue sa
 ne îndreptăm după învîrul lor. pp.
 Histrorie, Romerie.
 Luind afara kuvintele scate pînă.

pp. Christoph. Philosph.

23.

PARTEA III.

De ppe Orthographie, sau
Scripore dreapta.

Tălcuire.

Scripore dreapta, sau Orthogra-
phia se poate scrie ca a tsejca, ca
cea anvară cuvintele cu plove scri-
măsa ale ppe, ale de ppe cu
dreptul, și ppe de ppe bine
ale anvară.

Kap anvară.

De ppe bina anvară a ppe anvară
scripore ppe. și a cuvintelor.

Tălcuire I.

De bina anvară a ppe.

A. Plovele a tsele rebuc pale ppe afa-
ra dintre plovele noapre, și a nua

ORSZÁGOT LEVÉLTÁR
A szekciá

31

24. de prile, sau nuz de lipse spre punărea
 d'uvintelor rumânești. Pentru atseajea
 nu pân de lipse atseajea plôve.

1. g. Pentru ce cu atseajea plôve, nizi an-
 trun d'uvânt nu vâljim, tsi pînem tot
 de auna plôve R t'en l'okull j'ei. p.p. kvartej;
2. W. Anka numai an limba p'vâine are năj,
3. y. Ră aple an d'uvintele tscale gretseji;
 karele răsîi pe por p'krie la noi d'u i

B. Plôvele pentru tseia asremănare anre
 sine nu trebue p'le amestecăm, sau p'
 pînem una pentru alta. Trebue d'are
 p'le de p'tillinim de la olătre, ră pe ope,
 bira p'unăre, si plôve p'le avem opk'bia.

1. Ră d'are nupă pe p'kimbă anru olătre,
 i, si j. pentru ce i j'p'te plôve de pine pu
 nătre, j'are j' am p'reună p'unătre: si
 așă nupă p'krie bine u'beșk, an lob de
 j'beșk.
2. Ră nu p' p'kimbă la olătre u, si v; pen-

25.
 tru hă u jè despinespunătoare, jăre v-ăm
 precunaspunătoare: p.p. vără, nu uară.
 3. Ră nupă amcaștetve laolătre f.vi h.
 pentru lă alrai ficăre, alrai hieare,
 fierbinte, nu hieerbinte.

4. i mut hă j mahar hă au spunăre a spea-
 mene, țorusi pă obepk de laolătre ănru
 puvipăare; pentru hă i mut jè slôve
 de plovăre, jăre j tot deauna are dupe
 Aline bare tse slôve de pinespunătoare:
 p.p. Trajă, bașe; dîr, dîmni.

5. y jè slôve Greșcășka, fi ăn pucinea
 le huvinte are raji; pentru hă i tot dea-
 una pă pôte pîme ăn locul lui; p.p.
 Rymvol, pă pôte Rurie Rymvol.

Tăjeare II

Pentru ănrohmîr pă slôvelor tselor mari.

Slôvele tseale mari le ănrohmîm:

A. Anrăjă ănnaintea huvântăvî ănreșf, așoi

ORSZÁGOT LEVÉLTÁR
 A SZÉCHÉNYI

32

26.

ănnainte de tot pînchul, și ănnainte de tot
numele opebie: și ănkă și atuncișea, kând
pe pînă tsera kuvănt ăn lob de nîme o-
spebî; sau kând pînă de opebî de spre
luku în așela kuvănt ănpemne.

B. Afăra de a tseajea în plôve mari trăjim
grăjînd kare feacele tseale mari, și
la ăntseputul tot a tselora nîme, și a al-
te kuvinte; kare faza a tseajea o ăn-
șemneare. p. p. Gie. Maricara. Dumnea-
șă. Șpinăreara. s. c. l.

C. ănkă și după pînă, după ăntrebare, și
după șemne de pînă, de pe gata vorbătu
ăntsepte: ănkă și după două pînă, și
de kumăra șeva pe dănpel dintr'ăla
șkrișoare pînă.

D. ăn toate altele ăntămplări numai plô-
ve mîrvi pînă.

Tăjcare III.

Genru ăntălmirea cîbvelor tse pînă a șea-
mene; și a pînă de o pînă.

27.

Pentru ca slovele a seamene, și aproape
de o punăre nu se lăsa tot de a una bine, și
nici afara; căci nici punărea se a bu,
ne nu de tot de a una bine se lăsa de jă rōa
te slovele pīlavū, sau a luvānsulū: pen-
tru a țeapă dāta bine rebus pe luvom
pāma, și ānpemnarca lor. Pentru ca al-
ta ānpemnarca seara, āla pāre. Si-
tse a pīlursēph Regulele se urmeare.
A. Regulele de temejū.

1. Slovele de redarsina ale hvinreilor
ān kāruī ku purinra, și ku rohmāla
trebuie pōle crinim, și ān hvinrele invo-
rāte. Aia dāta nu anverēph, dōafuis,
s. s. l. și āndserēph, 2 fofuis.
2. Slovele de pine punăroare se pōrēp-
tul hvinreilor de redarsina se lāsa
a fāre ān țeale invorāte, altele jārēp

OSZÉP LEVÉLTÁR
II. szekció

33

28.

de multe ori anu' alte plove pe skimba. p.p.
Kăpa, kăpnik; cāră, cārân. v. rs. l.

6B. Regule de opebi.

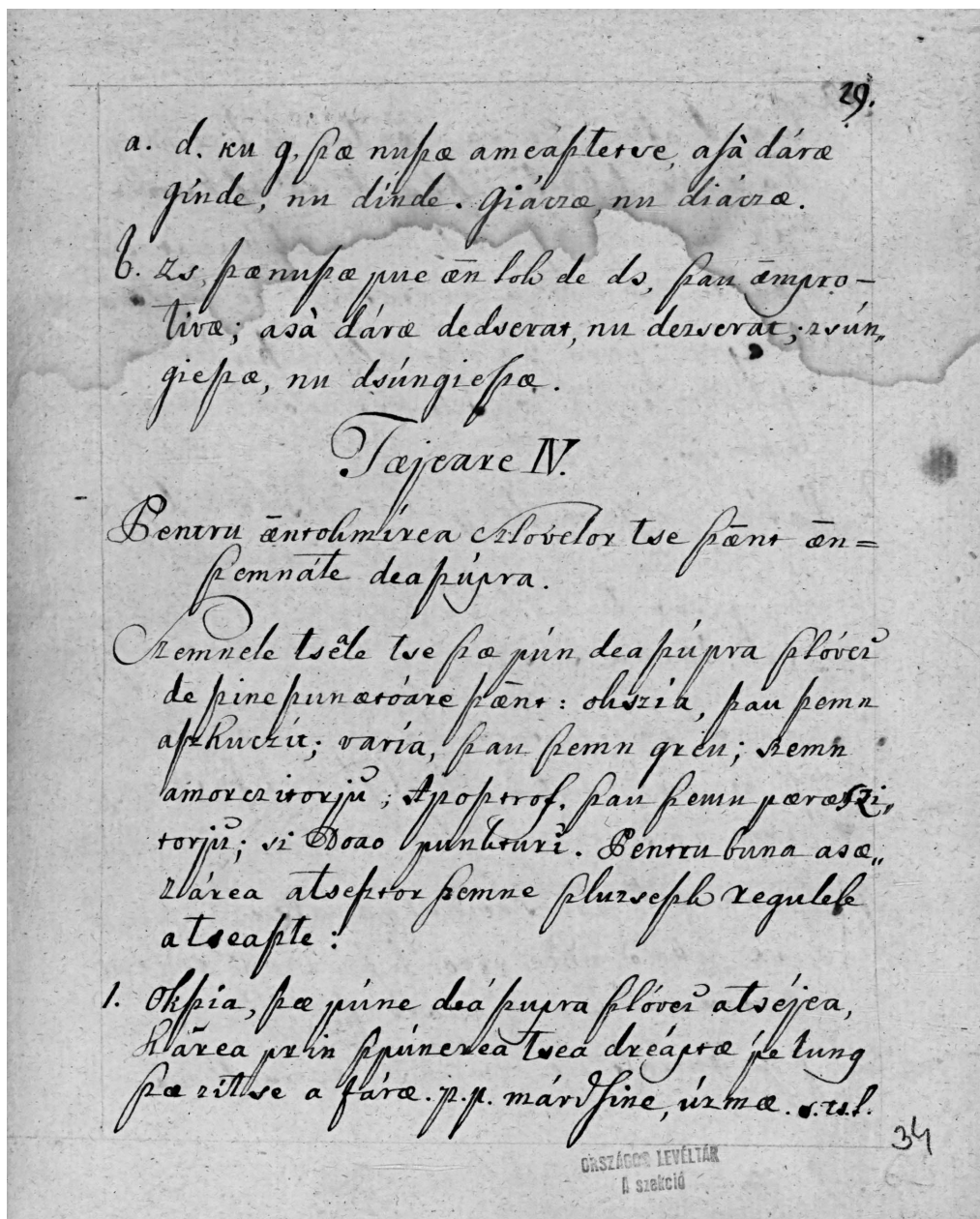
1. Pentru de pine punitoare, kăc pănă apră-
pe de o funăre.

a. Pe a nu trebue meptelac, sau skimbac nu
ea ân lănușă, năsi ân mizolob. p.p. pteăr,
pe, nu prăpe; năsi ân pteărș; pentru kă
a pe pine ân lob de a; jăre ea ân lob
de e. Kănd pe hotărește kuvântul. p.p.
Kăpa, Kăpa mea; Kărtă, Kărtămea. v. rs. l.

b. e pe nu pe pine ân lob de a, pentru kă altăi
leu, și altăi rēu. v. rs. l.

c. jū kă i pe pteărșitul kuvântului pe nu pe
skimbă; pentru kă altă ân pteărșitul un
kujū, și altă ahui?

2. Pentru de împreună punitoarele tuc pănă
a peamenea.

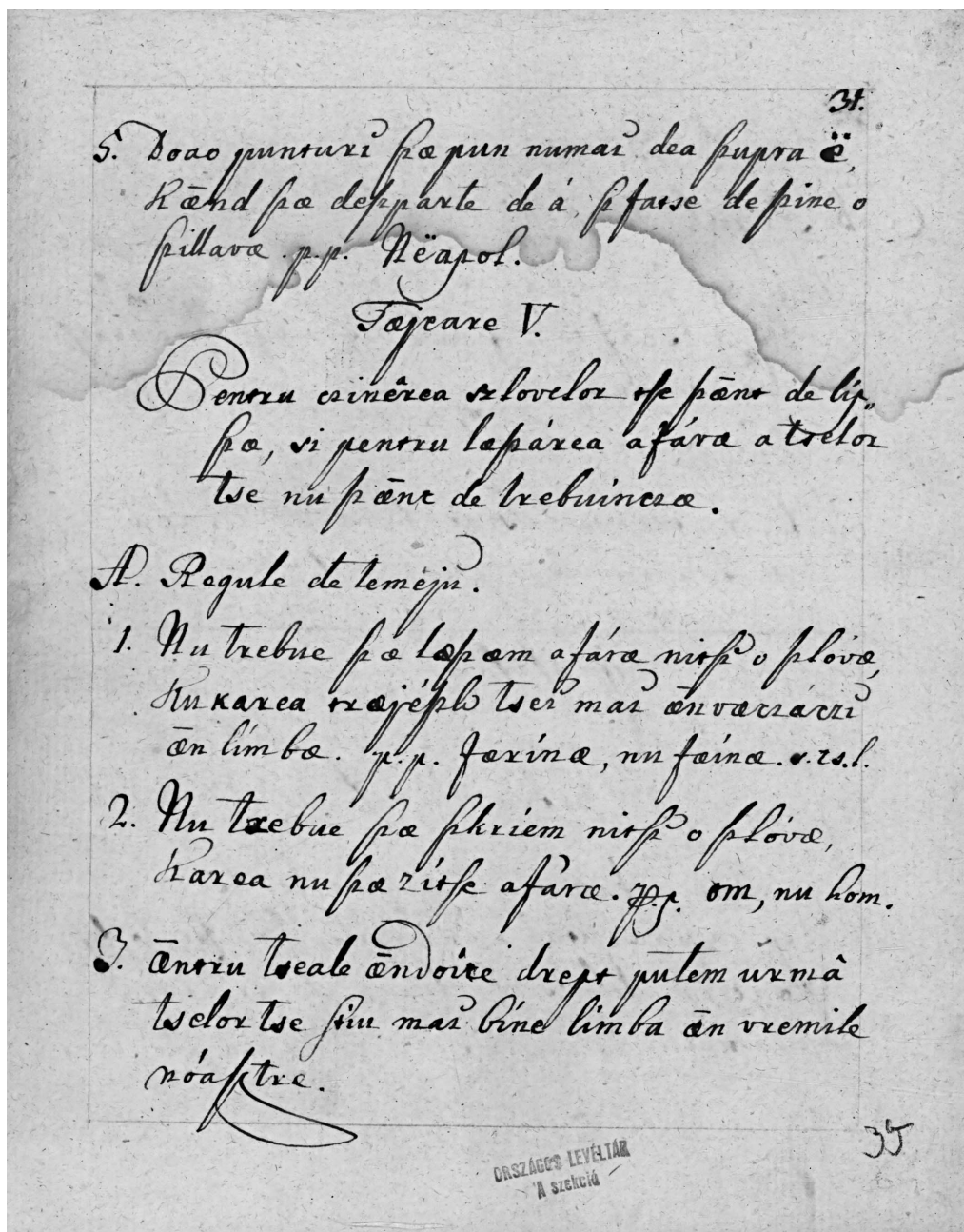

30. luând afară, pe ea, rândui de fire lung,
 Rașape deșkilincăpha de că apkurăit,
 p.p. moreașe, foro de semn apkurăitorju
 jcapte en modu arătorju en fața a
 treia; jara șa moreașha șu semn
 apkurăitorju jcaște en modu amreu,
 notorju.

2. Varia șa jine dea șupra atselora de pi-
 ne șunțare, pe harele șunărea șam
 în greotăte hăde. p.p. vără; șa ivi; me,
 xea; turnă. v. r. l.

3. Semnul amorăitorju șa jine de șupra i,
 șu u, hănd nupă rih deșkil a fără. p.p.
 raju, noi.

4. Apotroful șau semnul parășitorju șa jine
 ne akolo, unde vreo de fine șunțare
 pentru mai buna șunăre șa lăpa afără.
 p.p. enriat șup, en loh de enriat șup.

32.

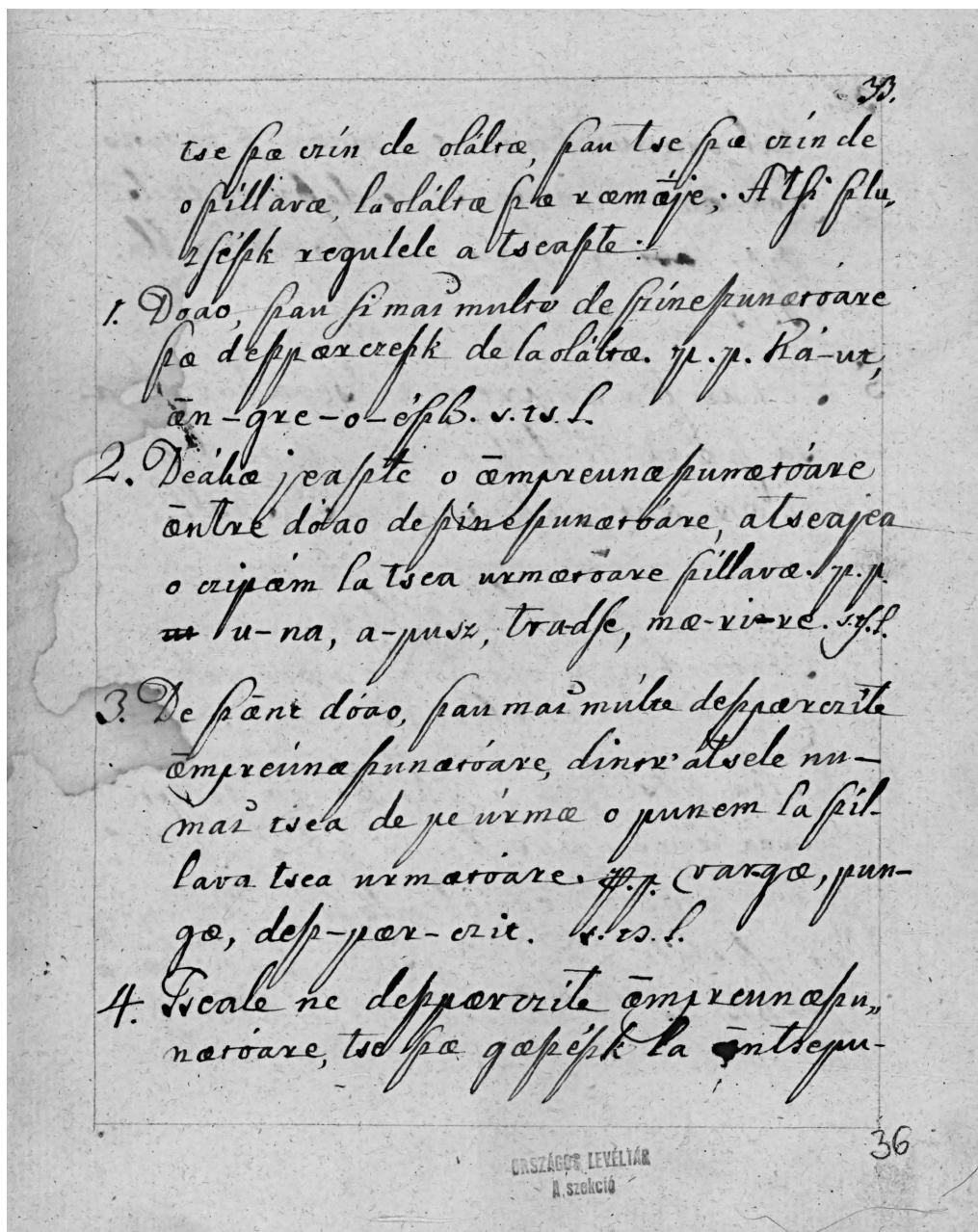
D. Regule de op'ibi.

1. i. nu trebuie las'at af'ara 'ntreu kuvinte,
le a tscapte: fierbe, isungie, primears'
die, si 'n seale a peamenea, si nu forbe
isunge primears' de.
2. h. nu trebuie las'at af'ara 'n hr'ana,
pentru h'e altai hr'ana, altai r'ane.

Rap al doilea.

Pentru buna 'mporocire a villavelor
'ntreu kuvinte.

Villarele fr'ante ale kuvintelor tse nu 'n,
kep la p'v'ar'itul r'andurilor p'xripe, la def.
porocim dela tscab dinnainte prin buna
plouare, si buna r'isere af'ara; ka pl'ovele

34.

cul vrunei kuvēnt, romān, si ăn nins-
 loh ămprecunare, si ne depparexite.
 p.p. laor a-spyru, mu-spyrat; o-blu.
 p.ts.l.

5 Pe cum pă ămprecuina tsera kuvānt a-
 să pēvā si depparexi. p.p. dep-
 Hax-kat, rap-rux-nat. v.ts.l.

Cap al treilea.

Pentru blîna ăntrohmire a femnelor tse-
 lor opebitorare.

Durtea atscajea a pkrispoarū drecapre,
 harca ăntre pkrispoare ppre mair pline
 si mair usoare ăntrele adserca jec pem-
 ne opebite rânduicarte, veadniba
 jecapte de pchotincra. Apre atscaptea
 del opebirebue pă luom pcamă.

35.

A. Fēnuu Kuvinte.

1. Scemnul shkuvororji, sau paratgorji
aholo au obitsnuit afi dea supra, unde
oreo plōva po lapa afāra. p. p. an-
tr' un tsāf; an loh de anru un tja.
 2. (-) Deapparcizet, an pemneia pilla,
cele kuvāntul deppercite, hare
m anker an pōarsitūl r andulū, afi
dipe la r andul uel urmatorji, nu ur-
mare dare si a tseale trebue ampreu-
na pōa tserapha.
- Un pemnul atsepra foarte trajaia hrie-
toru mainante, anho si akumā mulci
an kuvintele tseale ampreunate ppre
opebireca parerilor ampreuna hare.
an. p. desp-na dars drit, rēpkumpara,
despine-puncorare. v. r. s.
- Dare, pentru hē atscajeai foarte hne-
roh

DASZÁGOS LEVELTAR
A székely

37

36.

tohmecala ăntzu shkrișoare, după pilda
altora neamuri, și noi o vom lăsa afară
și porțile ămpreunăte le vom shkria la
altre: depnadar duit. respump erat,
depneșum arăare. s. v. l.

B. ăntzu legărea kuvintelor.

1. Șpre ămporerirea legării kuvintelor, pa
ăkvântărilor plurișk somnele atscapte:
a (1) Verșivra, deșparte kuvintele a tica
le, karele de lipșe nupă crin de olătre
și taruș pă casin de atscajcasi kvântă-
re: ănkă și kvântăvile tseale mai mi-
tși, karele șănt poru ă kvântăre
varunde. Pilda ne poate fi atsașă:
Demokrit lekuitorju, bojerju a Athe-
ni, pentru avușica pa tseă frumoa-
șă, ăndrărnecala, și ănvărtura pa
tseă adănkă; kavarșilor leau șopș șpre
buhurie, avușilor șpre pilda, și pa-
trier șăle șpre ănvărtăre.

37.
 6. (i) Verguora punităre, ănnainte de huren-
 tăre, la tătăseja pră, Rarea tsea dinna-
 inte mai plin o rălkujeară, sau o ămpărte
 ăn mădulări, p. p. Vistevica Ru ădever,
 si tsin ptea ăn ru omenie frumosi ăsară
 pe om; dă ăare pot fel făha fexitsit?

C. (:) Doao punituri.

1) La pîn ăntre mădulărele tseale din to-
 si tseale de pre ărmă ale hurenăru rorun,
 de, p. p. De nute prănceafă pe tine drăgo,
 ptea lui Dumneren spre ăprăvirca daroi,
 ălor tale: nute felă din faptele tale tseale
 bune, si pe străpăviri lipse ptoate.

2) ănnainte de vorba prăcina se păardă
 tse ănnainte: p. p. ăntre hăre pe ărus,
 ăafă trebue la plări dărdă Repărijlur,
 p. ătsapra au ăos, răppunful ătăpăra:
 Dărră Repărijlur, tse ă Repărijli, si lui
 Dumneren tse ă lui Dumneren.

38.

3) între inule ducăntări ca afeale, harele
tolma opebite lukruri leaga, sau cain la-
lătre. p.p. lui Varava, hare pentru ne nu
morate usfideri de multe ori au fost vrea-
nib de moarte, jeau îngăduiră filat: A
chrisproff amptoriva, între hare nime nau
aflăe nirsio vine, lau zundebat spre moarte.

d. (.) Punctul.

1) Se pune la porsful ducăntării, sau a
periodului. p.p. horujca ai rusine de ru,
gatsjune, ai rusine afe pricatin alui
Dumnezeu.

2) An ducăntele tseale pcurtate sau
mai bine ansumoritate. p.p. Mark. Tull.
Cicero. s. r. l.

e. [] Sau (.) Neme anhueroare Lukru ha
atsela ankid, hare alurcafe adevorat
spre anuclerferea vorbu de farra, da ro,
tusi de lipse niri du atsela legat de olătre.
p.p. anke nuffu perie (ritse cicero atseptu)

vesprie Ritor) mestersugul a dobânii Ron.
solatul.

f. (S) Remnul ântseparovji, âmparte vörba
ân ofefice ânkieri, faumerdutari.

2. Lipse deptilinirea legärü kuvincilor sau
astuvântörilor pânt de lipse.

a. (?) Remnul ântrebörü dupa adevörara
ântrebare. p. p. Adam! unde jefü? jca
ce nu Rändü ântrebare numai ântre
popeptire. p. p. ântreba drumarjul Rã,
ce ai fi Rãle dreapte.

b. (!) Remnul frigörü dupa fiesse tse grã,
ce vörtãfse, dupa fiesse tse frigare din
patime fse jüne. p. p. vai mie! tse amfo,
Rur, Rändam pierdur nevinovãriea mea!

c. Remnul ânterörü sau aduhörü
ânnainte, la ântseputul, si la pörpörul
vorbei mai lundf, Rãrea o lnom ânnainte

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szekció

39

40.

din vorba, sau din pkrisrôarea altuia.

d. (*) Semnul tselararorîjii, sau pcrâoa are
toroare anpennearo ldoberdrea tsea de
lipsa avân luhru afi mai zroff Ruvrin,,
pca; an loh de ptea alminakitea sau o,
bisnuit a piine si plôve anore pemele
teale ankuetore. p.p. (a) (b) (aa) (bb)
S. l. s. l.

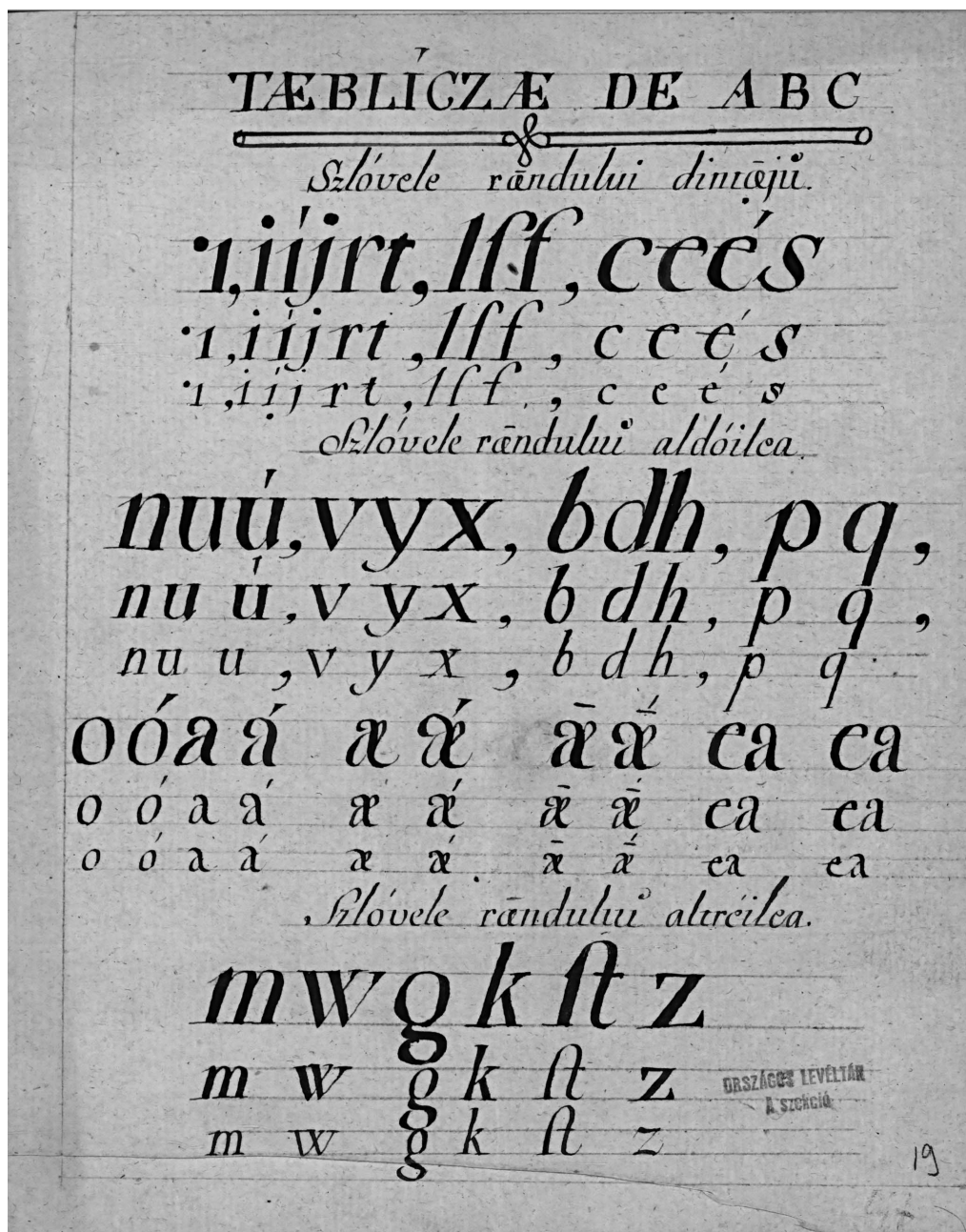
e. (-) Semnul de odichne, sau pauza.

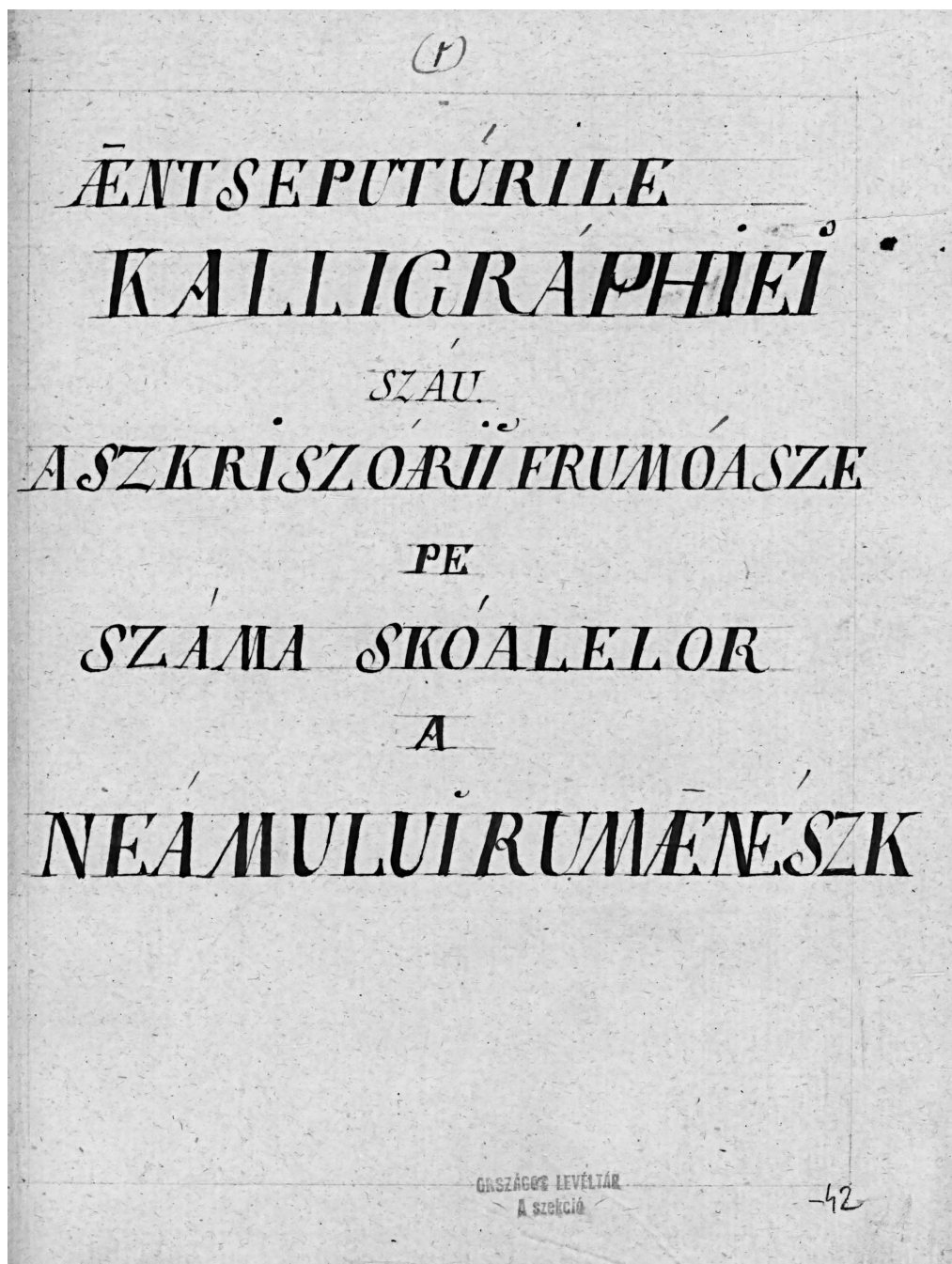
1. Une ori vorba tsea antsepiro de tot
lape an lsumerate luhpatima mai vax
voape kan engirite. p.p. Pentru atsa,
fca trufie neafapt nâds pcrisina de bla
ptam kândtu an lujn - o miscilor! jâ
te an dâre kn proborire nevom rufina.

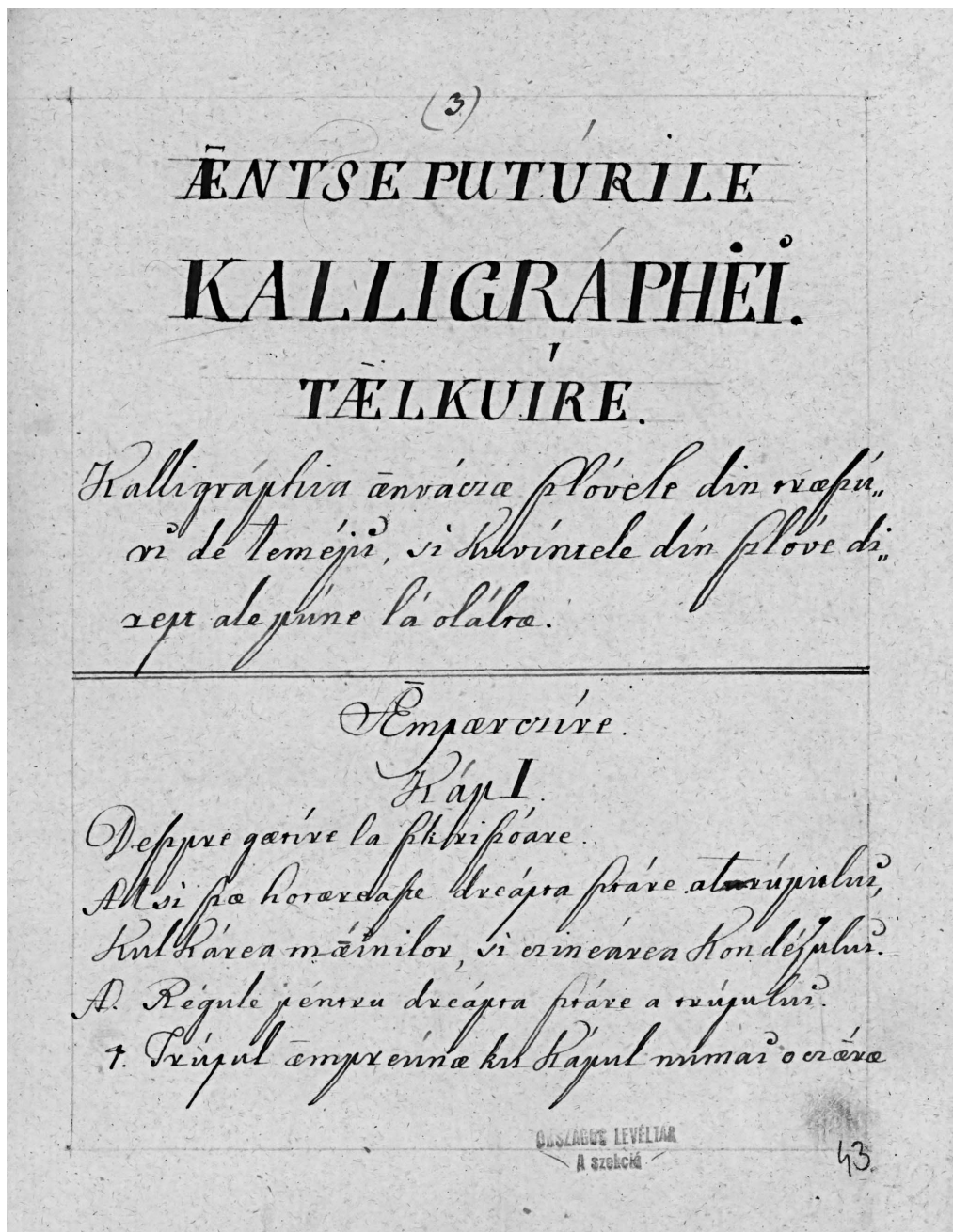
2. Uneori numai an pcrisina vucame, pâne
kând patima, tsea fierbinte an lujn
antseata. p.p. Dâre pcrisina ta jca,
pte pcrisina - o arsuror dâre an tsa,

SIMEON MAGYAR ÁBÉCÉS TÁBLÁJA²⁷⁰
(fakszimile)

TÁBLÆ SZLOVNITÓARE DE					
szavārsit, kuakāryca trāza tokmire ān skcālele de obste.sza pet ānvāczā priūt.sū la szlōnirca fiesit tse kuvinte.mākarka la a. tscajca nau bukcāvna, si pcūma, pckum. szau obisnuū asī pā- nā akūma de obste nūsi kārca.sza nu o. szvārtetse szpre gicōlātea lipszicilōr pārinēzi mai alēsz ānkasī la szlōnirca					
B	b	A	a	P	p
C	c	E	e	Q	q
CZ	cz	I	i	R	r
D	d	O	o	S	s
F	f	U	u	SZ	sz
G	g	Æ	æ	T	t
H	h	Ā	ā	TS	ts
J	j	EA	ea	V	v
K	k	I	i	W	w
L	l	Ū	ū	X	x
M	m	Y	y	Z	z
N	n			ZS	zs

(4)

pe fie plekát amainre, si nitsi entro laturu
pe nu fie ploborit.

2. For nușul pe pe oichineăpă pe brăcul
tsel prăng, si pe fie kām deo pālma dela
măpe departat.

3. Oșuljūrurea pe pe uște la vărul Kondējului.

4. Bursoarele pe peia dixeș amainre.

Q. Regule pentru kulkărea mărnilor.

1. În prănga pe pe oie hertica, kărea
pe peia o eră laturis amainreatrūn,
tur.

2. Măna tsa deăpro foarte plab pe ră,
ka pe anhiemra tsa din taje a deșe,
tului tselui mih.

3. Kōnt tsel dixeș pe nu rătka pe măpe.

Q. Regule pentru oineărea Kondējului.

1. Kondējul deșpe laturia răsărui tsei din
pust în vărul deașerului tselui mare

(5)

Amuși l'ange ungiora de arserului de mîrș,
 lok foarte usor pe pe oie

2. De arserul araserorjū avā pape Kulo se
 Kondejū, ka p'orintel ^{amăgirea} după de arserul
 mîrș, si p'orintel după de arserul de mîrș,
 lok pe Kāra. Atscaprea trei varim ple,
 k'ate de arse m'ie bne de arserul pe atoa,
 pere Kondejū.

3. Pseale l'ate trei de arse pe pe rāge an l'au,
 tru Kera pālma, si de la de arserul de mîrș,
 lok pe pe oie de doao de arse de pe tate.
 (Vizi, Palt. I. ihoana B.)

Kaj II.

De p'pe antseparūile Krișp'aver.

A. Pālkuire. Antseparūile Krișp'aver pe
 Kicāma atscate Krișp'aver de t'emejū, din
 Kāre ka din nipe madulēri pe f'ab f'lovel.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
 A szekció

47

(6).

B. *Amplexare.* Antseparările fluxilorău, sau
trăpările de temeră până de fapte febluri,
după lundimea, lacrima, și kuhlăria lor,
sau în un tuncăne după ofebira arșindoe,
rea lor.

1. Trăpările de temeră a vândului din țară
până trăpările de pâr, care până oile,
dăra până mai în până lacrimă, și până
supărare, și până în un vâru a kondējului.
Trăpările împreună a hărețoare (Tabl.
A. D) mai rare până lacrimă, decât trăpările
leale lundă. Dăra trăpările de vîntoe
cîn oblimă kumpenă.
2. Trăpările de al dăileă vând până trăpările
leale de imbre; până de țară, și până până
în amăn dăo vâruile, sau în amăn dăo
lacrimă a kondējului. În a până nea
grosime. Trăpăra de n (nr. 4) an până.

(7)

lăcept an pînz, an pe pleăha pînzinel
 pînz pînz (nr. 5.) Găra reșpîra de un,
 bre tseca lînga (nr. 6.) tot de a una pe pleă,
 ka pînz dreăra.

3. Propînzile de al rîcilec rînd pînz reșpîr
 de arb, si pînz mai de rîcîlîr pînzîr,
 mai pînzîr pînzîr, si așă si pînzîr
 trî gîpîme. Mai pînz dreăra, mai pînz
 pînz pe pleăha.

Tseca pînzîr (nr. 7.) pe pînzîr în un vîră a Hon,
 dîjîlîr an pînz; pînz tseca gîpîme (nr. 8.)
 în amîndoa vîrîrîle an reșpîr.

4. Propînzile de al pînzîr rînd pînz pînzîr
 pînzîr de lîr o cîră pînz pînzîr pînz dreăra
 lîrîrîr: une oîr de rîcîlîr pînz pînzîr,
 une oîr an gîpîme ne așă amîne, mai pînz
 în inel, mai fîră de inel, mai pînz dreăra
 mai pînz pînz pînz pînzîr pînzîr. Tseca

DRSÁGOT LEVÉLTÁR
 A szelvény

45

(8)

pe kurtă le pkrîem tot dea una ăn sup, și ăn
 200p pe puperire din un vârr a ston dejulur
 (nr. 9) Geale puperiri, și limf numai
 ăn sup (nr. 10) Geale tseale grăpe, și lundoi
 ăn 200p (nr. 11) Geale tse pă ăntseș din
 groș kîrinel pă gâra pe puperire. Geale tse,
 le 200 pă ăntseș pe puperire, kîtingân pă
 gâta din groș.

5. Trăpîrile de al Drîntoșileă vârr de opêbi
 pân trăpîrî ka tseale, kare pă fâh din
 două trăpîrî de lăcr pă ăntseș o vârr pe
 pîrîm, și pâlêga de olăbra din 200p, au din
 sup din o trăpîrî kâr ligăta, dîrî pă
 kîama trăpîrî de ou (nr. 12)

6. Trăpîrile de al sâpeleă vârr pân pîrpe lă
 olăbra din două pîreri a trăpîrî de aî b, pân
 a trăpîrî de lăcr din o rîmărate de pîrte
 pă ăntseș și din ăbra rîmărate de pîrte

(9)
 ăntseajea lătră pârre din proriva pœ gâre,
 și pœrru plehăre hă atșăpă pœ rîb mœpîrî
 de sêrpe. (Nr. 13)

Kap. III.

Despre pîrripoare Rumâneaphe.

Pîrripoarea Rumâneaphe jœ de trii scâljin: pîrri,
 pœare durarœare mai mare, pîrripoare durarœa,
 œ mai mîha, și pîrripoare frânre, span pîrri,
 pœare dur pârri hœlœuri. Tîepœ hărea pœ din
 plœve mîrî, și mîrî.

A. Despre pîrripoare durarœare mai mare.

1. Genru alkœrîrea hœlœor din troșurîle
 tœale de temêjî

a. și ăntœjî vorbind despre plœvele tœale mîrî.

1) Din troșurîle de pœr pîrri, și din troșurîle de
 umber mai la ăntœjî, mai și la ăntœjî,
 și la pœrse pœ alkœrîjî atœapre plœve:
 i t t u u l l r n h h m (vœrî jîlda Rumâneaphe
 tœa dintrœjea)

(10)

1) Din tröpfurile pomenite, si din tröpfurile aise,
kare pēn plehāre, si lūndvi, pē fah atoea,
pte: p x c a q g o d e b v.

3) Din tröpfurile pomenite, si din tröpfurile de ou,
si de serpe fāsem: j y s s s f f s z.

b. Iara plōvele tseale mārē srau mārē ku pāma
din tröpfuri de aise, de serpe, de lāor, si din
tröpfuri lūndvi de ūmbra. (vērē jildat Lāinecāpta)

2. Despre srauul plōvelor. Plōvele rieue pē aiba
ptāi adevārā, a deha: pē aiba adevārā
lūndvime, lāozime, hūlhāre, si lōhūri gōale.

a. Despre lūndvime. plōvelor.

1) Plōvele mārīnte de n, kare nān nīsi lūndvime
de pūf, nīsi lūndvime de rōf, pēnt on,
nāte de q d lāozime de hōndējū.

2) Plōvele mārīnte, si lūndvime ēn pūf, si ēn
rōf pēn ku a rāra dūpe ēn pūf, si ku a rāra
trāpe ēn rōf lūndvime afāre nūmāi plōvā t,
kare ku pūrinel ēi mārē plūvte.

(11)

- 3) Orlóvele tseale mari pânt de o nălcrime în
plóvele trápe cén gúsz.
- b. Despre lăcrimea plóvelor. Seale doáor răsuri
de teméjii ale lui n pa de portărea dela olábra
la páru lăcrimi de Rón d'ejú. Seale l'áte pló,
ve p'acrin de atsáfra y r s'ce pânt mai cén-
gúspe în pín crinel de kár n: m, si x pânt
cénho în átera mai lăte, jeáre tseale l'áte
pânt de o lăcrime în n.
- d. Despre aherrárea plóvelor de olábra.
- 1) Seáhe vin la olábra plóve din tráfúri de iun,
bra, de páru lăcrimi de Rón d'ejú pa f'ie de,
portăre dela olábra.
- 2) Seáre cénmánteá tráfúriú pleháte, si dupe
d'énfa pa reméje lók gól de tréi lăcrimi de
Rón d'ejú; jeáre dupe plóva x si mai púcrinel.
- c. Despre kúlkárea plóvelor. Bentrú kóraxá,
seá kúlkáriú plóvelor trebne x adikát ún
(terragon) páru kóleruri, în páru l'áru

47

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A székely

(12)

a seamenea, a karujea fiepe kareea l'ature
de trei n po fie tamblata. S'aturea tsea
dea supra amperczin duao an doao p'axci
a seamenea, d'ha d'utsem o trapura din
Kolerul tsel prang de depuze prin p'untoul
amperczu, kulkareea tr'apuru atsi jea
va fi mapura kulkaru p'lovelor. Ma asi
jeaste an Tabla II Terragonul sup 18.

I. Depeze l'oluri goale. Asi vine amaiute
kun trebue po se l'ixie kuvintele, p'an
durele p'rispoaru, sau s'ixurile, si maru
dsinile p'rispoaru.

- 1) Kuvintele kuvantaru su l'ol gol de un n
po fie de optate dela olalta. Dela un semn
mil optebitorju pana la kuantu ur maruju
po fie l'ol gol de un m, jeare dupa un
p'untul p'ax amaje l'ol gol de doao p'lovenn.
- 2) Deoptareea s'ixurilor dela olalta po vin
de p'lovela tocale luvise an p'up, si an

(13)

rsop. Asă dăra atăra trebue să fie de,
pentru care scrierilor dela olăbra ka numai se
musa atinge plovle xandului de sus lun,
și te an rsop, și plovle xandului de rsop
lunifică an sus.

3) Rândurile plovleorău nirsă o din oara sa
nu kade golima pene la mărișnea hăr,
lier. Anr atseajea mărișnea sa por a pro,
prijea de mărișnea tsea dreapta lăhar
de tsea pranga. După atseajea de mărișnea
hărea mărișnea lăhar de rsead in sus,
și de tsea din rsop.

B. După plovleorău hărare tsea mai mărișnea.
Plovleorău hărare tsea mai mărișnea
jeapre mai de folos în trăjul de olse.
Mai tot unai din plovleorău hărare tsea
mai mărișnea, și hărău viciu sa fie bine
atpăra, și de lipse ka sa sa de prinde
entăjă anr atseajea lăbra. Săra ofelirea
fie anr atpăra:

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szekció

48

(14)

1. Num kă antrenu atșăptă trăjím kă honds,
jî măr pe supărare tojeat de hăr antrenu
atșeajea
2. Num kă plovcl de n nup măr năte de hăr
de trer, pân măr pusp de pârre lăcímî
de honds.
3. Num kă luvîmîle plovclor ăn pûr, si
ăn zosp măr de trer ări pân arăra hătur
n alorím ea plovclor de n: si avă pân si plovcl
vele tocale măr.

Q. De ppe plovclor frăura.

Num plovclor frăura, pân kă plovclor
koleruxăte, pân măr bîne kă plovclor
Rămlăneăpă foarte pucîr în trăjím. Toh,
ma atșeajea, hărea pă aflo ăn hărerile tse,
le tiporite. Hăre pân depzînz ăntre tse,
le lăte, si atșăptă o pōare ăntre pă le pna
si de pîne ăntre urmănd jildelox p bîne
ăntre plovclor.

(15)

Kárp IV.

Despre scrișoare Nemereșca.

Scrișoarea Nemereșca jeapre de trei feluri:
 Scrișoare hurașoare, scrișoare de Kanorella,
 și scrișoare frânco: fiece Kărea pîr
 din plôve mări, și mîrș.

A. Despre scrișoare hurașoare.

1. Despre althurea plôvelă din trapuri de te,
 meșu (vezi Tabla II. sup. B.)

a. Din trapuri plînște de pîr, și din trapuri
 de umbra pîr althureșit atscaptea: i n u m

b. Din tseale dinnainte, și din tseale plînște ro,
 pîr de arb, și de lăer atscaptea: i v u n n. (n. 2.)

c. Din tseale dinnainte, și din tseale lînște tra,
 pîr de pîr atscaptea: n. 1. 2. 3. 4. (n. 3.)

d. Pîră din trapuri lînște de umbra pîr fab: 1.
 y. 1. și 1. (n. 4.)

e. Din tseale numite, și din trapuri lînște de
 lăer atscaptea: (n. 5.) 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

f. Din trapuri de ou pîr fab: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

49

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szekció

(16)

g. Din troșuri de ferpe: & & Q. s. v. l.

* La pînere la olătră trebuie să luăm pîma, și unde să arșim de olătră troșurile albe crăoare, răzăturile să șab pînurea aplicite.

2. Despre solimeala plovilor. Cîtovele și de ofeți, și la olătră pînure trebuie să șab cîntu adevă, căta tohmire; adică: trebuie să aiba adevă, căta lundime, la crime, și kullhăre, și deșex, țare horocăta. Tab. II C.

a. Regule pentru lundimeca plovilor.

1) Plovel tseale mirsi asă de cîmătre pînă kafi troșura de n, kărea are nălerime de trei țerimă de kondēju. Tab. II. C. N. I.

2) Plovel tseale lundime (N. 3) au nălerime de șase troșuri de n. N. 2.

* Na să pîoate omni mai dirept și mai atșepor Regule la autșepur, să riaga omni doao lîni de o troșura kă nălerimeca lîni n apîoape de olătră, după atșcape doao lîni să solmifb apoi toate plovel plîrte, jăra plovel rșea, de lîndime deșapra, și de deșapra de trei ori mai de pîrte să riag afăra de atșcapte lîni.

(17)

6. Regule pentru lacrima Căvelor.
1. Lacrima Căvelor mîrîsi aînha o mîrîsură
după lacrima lui n. Rîre dela o trîpîră jî,
na la aîra aîre trîeî lacrimî de Rîndîjî. T. II.
- n. 4. b v n z pîm mai aîngîpre dehîr o trîeî
pîră de lui. (n. 5) Dîrîră pîjî sîn doîr trîpîrî
de n mai lîr. (n. 6) si v jî sîn trîeî trîpîrî
de n mai lîr dehîr n. (n. 7) pîjî pîm
mai lîr dehîr un n. (n. 8) aîkîrîjî trîeî
pîră aîrîjî aîjî de jîrîr pîrî dela trîeî din
mîjîslob, Rîr de jîrîr pîrî aîrîjî dela trîeî
din trîjî. (n. 9) Trîpîrîle delaîr un trîeîne pî
jîe mai lîr dehîr rîmîrîte de n. (n. 10)
Dîpîrî trîpîrîle trîeîle de lîr aînha jîcîpîrî de
lîrîrîe aîrîjî pîmî, sîmîrî aîrîe pîrîjî aîrîl
aîrî aîrîjî trîeî de aîrîrî, aîrî aîrî
de de pîrî. (n. 11) Tîrîsî pîrî aîrîmîpîrî aîrîjî
aîrî, si jî o rîrîe mai rîsî. Trîmîjîrî,
jî jîrîl trîpîrî trîeî Rîrîrî de n, aîrî,
pîrî pî aîrîmîpîrî aîrî mîjîslob. (n. 13)
2. Căvele trîeîle mîrî T. J. L. Y aîrî lacrima

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A székely

50

(18)

de un n (n. 14). M. și D de doi n (n. 15) tsea,,
 le lătre pâne asă de lăte kaxi în m (n. 16)
 c. Regule pentru hulkărea plôvelor.
 Alina hulkărea plôvelor pã ane cleașe pã,,
 cea plôvelor lîm pã tsea plehăre, kărea
 pã ande cãpã tor de a înă supre dreăpã du,,
 pã jilda (n. 17.) Cărua hărtăreă tsea dreăpã
 atseșpă, pã jîje omul dăo m pãpã olăre,
 asă kă pãru trăpîrî de n de pãrtăre dela
 olăre, asă, kă tseale trêi trăpîrî de n
 ale lîm din puf pã pã oă kă kă tsea,,
 le trêi ale lîm din trôf, dupe atseăpã pã
 trăpîre omul dela omul dela trăpîră tsea
 de pã urme din puf la tsea dînnante din
 trôf o trăpîră lîngă de umbră, asă are o,,
 mul măpîră hulkăre plôvelor tselor lîm pã;
 pã kăci tãr îna, pã si fãbe omul (n. 18)
 ăntre nă lîrime de pãru trăpîrî de n un
 teragon kă pãru tîlăru apăamene, și pã
 ămpărtă pãrtă tsea în tãjî puf ăn pãru

- (19)
- prăeri afeamenea, prin a treia parte din
 treia parte a răzătoare o linie din Kolerul toci
 pământ de deșeură, răzătoare va arăta Kulkăreacă
 pozitivă.
- d. Regule pentru legarea plovilor de olăbra.
- 1) Fără plovile a unui Kuvăntărie treia parte se
 legă de olăbra a unei linie o altă.
 - 2) Plovile tseale tse se legă de olăbra din
 linia de deșeură se departearea dela olăbra
 de trei lăcrimi de Konderjă, (n. 19) Jara
 tseale tse se legă de olăbra din linia
 tseale de deșeură se departearea dela olăbra
 la două lăcrimi de Konderjă. (n. 20)
- e. Regule pentru departearea Kuvintelor, și a
 Kuvintelor.
- 1) Kuvintele a unui Kuvăntărie așa se fie depar-
 tate dela olăbra răzătoare se a treia parte
 în n. dela un semn mult opebivjă se
 na la Kuvăntărie numărjă lob gol treia le,
 se de un m; jara după un punct treia
 se de lob gol de două m.

ORSZÁGOT LEVÉLTÁR
 A szekció

57

(20)

2) Sîruxile nîrî o dimioare sî nu hîda prea
a proape de mîrdşine, sîrînsî mîrî rare sî
la proapîcîa de mîrî sînea tîea de capîta, de hîr
de tîea de prînga, dupa atîceajîa de mîhar
hîrîea mîrdşîne de hîrîrî, de hîr de mîrî sî
nea tîea din pîrî, sau de tîea din rîsî;
jîrîea sîrîrîle, pîrî sî de pîrî tîea apîeamî,
nea sî de la clîrî, sî de la mîrî sîne.

3) Depîrtîrea a înnî sîrî pîna la lîlon omîrî,
hîm la plîvele tîeale tîe pîntî lînnîrîe înnîrî,
sî înnîrî: tîeale plîve, hîrîe au lînnîrî,
me înnîrî din sîrîlî din rîsî sînnîrî
duîa lînnîa aîa înnîrî hîrîpîa meapîrîe
înnîrîle sîrîlîlî tîelîlî din sîrîlî lînnîrî
înnîrî, înnîrîle pîrîrîlî pîrî sî atînga.

Ob. Depîrîe sîrîrîrîe de hîncîrîellîrîe.

Plîvele sîrîrîrîlî de hîncîrîellîrîe au pîna înnî
înnîrî, au pîa pîeîrîe pîrîrîlî, sî înnî ade,
sau sîrîe de capîta.

1. Depîrîe sîrîrîrîle de tîeîrîlî ale sîrîrîrîlî
de hîncîrîellîrîe. Plîvele tîeale mîrîsî, aîa

(24)

și tseale mari; afura de trapura de entseput
tsea în parru Roleruri; atsealeași trapuri de
temeji ai, hare pânt en phrisoare Ruxoră,
re, numai în pherina ofebire, la hare trebue
pe trâm paima.

- a. Trapurile de par hăi și aitseă ollu ahacare,
și pânt tot deauna phurte.
 - b. La trapurile de umbra trapura de n jeafte
hăi mai lunga dehar en phrisoare tsea
Ruxorare; jeara trapura de umbra tsea lunga
pe pînura ollu, și pe entseape unele ori
și în trapura tsea miha de lăer.
 - c. Trapurile de are odinioara și riagmar pe lung.
 - d. Trapura tsea de lăer de multe ori rârve în
pîntrul jeri areo humpara dixep, uneori pe
phrie numai en zumerate, hăi și pe entseape
pe superire, și huringan pagara în gîof.
 - e. Are mai jeafte aitseă de a luare en paima
trapura tsea de entseperire, pîn pîntrul tsel
miha în parru Roleruri, hăi o parte praroi,
miha a phrisoare, hare pîntrul și pe fârfe,
hăi pe tsea o pântseă în pîn.
- Diminu atseape trapuri pe pîn la olăra tseale mihi
de Rancellarie, jeara la tseale mari pe mai a lăog

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A szelvény

52

(22)

- Trăspirile Tseale de ou, și de lăcr, pe lum și pe apă
vedea în jilda a seaprea, și a oșta (n. XII XIII)
2. Despre arsunful plôvelor de Kanerellârie.
- a. Despre lumșimea plôvelor.
- 1) N. și toate plôvele Tseale mîrși trîebue să
fie ănnăta de ou lăcrimi de Kondejî.
 - 2) Plôvele lumșite ăn puf, și ăn rsof după
opelîrea lor mai trîebue ănha lumșire ăn
puf, și ăn rsof pe ătara Kârî N. Nîmai
t je o er ă o mai plîrî de Kârî Tseale lăta
plôve lu lumșimea ăn puf.
- b. Despre Lăcrimea plôvelor. Lumșafara
î. și trîebue să ăiba Toate plôvele Lăcrimea
lu N, ăkârîjea Trăspirile de Temîjî de
păru lăcrimi de Kondejî pîrî de pîrî tîta dela
olăbra; deși rîara lăcrimea lu N jeapre
de seapre lăcrimi de Kondejî; M, și W
pîrî rî o rîfumarate mai lăta.
- c. Despre legărea plôvelor de olăbra.
- 1) Deăhe vîr la olăbra plôve din Trăspirî oăble,
de păru lăcrimi de Kondejî pîrî de pîrî
tîare dela olăbra.

(23)

- 2) După atscale plöve, Käre pe pörsephöör
un pinter de pörsephöör Käre dreaga;
änha si ärmanta, si după traspüra tocal plö,
Käre tröbue lafär lott gol de tröer la erimi de
Kön d'ejü.
- d. Despre Kälhäreca plövelor.
- 1) Kälhäreca plövelor de Kanczellarie Kälör tse
fürin jeapra äbla än fuff.
- 2) Kälör Kälöräca Kälörü a plövelor Kälör
plöhte de Kanczellarie, pöckum mai än fuff.
Kälörän un terragon, däre Kälöräca atschijä
töca din fuff nuntai än döas pöckä a pöckä,
neä o ämpäverim, si tröfem o Anie din Käl.
cuntwell fröng de depulst prin päreca töca än,
pöckäca dea fuffä.
- C. Despre pöckäpöäca fräntä.
1. Despre tröspüre de temejü ale pöckäpöärü fräntä.
Tröspüre de temejü ale plövelor fräntä
Kälör sor atscale, Käre pöckä si la plövel
pöckäpöärü de Kanczellarie, lüni a färe, Käre
tröspüra ahööräöäce după arvünpul jeri mai
cäre pe färe.
2. Despre arvünpul plövelor fräntä. Arvünpul
de temejü atöbläsi jeapra si ärtöca, Käre la

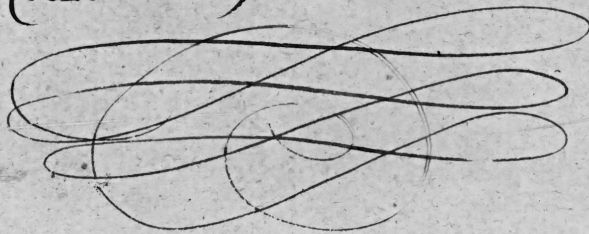
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
A SZÉKELŐ

53

(24)

Prisporare de Hancrellărie, numai răsuflă
Kăd' mai lăte, jum'ka și Kondėjul. Ku mult
mai lăte părăje.

- a. Lănd'imea plôvelor miori jê de fâșpe lacrimi
de Kondėjul; Lănd'imea ăn' spuz, și ăn' rsof jê
de pătru lacrimi de Kondėjul.
- b. Lăcimea jê de lacrimi de Kondėjul, și rsumă,
tâte; *ICF* Ku o rsumă de răsuflă de
N, au mai părăje.
- c. De părăjea a unii plôve dela alta jê de lacrimi
și rsumă de Kondėjul. De ălta d'upa plôvele
atsealea, Kăre părăjea Ku un jum'ka și părăje
Holerărie, ănkă și Kănd' părăje d'ăas plôve
Ku trăsuri frântă ăn' părăje și, părăje
lob gol de lacrimi de Kondėjul. Veri jildă
(XIX. și XX.)

(9) DE VEETES

A. Előjáró meg-fijésel.

1. Mikoda az egység?

Különösen felvett minden dolog. Egység. P. Alma.
Egység. Há, egység.

2. Mi a Szám

Egy némi több egységet hivatalosan, számok
P. O. Két Alma, Almak Száma. Három Há
Hárol Száma.

3. Mikoda a Szám vetés?

A Számvetés Számoknak tudománya, amely
arra tanít mindeket, találhatjuk fel a bise
nyos adott Számokból, az ismeretlen más
Számokat.

B. A Kérőnsíges Számok

1. Egyen A Kérőndőven tiszeg foly a Számolás.
A után ismét egyen Kérőndőlök.

2. Tíz, és egy mandatik Tizenegyet (11)

3. Tíz és Kettő mandatik Tizenkettővel (12)

4. Tíz és három mandatik Tizenhárommal (13)
és egy mind tiszeg, és Tízeg.

5. Mind utánna Tízre, és Tízre, vagy Két per
Tízre jöttünk, mondatik Huszon (20)

C. Ez után Számolástalok Huszon egy
(21) Huszon Kettő (22) és így mind
Huszeg, és Huszeg tiszeg.

JEGYZETEK

- ¹ Ladislaus GÁLDI: Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, VII. 1941. 4.
- ² Kiss Áron: *A magyar népiskolai tanítás története. I. Bp., 1883.* 255.; Vasile BOLCA: *Școala normală unită din Oradea 1784–1934.* Oradea, 1934. 29–32.
- ³ HAJDU Lajos: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. *Levéltári Közlemények*, LVI. 1985. 2. sz. 180.
- ⁴ Susana ANDEA: Aspecte privind viața și activitatea școlară a lui Simeon Maghiar. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, XXXII. 1987. 1. sz.
- ⁵ Ioan Marin MĂLINAȘ: *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Terezia (1740–1780) a împăraților Iosif al II-lea (1780–1790) și Leopold al II-lea (1790–92).* Viena, 1984. 123–133.
- ⁶ Onisifor GHIBU: *Din istoria literaturii didactice românești.* Red. Octav Păun. București, 1975. 293.
- ⁷ Nicolae ALBU: *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800.* Blaj, 1944. 237.
- ⁸ *Povățuire la gramatica nemțescă pe sama școalelor a neamului românesc.* Anleitung zu deutschen Sprache. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Val. 8.
- ⁹ Mircea POPA: Manuscrisele românești în bibliotecile budapestane. *Anuarul institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XXIII. 1980. 476.
- ¹⁰ Gavril Scridon szíves közlése.
- ¹¹ SULICA Szilárd: *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére.* Szeged, 1937. 22.
- ¹² SULICA Szilárd: *A modern plagizátor lélektana.* Kolozsvár, 1944.
- ¹³ SIEGESCU József: *A román helyesírás története.* Bp., 1905. 114.
- ¹⁴ Ezen az úton fejezem ki köszönetemet Karsai Orsolyának, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára osztályvezetőjének azért, hogy még a rendezés előtt Sulica Szilárd hagyatékába engedélyezte a bepillantást. És miután a rendezés még nem ért véget, a továbbiakban nem tudok pontos jelzettel megadni, ha ebből a hagyatékból idézek, vagy ebből a hagyatékból származó információt használok fel.
- ¹⁵ MĂLINAȘ: *Situația învățământului*, 132.
- ¹⁶ GÁLDI: Simeon Magyar, 493.
- ¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL), A 39 Cancellaria Aulica Hungarica, Acta generalia. 1788. 402. Lásd *Iratok*: 4. sz.
- ¹⁸ MNL, A 39 1788: 402.
- ¹⁹ MNL, A 39 1788: 402.
- ²⁰ MNL, N 106 Deputatio Regnicolarum in Litteralibus, 2. cs. 317.
- ²¹ *Az 1777-iki Ratio Educationis.* Ford. Friml Aladár. Bp., 1913. 74.
- ²² FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. Bp., 1902.* 352.
- ²³ CSÓKA J. Lajos: A Ratio educationis korszaka. *Magyar Művelődéstörténet. IV.* Szerk. Domanovszky Sándor. Bp., [1941.] 472.
- ²⁴ SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet. IV. Bp., 1935.* 530.
- ²⁵ HAJDU Lajos: A tanügyi igazgatás megszervezése és működésének első 15 éve Magyarországon. 1776–1790. *Levéltári Szemle*, 1978. 1. sz.; Uő.: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. *Levéltári Közlemények*, 1985. 2. sz.; Uő.: A közép- és alsófokú iskolák ellenőrzése Magyarországon, a felvilágosult abszolutizmus időszakában. 1776–1790. *Levéltári Közlemények*, 1986. 1. sz.;
- ²⁶ *Az 1777-iki Ratio Educationis*, 37.
- ²⁷ KANYAR József: *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. (1770–1868).* Bp., 1989. 429.
- ²⁸ SZEKFÜ: *Magyar történet*, 533–534.
- ²⁹ *Az 1777-iki Ratio Educationis*, 100.
- ³⁰ MNL C 69 Departamentum scholarum nationalium. 1782. Miscellanea. 1–85.
- ³¹ MNL, A 39 1786: 11513
- ³² PALLÓS Ferenc: *A német nyelvoktatás ügye magyar iskoláinkban II. József idején.* Bp., 1944. 54.
- ³³ HAJDU Lajos: Az alsófokú népoktatás fejlődése Tolna vármegyében (1770–1790). *Tanulmányok Tolna megye történetéből. IX.* Szekszárd, 1979. 115., 159.
- ³⁴ HAJDU: A Magyar Királyi Helytartótanács, 187.
- ³⁵ *Istoria orașului Oradea.* Szerk. Liviu Borcea – Gheorghe Gorun. Oradea, 1995. 187–188.
- ³⁶ MNL, Puncta Instructions pro Commissione per Inspectores Regios Nationalium Scholarum sub praesidio Archi-Episcopi Colocensis qui una Senatus Regii Universitatis Praesidis in Libera regiae Civitate Budensi 1ª Maii Anno 1778 celebranda. A 39 1778: 2030; OSZKK, Fol. Lat. 2998.

- 37 OSZKK, Fol. Hung. 353. Révay Miklós keltezetlen felségfolyamodványa.
- 38 Arhivele Naționale, Cluj-Napoca, Fond Direcția Școlară Oradea, DNB, nr. 57.
- 39 BOLCA: *Școala normală*, 31.
- 40 Ezúton fejezem ki hálámat Ioan Chindrișnek, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár igazgatójának az értékes segítségért.
- 41 A cenzori jelentést lásd *Iratok*: 3. sz.
- 42 ANDEA: *Aspecte*, 24.
- 43 ANDEA: *Aspecte*, 27.
- 44 MNL, A 39 1786: 10138. Lásd *Iratok*: 6. sz.
- 45 Simeon MAGIAR: *Cuvântare despre taina preoției*. Viena, 1784. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/12469> (Letöltés ideje: 2017. 11. 26.)
- 46 BOLCA: *Școala normală*, 32.; Lucia PROTOPODESCU: *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774–1805*. București, 1966. 131; ANDEA: *Aspecte*, 32. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/12506> (Letöltés ideje: 2017. 11. 26.)
- 47 Lásd *Iratok*: 1. sz.
- 48 MNL, Helytartótanács, C 69 *Povățuirea la aritmetică pe sama școalelor neamnicești. Bé-vezetés a szám-vetésre a nemzeti iskolák számára*. Departamentum Scholarum Nationalium, 1784. Libri scholares, Fasc. 1. Nr. 25–26.
- 49 Egyetemi Könyvtár Kézirattára, F 56 *Kárte de ABC pe Folószul Skóalelor Néamnitsésti. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Hungarn*.
- 50 Egyetemi Könyvtár Kézirattára, H 7 *Grammatik der walachisch und deutschen Sprache*. 1786. *Grammatikæ Nemczéaszkae szau Povæczuire ænlæuntru la ĀĖnvæczætúra limbii nemczéstî szpre Folószul skóalelor a Néamului Rumăenészck*. Magyar ortográfiája szerint Æ, æ = ä; Ā, ā = Â, â, Ĭ, ĭ.
- 51 OSZKK, Quart. Val. 8., POPA: *Manuscrisele românești*, 476.
- 52 MNL, C 69 1787. *Districtus Magno-Varadiensis* (továbbiakban: DMV) 1–320.
- 53 MNL, A 39 1786: 9987.
- 54 BOLCA: *Școala normală*, 32.; ANDEA: *Aspecte*, 21.
- 55 ANDEA: *Aspecte*, 20.
- 56 GHIBU: *Din istoria literaturii didactice*, 55.
- 57 BOLCA: *Școala normală*, 31–32.
- 58 Ezek levéltári jelzeteit a művek elemzésének során adom meg jegyzetben.
- 59 Iacob RADU: *Istoria Diecezei Române-Unite a Orăzii-Mari scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani dela înființarea aceleia 1777–1927*. Oradea, 1930. 72–75.
- 60 Mircea PĂCURARIU – Gheorghe LIȚIU – Vasile POPEANGĂ – Ioana CRISTACHE-PANAIT – Radu POPA: *Episcopia Aradului*. Arad, 1989. 42.
- 61 MNL, C 69 1778. DMV 1–48.
- 62 Victor ȚÎRCOVNICU: *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780–1918)*. București, 1970. 48–50.
- 63 Neculai A. URSU: *Formarea terminologiei științifice românești*. București, 1962. 84.
- 64 Hans WOLF: *Das Schulwesen des Temesvarer Banats im 18. Jahrhundert*. Wien, 1935. 150.
- 65 Aleksa IVIĆ: Teodor Janković-Mirijevski u odbranu ćirilice. *Juònoslovenski Filolog*, XI. 1931. 197–199.
- 66 HAJDU: A közép- és alsófokú iskolák ellenőrzése, 33.
- 67 WOLF: *Das Schulwesen des Temesvarer Banats*, 151., 185.
- 68 HAJDU: A közép- és alsófokú iskolák ellenőrzése, 29.
- 69 MNL, A 39 1781: 5830.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Lásd *Iratok*: 2. sz. dokumentum
- 73 MAGIAR: *Cuvântare despre taina preoției*, 4–5., 14.
- 74 Uo.
- 75 MNL, A 39 1784: 7701.
- 76 MNL, C 69 1782. *Miscellanea*, 1–85.
- 77 Georgius SINKAY: *Elementa linguae daco-romanae sive valachichae*. Buda, 1805.
- 78 Mihai Alin GHERMAN: *Literatură română din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2004. 50–51.
- 79 MNL, A 39 1782: 7434
- 80 MNL, A 39 1784: 7701
- 81 ALBU: *Istoria învățământului*, 237.
- 82 MNL, C 69 1784/5 Pécsi tankerület, 1–7.
- 83 OSZKK, Quart. Hung. 675. *A Bihar-vármegyei alispán beszéde a KK. és Rendekhez, midőn II. József nyelvrendelete kihirdettetett*.

- 84 ALBU: *Istoria învățământului*, 255.
- 85 PROTOPODESCU: *Contribuții*, 152.
- 86 MNL, C 69 1784. DMV 6–64.
- 87 MNL, C 69 1784. DMV 6–43. *Lásd Iratok*: 2. sz.
- 88 MNL, C 69 1784. Fasc. 6. Nr. 65.
- 89 MNL, A 39 1785: 5553.
- 90 MNL, A 39 1786: 11513.
- 91 MNL, C 69 1786: *Scholae nationales*. 1–7.
- 92 MNL, C 69 1785. DMV 1–27.
- 93 MNL, C 69 1787. DMV 2–16.
- 94 MNL, C 69 1789. DMV 5–79.
- 95 MNL, A 39 1787: 8947.
- 96 MNL, A 39 1788: 7200.
- 97 MNL, A 39 1787: 13373.
- 98 MNL, A 39 1787: 12126.
- 99 MNL, A 39 1787: 12126.
- 100 MNL, A 39 1797: 9227.
- 101 MNL, A 39 1787: 11394. *Lásd Iratok*: 8. sz.
- 102 MNL, A 39 1787: 13373.
- 103 OSZKK, *Sulica-hagyaték, rendezetlen*.
- 104 MNL, A 39 1788: 2305.
- 105 MNL, A 39 1788: 4501
- 106 RADU: *Istoria Diecezei Române-Unite*, 76.
- 107 MNL, A 39 1787: 7447.
- 108 MNL, A 39 1788: 402.
- 109 David PRODAN: *Supplex Libellus Vallachorum*. București, 1967. 39.
- 110 MNL, C 69 1790. DMV 5–69.
- 111 MNL, C 69 1792. DMV 11–1.
- 112 MNL, C 69 1790. DMV 5–72.
- 113 MNL, C 69 1790. DMV 5–54.
- 114 MNL, C 69 1790. DMV 5–50.
- 115 MNL, C 69 1790. DMV 5–66.
- 116 MNL, C 69 1791. DMV 5–15.
- 117 MNL, C 69 1792. DMV 11–36, 51.
- 118 MNL, A 39 1791: 8859.
- 119 MNL, C 69 1790. DMV 5–53.
- 120 MNL, C 69 1791. DMV 5–6.
- 121 MNL, C 69 1789. *Pozsonyi tankerület*, 5–70.
- 122 MNL, A 39 1789: 13372.
- 123 MNL, C 69 1789. *Zágrábi tankerület*, 7–11.
- 124 MNL, C 69 1790. DMV 7–27.
- 125 MNL, A 39 1791: 5459.
- 126 MNL, C 69 1791. DMV 7–7.
- 127 MNL, A 39 1788: 17784.
- 128 MNL, A 39 1791: 15251.
- 129 MNL, A 39 1794: 8480.
- 130 MNL, A 39 1797: 9227.
- 131 MNL, A 39 1799: 11114.
- 132 RADU: *Istoria Diecezei Române-Unite*, 208.
- 133 FINÁCZY: *A magyarországi közoktatás*, 284.
- 134 Ernest Gordon RUPP: *Luther and the German Reformation to 1529*. In: *The New Cambridge Modern History*. II. Ed. Geoffrey R. Elton. Cambridge, 1958. 93.
- 135 Ion CRĂCIUN: *Catehismul românesc din 1544*. Sibiu-Cluj, 1945–1946. 3.
- 136 Ion GHEȚIE – Alexandru MAREȘ: *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*. București, 1994. 59.
- 137 GHEȚIE – MAREȘ: *Diaconul Coresi*, 61.
- 138 JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. 44–45.
- 139 MÓZES András: *Az erdélyi román reformáció kátéirodalma*. Kolozsvár, 1942. 36.

- 140 GHEȚIE – MAREȘ: *Diaconul Coresi*, 63–64.
- 141 MÓZES: *Az erdélyi román reformáció*, 32.
- 142 Emanuel CONȚAC: *Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Reforma*. Iași, 2017. 67.
- 143 *Reformation zwischen Ost und West*. Valentin Wagners griechischer Katechismus. Hrsg. Andreas Müller. Köln–Weimar–Wien, 2000. 247.
- 144 George A. MALONEY: *A History of Orthodox Theology since 1453*. Belmont, Mass., 1976. 52.
- 145 CONȚAC: *Noul Testament*, 43–53.
- 146 Ana DUMITRAN: *Religie ortodoxă – Religie reformată*. Cluj-Napoca, 2004. 116–118.
- 147 TAMÁS Lajos: *Fogarasi István kátéja*. Kolozsvár, 1942.
- 148 *Igaz vallástétele a Nap-keleti közönséges és apostoli ekklesiának*. Ford. Miskolczi István. Pest, 1791.
- 149 *Igaz vallástétele*, 9.
- 150 *Petrus Mogilas grosser Katechismus: Analyse und Reprint der griechisch-lateinisch-deutschen Ausgabe von 1751*. Hrsg. Klaus J. Dippmann. Berlin, 1991. 95.
- 151 *Igaz vallástétele*, 10.
- 152 *Catechismus szau Summá Krédinczéi Katolicsést. R. P. Petri Canisii*. Entorsz pré limbá Rumenászke, dé R. P. Buitul Gsurgs. Klus, 1703. 4.:
Kárész ácsle doeszprédzecsé Pác á Enveczeturiéy Kredincziéy?
I. Krédz entrun Dumnedzeo Tátél a tot puternikul feketorul cséruluj si al pementuluy.
II. Si en Issus Hirisztusz Fiul luj unul Domnul nosztru.
III. Cselá csészé zemißli den Duhul szvent, ne4ku den szvéta Maria Vergure.
IV. Peczi kin szupt Pilát din Póncz resztegnirel, omorirél, si fu engrupát.
V. Pogori en jáduri, a trejá dzi den morcz szau szkulát.
VI. Szui szusz en csérur, sedé dé diráptá Tátéluy Dumnedzeo puternik.
VII. Dé akolo va fi vinitor a sudeká vii si mórczi.
VIII. Krédz en Duhul szvent Dumnedzeo.
IX. Krédz Beszereka szvente Krestinászke, Unicsune svintzilor.
X. Jertecsune pekátelor.
XI. Inviáre morczilor.
XII. Si viáczá dé vécsié, Amin.
- 153 I. TÓTH Zoltán. *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Bp., 1946. 25–27.
- 154 Nicolae POPEA: *Vechi'a Metropolia ortodosa romana*. Sabiniu, 1870. 92–93.
- 155 Nicolaus NILLES: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani. I*. Oenipons, 1885. 154.
- 156 I. TÓTH: *Az erdélyi román nacionalizmus*, 27–28.
- 157 *Bucoavna Bălgrad 1699*. Alba Iulia, 1988. 175.
- 158 Teodor BODOGAE: *Dimensiunea spiritual-religioasă a Bucoavnei de la 1699*. *Bucoavna*, 63–67.
- 159 BORONEAI Laslo: *Pâinea pruncilor*. Bălgrad, 1702. 59.
- 160 Silviu DRAGOMIR: *Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal: în secolul XVIII. I*. Sibiu, 1920. Anexe. 9.
- 161 Ciprian GHIȘA: *Biserică greco-catolică din Transilvania (1700–1850)*. Cluj-Napoca, 2004. 89.
- 162 I. TÓTH: *Az erdélyi román nacionalizmus*, 86–87.
- 163 Dumitru STĂNILOAE: *Uniatismul din Transilvania. Încercare de dezmembrare a poporului român*. București, 1973. 55–57.
- 164 *Bucoavna Bălgrad*, 173.
- 165 *Chatechismuş sau învățătură creştiniască în folosul neamului rusescu din Țara Ungurească*. [...] *Iar acum în Folosul Neamului Rumănesc*. Sămbătă Mare, 1726. 33.: Întrebare. Zi acel Credeiu? Răspuns. Crezu într-un Dumnezeu. Părintele atotputernic, făcătorul ceriului și al pământului, văzutele tuturor și nevăzutele. Și într-unul Domnul Isos Hristos, fiul lui Dumnezeu unul născut, care de la Părintele s-au născut mainainte de toți vecii, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat născut, iară nu-i făcut, ci îi într-o fire cu Părintele, prin carele toate fură. Care pentru noi oamenii, și pentru a noastră mîntuire s-au scoborît din ceriu, și s-au intrupat din Duhul Sfînt, și din Maria Ficioara s-au înpelițat și fură om. Răstignitu s-au pentru noi supt Pont Pilat, s-au chinuit, și s-au îngropat. Și au înviat a trie zi după scripturi. Și s-au suit la ceriuri, și șede de dreapta Tatălui. Și iară îi viitoriu cu mărîre a judeca vii și morții, că împărăția lui n-are sfîrșenie. Și întru Duhul Sfînt, Dumnezeu de viață făcătorul, care de la Părintele și de la Fiul porcede. Care cu Părintele și cu Fiul îi închinat și mărît: care au grăit prin proroci. Și una Sfîntă, Sobornicească și Apostolicească Biserică. Mărturisesc un Botez întru ertarea Păcatelor. Și aștept învierea morților, viața ce va să fie. Amin.
- 166 I. TÓTH: *Az erdélyi román nacionalizmus*, 240.
- 167 Petru Pavel AARON: *Floarea adevărului*. Blaj, 1750. 67.
- 168 GHIBU: *Din istoria literaturii didactice*, 43.
- 169 Petru Pavel AARON: *Învățătura creștinească*. Blaj, 1754. 7.; Petrus Paulus AARON: *Doctrina Christiana*. Balasfalva, 1757. 147.: Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, sive a patre per Filium tamquam ab uno principio.
- 170 Augustin BUNEA: *Episcopii Petre Pavel Aron și Dionisiu Novacovici*. Blaj, 1902. 358.

- 171 MISKOLCZY Ambrus – V. ANDRÁS János: A balázsfalvi könnyező ikon irataiból. *Europa: Balcanica–Danubiana–Carpathica*, II. A. 1995. 422–469.
- 172 *Bucavună pentru deprinderea Pruncilor la Cetanie și la temeiul învățături Creștinești*. Blaj, 1777. Simbolul Credinței: Crez întru unul Dumnezeu Tatăl a tot ȋitoriul, făcătoriul ceriului și al pământului, văzutelor tuturor și nevăzutelor. Și întru unul Domnul Isos Hristos, Fiul lui Dumnezeu unul născut, carele din tatăl s-au născut mai nainte de toți veacii. Lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat născut, iară nu făcut, cel de o ființă cu tatăl, prin carele toate s-au făcut. Carele pentru noi oamenii și a noastră mîntuire s-au pogorît din ceriuri, și s-au întrupat de la Duhul sfînt, și din Maria Fecioara, și s-au făcut om. Și s-au răstignit pentru noi supt Pilat din Pont. Și au pătimit, și s-au îngropat. Și au înviat a treia zi după scripturi. Și s-au suit la ceriuri, și șade de dreapta Tatălui. Și iarăși va să vie cu mîrire, să judece viii și morții, acăruia împărăției nu va fi sfîrșita. Și întru Duhul sfînt, Domnul de viață făcătoriul: carele din tatăl iase, ce la ce împreună cu Tatăl și cu Fiul, iaste închinat și mîrit, carele au grăit prin proroci. Întru una sfînta, sobornicească și Apostolicească Biserică. Mărturisesc un Botez întru ertarea păcatelor. Aștept înviarea morților. Și viața veacului ce va să fie. Amin.
- 173 GHIȘA: *Biserica*, 172.
- 174 George Gavriil ȘINCAI: *Catehismul cel mare*. Blaj, 1783. 8.
- 175 *Catihis mic, sau scurtată pravoslavnică Mărturisire a legii grecești neunite, pentru a treaba pruncilor celor neuniți rumânești, făcută și dela Neunitul Episcopul în Carloveț la anul 1774*. Viena, 14–16: „1) Crez întru unul Dumnezeu tatăl a tot ȋitoriul, făcătoriul ceriului, și al pământului, văzutelor tuturor, și nevăzutelor. 2) Și întru unul Domn Isos Hristos, Fiul lui Dumnezeu, unul născut, carele din Tatăl s-au născut mainainte de toți veacii. Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat, din Dumnezeu adevărat, născut, iară nu făcut, cel ce iaste de o ființă cu Tatăl, prin carele toate s-au făcut. 3) Carele pentru noi oamenii, și pentru a noastră mîntuire s-au pogorît din ceriuri, și s-au întrupat de la Duhul Sfînt, și din Maria Fecioara, și s-au făcut om. 4) Și s-au răstignit pentru noi supt Pilat din Pont, și au pătimit, și s-au îngropat. 5) Și au înviat a treia zi după scripturi. 6) Și s-au suit la ceriuri, și au șăzut dea dreapta Tatălui. 7) Și iarăși va să vie cu mîrire, să judece viii și morții, acăruia împărăție nu va fi sfîrșit. 8) Și întru Duhul Sfînt, Domnul, de viață făcătoriul, carele din Tatăl purcede, cela ce împreună cu Tatăl și cu Fiul iaste închinat și slăvit, carele au grăit prin proroci. 9) Întru una Sfînta, Sobornicească și Apostolicească Biserică. 10) Mărturisesc un Botez întru ertarea păcatelor. 11) Aștept înviarea morților. 12) Și viața veacului ce va să fie, Amin.”
- 176 ȘINCAI: *Catehismul*, 30.
- 177 Petru MAIOR: *Istoria Bisericii Românilor*. I. Buc., 1995. 142.
- 178 GHIȘA: *Biserica*, 174.
- 179 MISKOLCZY Ambrus: *Eposz és történelem. A Cigányiász, avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése a magyar és román irodalomban*. Bp., 2008. 97–98.
- 180 *Catéchisme de toutes les églises catholiques de l'Empire français*. Lyon, 1806. 11., 17., 68.
- 181 MNL, F 37. Erdélyi Gubernium, elnöki iratok. 1799: 370.
- 182 Johann Ignatz von FELBIGER: *Vorlesung von der Schuldigkeit der Geistlichen in Absicht auf die Pfarrschulen. gehalten am 9. December 1780*. Wien, 1782. 45.
- 183 Aloysius MERZ: *Frag, Ob der Grundsatz des Herrn Abts Jerusalem: Simplicität in Dogmen, oder eine ganz geringe Zahl der Glaubenslehren, ist der wesentliche Charakter des wahren Christenthums, ein christlicher Grundsatz sey?* Augsburg, 1774. 13.
- 184 Johann Ignaz von FELBIGER: *Katholischer Katechismus, zum nunmehrigen Gebrauche fast aller Schulen Deutschlands, nach Fähigkeit der Jugend in drey Klassen eingetheilet*. Sagan, 1775. 21., 23.
- 185 Johann Ignaz von Felbigers *Eigenschaften, Wissenschafte und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*. Szerk. Wilhelm Kahl. Padeborn, 1909. 26.
- 186 *Des Saganischen Abts von Felbiger Vorlesungen über die Kunst zu catechisiren, die er seinen jungen Geistlichen zu haken pflegt*. Wien, 1774. 83.
- 187 *Katekizmul ku æntrebary si ræszpunzury tokmit pentru ænvæczætura pruncilor a krestino-katolicsilor æn czæriile præ ænnælczatej, si præaluminatej æmpærætæaszey-kæjæaszsi aposztolicesty*. Budae, 1780. 21: Kred æn Dumnezeau, Tatæl tot putæarnikul, Ziditórul Cseruluj, si al pæmæntuluj. Si æn Iszus Hrisztosz Fiul a luj unul Domnul nosztru. Kare szau kuprinsz din Duhul szvænt. Næszkut din Maria Værguræ. Au pætimit szub Pontzio Pilat, szau ræstignit, au morit, si szau ængropát. Au koborit æn jádury. A treja zi au ænviát din mortz. Szau szuit æn Csery. Séade de a drapta a luj Dumnezæu Tateluj tot potæarnikuluj. De akolo va fi Vinitor szæ xudecse vii, si morci. Kred æn Duhul szvænt. Szvænta Beszæareka Katolicsasckæ. Uniræa Szvincilor, Jertaræa pækátelor. Aenviæra trupuluj. Si viázca væacsnikæ. Amen.
- 188 MNL, C 69 Scholae nationales. 1784: 1–25.
- 189 MNL, C 69 Scholae nationales. 1784: 1–26.
- 190 E. V. J.: Az Ó-Hitű Magyar Írókról. *Tudományos Gyűjtemény*, I. 1817. VIII. sz. 79.
- 191 *Imádságos könyvetske, mellyet a' napkeleti anyaszentegyház' Nemes Magyar Országban lakó némelly híveinek lelki hasznára görögéből magyarra fordítottatt és maga költségén kinyomtatattott Karapács Demeter gyulai kereskedő*. Buda, 1814.
- 192 Norbert BACHLEITNER: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien–Köln–Weimar, 2017. 67.
- 193 Mita KOSTIĆ: Dositheus' Freund und Berater, Sekereš. *Glas, Classe des sciences sociales*, CCLVI. 1963. 12. sz. 54–57.

- 194 MNL, A 39 1784: 12224. Lásd *Iratok*: 3. sz.
- 195 MNL, C 69 1784. DMV 1–20.
- 196 MNL, C 69 1778. DMV 1–8.
- 197 MNL, C 69 1786. DMV 1–11.
- 198 Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei, Ms. r. 558.
- 199 ȘINCAI: *Catehismul*, 33.
- 200 *Rövid sommája az öreg katekizmusnak*. Buda, 1788. 13.
- 201 MNL, A 39 1786: 11776.
- 202 MNL, C 69 1787. DMV 1–12
- 203 MNL, C 69 1787. DMV 1–13
- 204 MNL, A 39 1786: 8586.
- 205 [Gheorghe ȘINCAI:] *ABC jáu Alphávit pentru folosul si procopsálá schoáelor celor normalesci á némului Românefc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen*. Blasendorf. 1783.
- 206 A.B.C. *sáu Bucoavna spre folosul scolelor niamului romanesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National-Schulen in dem Großfürstenthum Siebenbürgen*. Hermannstadt. 1783
- 207 *Bucoavnă pentru pruncii cei rumânești carii se află în mare Principatun Ardealului. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der walachischen Jugend im Großfürstenthum Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1788.
- 208 PROTOPOESCU: *Contribuții*, 115.
- 209 *ABC könyvetske a nemzeti iskoláknak hasznokra. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Nazional-Schulen in dem Königreiche Ungarn*. Buda, 1780.
- 210 *Kárte de ABC pe Folószul Skóalelor Néamnitsésti. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Ungarn*. Kézirata: Egyetemi Könyvtár Kézirattára, F 56.
- 211 GÁLDI: Simeon Magyar, 504–505.
- 212 *ABC său bucovna spe folosul scolelor niamului romanesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Nazionalschulen in dem Königreiche Ungarn*. Ofen, 1797.
- 213 GÁLDI: Simeon Magyar, 510.
- 214 KISS ÁRON: Révay Miklós tankönyvei. *Havi Szemle* III. 1879. lapszám. 56.
- 215 CSAPLÁR Benedek: *Révay Miklós élete*. II. Bp., 1883. 49.
- 216 FINÁCZY: *A magyarországi közoktatás*, 285.
- 217 [RÉVAI Miklós:] *A magyar nyelv tanításnak két részei. Az igaz kimondás, és az igaz írás a nemzeti iskolákra alkalmaztatva*. Buda, 1779.; *Anleitung zur deutschen Rechtlesung und Rechtschreibung, zum Gebrauche der Nazional-schulen in dem Königreich Ungarn und den damit verbundenen Staaten*. Ofen, 1780.
- 218 Dimitrie EUSTATIEVICI Brașoveanul: *Gramatica rumânească 1757*. Red. Neculai A. URSU. București, 1969.
- 219 *Institutiones Linguae Valachicae*. Red. Gheorghe CHIVU. București, 2001.
- 220 Lazăr ȘAINEANU: *Istoria filologiei române cu o privire respectivă asupra ultimelor decenii.. (1780–1895)*. București, 1895. 186. (Hangtanilag nincs is különbség, eredetileg az *ă* alakult ki, majd később, már belső önálló román nyelvi fejlődésképpen, egy kicsit záródott és így le belőle az *â* = *i*.)
- 221 Die Selbstlauter werden eingetheilet
a. In einfache Selbstlauter: deren sind 5, nämlich: a, e, i, o, u.
Es gibt 1. eigentliche doppelte Selbstlauter. Doppelte Selbstlauter, sind zween Selbstlauter, welche man zusammen dergestalt ausspricht, daß man zugleich den Laut eines jeden höret, sie finden sich, wo daß i, oder y, oder u, nach einem andern Selbstlauter folget; dergleichen sind: ai, az, au, ey, oi, uy.
2. uneigentliche doppelte Selbstlauter. Diese sind, ä, ö, ü.
3. verdoppelte Selbstlauter: als aa, ee, oo.
- 222 *Anleitung zur lateinischen Sprache zum Gebrauche der studierenden Jugend*. I. Wien, 1777. 2.
- 223 Gabriel ȚEPELEA: *Studii de istorie și limba literară*. București, 1970. 108–110.
- 224 [Simeon MAGYAR:] *Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*. Viena, 1784. 5.
- 225 Gabriel ȚEPELEA: *Studii*, 110.
- 226 MNL, A 39. 1786. 85.
- 227 Nicolae Stoica de HAȚEG: *Cronica Banatului*. București, 1969. 202.
- 228 MNL, A 39 1786: 9987. Másolat: Arhiv u Sremskim Karlovcima Fond Mitropolijsko-Patrijarhijkskia A. 1786: 331. Lásd *Iratok*: 7/d. sz.
- 229 MNL, A 39 1786: 9987. Lásd *Iratok*: 7/a. sz.
- 230 *Scurt izvod pentru lucruri de obște și de chilin în scrisori de multe chipuri*. Sibiu, 1792.
- 231 Johann MOLNAR: *Deutsch-Walachische Sprachlehre*. Hermannstadt, 1810. 3.
- 232 Ezek, mint jeleztük, az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában találhatók: *Carte de ABC spre folosul școalelor neamnicești. A.B.C. oder Namenbüchlein zum Gebrauche der national Schulen in dem Königreich Ungarn; Grammatică nemțescă sau povățuire înlăuntru la învățătura limbii nemțesti spre folosul școalelor a neamului rumânesc*.

- 233 MNL, A 39 1786: 11776.
- 234 MNL, A 39 1791: 5459.
- 235 OSZKK, Quart. Val. 8.
- 236 MNL, A 39 1789: 270.
- 237 MNL, A 39 1791: 5459.
- 238 Arhivele Naționale, Oradea, Episcopia greco-catolică. 1194.
- 239 GÁLDI: Simeon Magyar, 525.
- 240 GÁLDI László: *Az erdélyi román nyelvújítás*. Bp., 1943.
- 241 ANDEA: Aspecte, 22.
- 242 MNL, A 39 1786: 11776.
- 243 MNL C 69 1791. DMV 7–7.
- 244 Constantin MĂLINAȘ: *Contribuția la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli 1762–1848*. Oradea, 2003.
- 245 *A budai Egyetemi Nyomda kiadványának dokumentumai 1780–1848*. Szerk. Veress Endre, Domokos Sámuel. Bp., 1982. 117–1187
- 246 Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca, Ms. r. 470. 10–11. (Értelemzavaró hibákkal közli MĂLINAȘ: *Contribuția*, 183–184.
- 247 MĂLINAȘ: *Contribuția*, 192–196.
- 248 MĂLINAȘ: *Contribuția*, 217., 235.
- 249 Timotei CIPARIU: *Principia de limba*. Blasiu, 1856. 6.
- 250 MNL, A 39 1817: 12129.
- 251 *Lexicon roma'nescu-la'tinescu-ungurescu-nemțescu quare de mai multi autori, in cursul' a trideci, si mai multoru ani s' au lucrat. Seu Lexicon Valachico-Lation-Hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Budae, 1825.
- 252 *Lexicon roma'nescu-la'tinescu-ungurescu-nemțescu*, III–IV.
- 253 Johann Puscariu: *Die romanische Amtssprache*. Hermannstadt, 1860.
- 254 Ștefan CAZIMIR: *Alfabetul de tranziție*. București, 1996.
- 255 Iacob NEGRUZZI: *Amintiri din „Junimea”*. București, 1939. 21–22.
- 256 Flora ȘTEUTU: *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*. București, 1976.
- 257 Vasile Burlă véleménye. Idézi *Istoria lingvisticii românești*. Szerk. Iorgu Iordan. București, 1978. 73.
- 258 Sextil PUȘCARIU: *Limba română*. București, 1940. 362.
- 259 *Calendariul umoristului pe anul 1867*. Pesta, 1867. 17–19.
- 260 Părvu BOERESCU: *Iarna vrajbei ortografice*. http://www.romlit.ro/index.pl/iarna_vrajbei_ortografice (Letöltés ideje: 2017. 12. 28.)
- 261 Gelu Păteanu szíves közlése.
- 262 MISKOLCZY Ambrus: Titkos vita a román nép eredetéről. *Magyar Szemle*, XXVI. 2017. 5–6. sz. 50–62.
- 263 Părvu BOERESCU: *Iarna vrajbei ortografice*.
- 264 Kiss Áron: *A magyar népiskolai tanítás története*. 115–116.
- 265 Az iratok tartalmát és faksimileoldalait a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára engedélyével adtuk közre.
- 266 <> A fogalmazványban törölt szavak.
- 267 Lelőhelye: MNL, C 69 Departamentum Scholarum Nationalium, 1784. Libri scholares, Fasc. 1. Nr. 25–26
- 268 Lelőhelye: MNL, A 39 1786: 9987
- 269 A közlés a lehetőségekhez mérten betűhív, mivel az eredeti szöveg fonetikus írásmódban készült, és így jól viselkedik bizonyos ejtési sajátosságokat. Mellőztük viszont a hangsúlyozást jelző ékezeteket vagy a félhangzó jelölését. A szerző a 'lenni' ige egyes vagy többes szám harmadik személyének rövid alakját és a személyes névmások ragozott alakjait egybeírta a megelőző szóval, ezeket kötőjellel választottuk el. Megtartottuk az eredeti aposztrofokat, miután ezek használatáról is ír. A jelen átírt szöveget az eredetivel együtt kell olvasni, mert sok minden csak így értelmezhető. Ezen az úton fejezem ki hálámat V. András Jánosnak és Gheorghe Chivunak értékes tanácsaikért.
- 270 Lelőhelye: MNL, A 39 1786: 9987
- 271 Lelőhelye: MNL, A 39 1786: 9987
- 272 Lelőhelye: MNL, A 39 1786: 9987
- 273 Lelőhelye: MNL, C 69 Departamentum Scholarum Nationalium, 1784. Libri scholares, Fasc. 1. Nr. 25–26